

K.T.

ZANÎNGEHA BÎNGOLÊ

ENSTÎTUYA ZIMANÊN ZINDÎ

ŞAXA MAKEZANISTA ZIMAN Û EDEBIYATA KURDÎ

FRAZ DI KURMANCÎ DE

Halil AKGÛL

TEZA LÎSANS A BILIND

Şewirmend

Doç. Dr. Zafer AÇAR

Bîngol – 2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
KÜRT DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KURMANCCADA SÖZ ÖBEKLERİ

Halil AKGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Zafer AÇAR

Bingöl – 2024

NAVEROK

NAVEROK	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	III
TEZ ONAY SAYFASI	IV
PÊŞGOTIN	V
KURTE	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
LÎSTEYA TABLOYAN	IX
LÎSTEYA ŞEKLAN	X
KURTEPEYV	XIII
DESTPÊK	1
Pirsa Lêkolînê û Mijara Tezê	3
Armanca Tezê	4
Rêbaza Tezê	5
Lîteratûr.....	6
Sînor û Zehmetiyên Tezê	8
1. ÇARÇOVEYA GIŞTÎ	10
1.1. Fraz	24
1.1.1. Binavkirin û Dabeşkirina Frazan	26
1.1.2. Binyada Frazan û Dara Sentaksê	27
1.2. Ji Perspektîva Teoriyan ve Fraz.....	32
1.2.1. Rêzimana Veguherînî-Hilberîner (Transformational-Generative Grammar)	34
1.2.2. Teoriya X-Barê (<i>X-Bar Theory</i>)	34
1.2.3. Teoriya Rêvebirin û Girêdanê (<i>Government & Binding Theory</i>).....	37
1.2.4. Programa Mînimâlîst (<i>Minimalist Program</i>).....	39
1.2.5. Hevparî û Cudahiyên van Teoriyan.....	40
1.2.6. Binyada Avaker (<i>Constituent Structure</i>)	41
1.2.6.1. Testên Avakeriyê (<i>Constituency Tests</i>)	42
1.2.6.1.1. Testa Beşa Risteyê (<i>The Sentence Fragment Test</i>)	42
1.2.6.1.2. Pirsên Dengvedanê (<i>Echo Questions</i>)	45
1.2.6.1.3. Hevokên Veqetandî (<i>Cleft Sentences</i>).....	45
1.2.7. Rêzikên Binyada Frazan (<i>Phrase Structure Rules</i>)	48
2. FRAZ DI KURMANCÎ DE.....	56
2.1. Îzafe û Ravek	56

2.2. Cureyên Frazan	67
2.2.1. Frazâ Navdêrî (<i>Noun Phrase</i>)	67
2.2.2. Frazâ Daçekî (<i>Adpositional Phrase</i>)	82
2.2.3. Frazâ Hokerî (<i>Adverbial Phrases</i>)	90
2.2.4. Frazâ Rengdêrî (<i>Adjectival Phrase</i>)	96
2.2.5. Frazâ Lêkerî (<i>Verb Phrase</i>)	102
ENCAM	122
ÇAVKANÎ	125
PÊVEK	135
Ferhengoka Têgehân	135

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Fraz di Kurmancî de*” adlı çalışmanın her aşamasında, başlangıçtan sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

26/06/2024

Halil AKGÜL

TEZ ONAY SAYFASI
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Halil AKGÜL tarafından hazırlanan *FRAZ DI KURMANCÎ DE* başlıklı bu çalışma, 27.06.2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Kürt Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Zafer AÇAR	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Songül GÜNDOĞDU YÜCEL	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YONAT	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA
Enstitü Müdürü

PÊŞGOTIN

Ziman, ji amûreke ragihandinê wêdetir e; lêdana dilê çandê, olandana dîrokê û hilgirê nasnameyê ye. Di nav tora aloz a zimanên însanan de, zimanê kurdî, li ber xwe daye û îrroj jî bi hemû qewîniya xwe ve, li ser xwe ye, zindî ye. Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mela Mehmûdê Bazidî, Celadet Alî Bedirxan û bi sedan xemxurên zimanê kurdî nasnamaye berxwedêr a neteweyî ava kirine û emanetî zimên kirine. Îro, wekî ferdekî vê nasnameyê gelekî şanaz im ku bi vê xebatê beşdarî hewla xurtkirin û bipêşxistina zimanê kurdî dibim.

Mijara frazan ji bona fahmkirin û têgihiştina binyada zimanekî gelekî giring e. Têgeha frazê li gorî dîroka xebatên li ser zimên, têgeheke nû ye û di diyalekta kurmancî de xebatên berfireh kêmin. Ji ber vê egerê min xwest bi teoriyên nûjen ên zimannasiyê ve binyada frazên kurmancî di lîteratûrê de cih bigirin. Bi vî awayî, hevî ev e ku bi fahmkirin û têgihiştina mijara frazan re, dê hem hînbûn hem jî hînkirina kurmancî hêsantir bibe û dê axêverên/bikarînerên kurmancî karibin ji aliyê wateyê ve risteyên xurttir ava bikin. Dê ragihandin xurttir bibe û ji bo zimanekî standard bingehek ava bibe.

Ev xebat, ji bo ku -hema bes bi gavekê be jî- hêzê bide zimanê kurdî da ku lêdana dilê çanda kurdî û olandana dengê dîroka kurdî bidome, bi alîkariya xemxurên kurdî tamam bû. Şêwirmendê min Doç. Dr. Zafer AÇAR ji destpêkê heta dawî di hemû merheleyan de helwesteke ferzane nîşan da. Mamosteyên min, Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN, Dr. Hêmin Omar AHMAD, Dr. Ömer DELİKAYA, Zafer ATLI, Şerif GÜZEL, Buşra GÖKALP û Muhammed İkbâl DENİZ her ku min li deriyê wan xist, bi germahiya malbatî derî ji min re vekirin û alîkariya min kirin. Hevalên min, Suzan YALÇIN, Serhat ARİ û İhsan ARSLAN çavkaniyên sereke yê moralê min bûn. Malbata min, bi sebr û xweşbîniyê hertim piştgiriya min kir. Spas ji we tevan re, mala we ava, mala kurdî ava...

Halil AKGÜL

06.06.2024

KURTE

Ev tez giringiya frazên diyalekta kurmancî ya di nava yekpareyiya binyadî û wateyî ya zimên de berçav dike. Fraz, wekî hêmanên avaker ên zimên kar dikin û ev hêman bi roleke giring radibin ji bo diyarkirina wateya risteyê. Di kurmancî de mijara frazan di nav du mijarên rêzimana klasîk de heliyaye. Ravek û Îzafê ev du mijar in ku heta îroroj nehiştine komepeyvên kurmancî bi rêzikên rêzimana gerdûnî were vekolîn.

Mijara ravekan kiriye ku frazên kurmancî xelet werin senifandin û binavkirin. Ji ber mijara îzafeyê jî hin fonksiyonên girêdanê yên kurmancî nehatine dîtin, lewma hin taybetmendiyên binyadî û wateyî yên zimên hatine piştguhkirin. Mijara frazan giring e ji ber ku dihêle xusûsiyetên gramatîk ên sentaksa zimanekî baştir bê fehmkirin û risteyên aloz bi hêsanî bîn verisandin. Herwiha, bi xêra fahmkirina frazan, ziman ji aliyê wateyê ve jî geş dibe ku axêverên zimên dikarin risteyên kompleks saz bikin.

Heger frazên kurmancî baş neyên fahmkirin an jî xelet bîn senifandin û binavkirin, dibe ku di xebitîna zimên de pirsiyarên mezin rû bidin. Ji ber vê egerê, di vê xebatê de frazên kurmancî di çarçoveya rêzikên rêzimana gerdûnî de tên vekolîn.

Armanca sereke ya vê xebatê ew e ku binyad û fonksiyonên frazan di kurmancî de bi rêbazên modern ên zimannasiyê analîz bike û wan di çarçoveya rêzikên rêzimana gerdûnî de binirxîne. Mijara frazan ji bo têgihîştina binyada zimanekî gelekî giring e, lê mixabin di kurmancî de xebatên berfireh ên li ser vê mijarê kêmtir in. Ev tez hewl dide ku vê valahiyê dagire û bi teoriyên nûjen ên zimannasiyê ve binyada frazên kurmancî di lîteraturê de bi cih bike.

Me xebata xwe bi rêbaza şayesî, li ser nimûneyên kurmancî ava kir û hin caran me nimûneyên kurmancî dan ber zimanên din. Ji ber ku xebatên li ser mijara frazên kurmancî kêmtir in, me piranî ji çavkaniyan biyanî sûd wergirt. Derbarê têgehên û kurtkirinên têgehên de, beramberî zimanê îngilîzî me hewl da têgeh û kurtkirinên kurmancî bi kar bînin û pêşniyaz bikin.

Ev tez bi taybetî li ser frazên di diyalekta kurmancî ya zimanê kurdî de disekine. Lêkolîn bi awayekî giştî li ser pênc cureyên sereke yên frazan hatiye kirin: fraza navdêrî, fraza daçekî, fraza hokerî, fraza rengdêrî û fraza lêkerî. Ji ber ku mijara frazan di kurmancî de gelekî berfireh e, ev xebat tenê li ser binyad û taybetmendiyên bingehîn ên van frazan rawestiyaye. Herçiqaq carinan berawirdkirin bi zimanên din re hatibe kirin jî, armanca sereke ya vê xebatê ne berawirdkirina kurmancî bi zimanên din re ye. Di vê lêkolînê de, ji bilî diyalekta kurmancî, diyalektên din ên zimanê kurdî nehatine vekolîn.

Di encamê de me dît ku binyada frazî ya kurmancî li gorî rêzikên rêzimana gerdûnî dikare bê ravekirin û pênasekirin. Bi vî awayî hat dîtin ku senifandin û binavkirina ravekan xelet e û îzafê hin fonksiyonên kurmancî diniximîne. Ravekirin û pênasekirina frazên kurmancî di çarçoveya rêzikên gerdunî de, dê siruştiya gerdunî ya kurmancî bikirpîne û têkariyê li lîteratûra zimannasiyê bike. Herwiha, ev xebat dê bibe alîkar da ku taybetmendiyên binyadî û fonksiyonî yên kurmancî bîn fahmkirin. Bi vî awayî, di hînbûn û hînkirina zimên de dê nêrînên nû ava bike.

Miftepeyvên Sereke: Kurmancî, Komepeyv, Fraz, Ravek, Îzafê.

ÖZET

Bu tez, Kürtçenin Kurmancca lehçesindeki söz öbeklerinin dilin yapısal ve anlamsal bütünlüğü içindeki önemini vurgulamaktadır. Söz öbekleri, dilin kurucu yapı öğeleri olarak işlev görür ve cümlenin anlamını belirlemede önemli bir rol oynarlar. Kurmanccada söz öbekleri konusu, klasik dilbilgisinde yer alan tamlama ve izafe konuları içerisinde erimiştir. Bu iki konu, Kurmancca söz öbeklerinin evrensel dil bilgisi kuralları ile incelenmesine engel olmuşlardır.

Tamlama konusu Kurmancca söz öbeklerinin yanlış sınıflandırılması ve adlandırılmasına sebep olmuştur. İzafe konusu nedeniyle de Kurmanccadaki bazı bağlama fonksiyonları göz ardı edilmiştir. Bu yüzden, dilin bazı yapısal ve anlamsal özelliklerine değinilmemiştir. Söz öbekleri konusu önemlidir çünkü bir dilin söz diziminin dilbilgisel özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını ve kompleks tümcelerin daha kolay parçalanmasını sağlar. Ayrıca, söz öbekleri konusunun anlaşılmasıyla beraber tümceler anlam bakımından zenginleşir, böylece dil konuşucularının daha karmaşık tümceler üretmelerine olanak sağlar.

Kurmancca söz öbeklerinin tam olarak anlaşılmaması veya yanlış sınıflandırılıp adlandırılması, dilin işleyişinde büyük sorunlara neden olabilir. Bu yüzden, bu çalışmada Kurmancca söz öbekleri evrensel dilbilgisi kuralları çerçevesinde incelenmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Kurmanccadaki öbeklerin yapısını ve işlevlerini modern dilbilim yöntemleriyle analiz etmek ve bunları evrensel dilbilgisi kuralları çerçevesinde değerlendirmektir. Öbek konusu bir dilin yapısını anlamak için çok önemlidir, ancak ne yazık ki Kurmanccada bu konuda kapsamlı çalışmalar azdır. Bu tez, bu boşluğu doldurmayı ve modern dilbilim teorileriyle Kurmancca söz öbeklerinin yapısını literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmamızı betimleme yöntemi ile Kurmancca örneklerle destekleyip gerektiğinde diğer dillerle karşılaştırdık. Kurmancca söz öbekleri hakkındaki çalışmaların yetersizliği nedeniyle çoğunlukla yabancı dildeki kaynaklardan faydalandık. Kavram ve kavram kısaltmaları konusunda İngilizce kavramlardan yararlanıp Kurmancca kavram ve kısaltmalar kullandık ve öneri olarak sunduk.

Bu tez özellikle Kürtçe dilinin Kurmancca lehçesindeki söz öbekleri üzerine odaklanmaktadır. Araştırma genel olarak beş ana öbek türü üzerine yapılmıştır: ad öbeği, edat öbeği, zarf öbeği, sıfat öbeği ve fiil öbeği. Kurmanccada öbek konusu çok geniş olduğundan, bu çalışma sadece bu öbeklerin temel yapı ve özellikleri üzerinde durmuştur. Zaman zaman diğer dillerle karşılaştırmalar yapılmış olsa da, bu çalışmanın temel amacı Kurmanccayı diğer dillerle karşılaştırmak değildir. Bu araştırmada, Kurmancca lehçesi dışında, Kürt dilinin diğer lehçeleri incelenmemiştir.

Sonuç olarak, Kurmancca söz öbeklerinin evrensel dilbilgisi kuralları ile açıklanabilip tanımlanabildiğini görmekteyiz. Böylece görüldü ki tamlama sınıflandırılması ve adlandırılması hatalıdır ve izafe konusu bazı Kurmancca dil işlevlerini gizlemektedir. Evrensel dilbilgisi kuralları çerçevesinde Kurmancca söz öbeklerinin açıklanması ve tanımlanması Kurmanccanın evrensel doğallığını vurgulayacak ve literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışma Kurmanccanın yapısal ve işlevsel özelliklerinin anlaşılmasını sağlayacak ve dilin öğrenme ve öğretilmesinde yeni bakış açıları yaratacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurmancca, Kelime Grupları, Söz Öbekleri, Tamlama, İzafe.

ABSTRACT

This thesis emphasizes the importance of phrases in the structural and semantic integrity of the Kurmanji dialect of Kurdish. Phrases function as constituent elements of the language and play an important role in determining the meaning of a sentence. In Kurmanji, the topic of phrases has been merged into the classical grammatical topics of "ravek" and "ezafe". These two topics have prevented the study of Kurmanji phrases with universal grammatical rules.

The "ravek" issue has led to the misclassification and naming of Kurmanji phrases. Due to the issue of "ezafe", some linking functions in Kurmanji have been ignored. Therefore, some structural and semantic features of the language have not been addressed. The topic of phrases is important because it provides a better understanding of the grammatical features of a language's syntax and makes it easier to break down complex sentences. Moreover, with an understanding of phrases, sentences become richer in meaning, thus enabling speakers to produce more complex sentences.

Incomplete understanding or misclassification of Kurmanji phrases can cause major problems in the functioning of the language. Therefore, this study analyzes Kurmanji phrasal verbs within the framework of universal grammatical rules.

The main purpose of this study is to analyze the structure and functions of phrases in Kurmanji using modern linguistic methods and to evaluate them within the framework of universal grammatical rules. The topic of phrases is very important for understanding the structure of a language, but unfortunately there are few comprehensive studies on this subject in Kurmanji. This thesis aims to fill this gap and bring the structure of Kurmanji phrasal verbal phrases to the literature with modern linguistic theories.

We have supported our study with examples in Kurmanji using the descriptive method and compared it with other languages when necessary. Due to the insufficiency of studies on Kurmanji phrases, we mostly used foreign language sources. In terms of concepts and abbreviations, we utilized English concepts and abbreviations, used Kurmanji concepts and abbreviations, and presented them as suggestions.

This thesis focuses specifically on phrases in the Kurmanji dialect of the Kurdish language. The research is mainly focused on five main types of phrases: noun phrase, prepositional (adpositional) phrase, adverb phrase, adjective phrase and verb phrase. Since the topic of phrases in Kurmanji is very broad, this study focuses only on the basic structure and features of these phrases. Although comparisons with other languages have been made from time to time, the main purpose of this study is not to compare Kurmanji with other languages. In this study, other dialects of Kurdish language other than Kurmanji were not analyzed.

As a result, we see that Kurmanji phrases can be explained and defined with universal grammatical rules. This shows that the classification and nomenclature of phrases is erroneous and that attribution conceals some Kurmanji linguistic functions. Explaining and defining Kurmanji phrases within the framework of universal grammatical rules will emphasize the universal naturalness of Kurmanji and contribute to the literature. Moreover, this study will provide an understanding of the structural and functional features of Kurmanji and create new perspectives in the teaching and learning of the language.

Keywords: Kurmanji, Word Groups, Phrases, Ezafe.

LÎSTEYA TABLOYAN

Tablo 1.1. Hêmanên sereke yê rêsteyê.	16
Tablo 1.2. Rêzika cihguhertina hêmanên rêsteyê.	16
Tablo 1.3. Rêzika pevguhêrîna hêmanên rêsteyê.	17
Tablo 2.1. Veqetandekên kurmancî.	57
Tablo 2.2. Li gorî Açar (2014) veqetandekên serbixwe yê berî rengêderan.	64

LÎSTEYA ŞEKLAN

Şekl 1.1. Hêmanên avaker.....	18
Şekl 1.2. Morfemên risteyê û tekiliyên wan ên bi hev re.....	18
Şekl 1.3. Têkiliya morfeman bi binyada risteyê re.	18
Şekl 1.4. Têkiliya di navbera yekeyên risteyê de. (Kayabaşı, 2018: 280).....	21
Şekl 1.5. Dara sentaksê ya “Zarok nê dixwe”.....	22
Şekl 1.6. Rêzikên kategoriya û hîlbijêrandinê.	23
Şekl 1.7. Hêmanên avaker ên risteya "Dîlan dimeşe".....	28
Şekl 1.8. Hiyerarşiya dara sentaksê.....	29
Şekl 1.9. Girêk (nodes) û etiketên kategoriyan.	29
Şekl 1.10. Dara sentaksê ya fonksiyona (rola gramatîk) pêkhatayan.	33
Şekl 1.11. Li gorî Teoriya X-Barê diyagrama avaker.....	35
Şekl 1.12. <i>The tall student of physics with red hair.</i> (Carnie, 2020c).....	36
Şekl 1.13. Modela Teoriya Rêvebirin û Girêdanê. (Black, 1999: 2).....	37
Şekl 1.14. Prensibên Teoriya Girêdanê.....	38
Şekl 1.15. Prensîba girêdana anaforê ji bo zimanê endonezî. <i>Kakak Adi memuji dirinya.</i>	39
Şekl 1.16. Verêsîna rêzikên binyada risteya zimanê îngilîzî.	49
Şekl 1.17. Dara sentaksê ya " <i>A burglar shot the man with a gun</i> " (Dizekî, bi çekê berda zilêm).	51
Şekl 1.18. Dara sentaksê ya " <i>A burglar shot the man with a gun</i> " (Dizekî berda zilamê bi çek).	52
Şekl 1.19. Dara sentaksê ya " <i>The children hope that the teacher knows that the principal said that the school closes for the day</i> ".....	54
Şekl 2.1. Dara sentaksê ya "Xelîlê Mihemedî dikare bi herikbarî pirtûkên kurmancî bixwîne".....	66
Şekl 2.2. Dara sentaksê ya "Xelîl û Mihemed dikarin pirtûkan bi kurmancî, herikbar û nermok bixwînin".....	66
Şekl 2.3. Dara sentaksê ya "Zarokê li kuçê yê di nav heriyê de".....	72
Şekl 2.4. Dara sentaksê ya "*Zarokê li kuçê di nav heriyê de".	73
Şekl 2.5. Dara sentaksê ya "Zarok û dikê li kuçê yê di nav heriyê de".....	74
Şekl 2.6. Dara sentaksê ya "keç û xortên jîr û jêhatî".	74
Şekl 2.7. Dara sentaksê ya Teoriya X-Barê "Lawê şivên yê di nava heriyê de".	75

Şekl 2.8. Dara sentaksê ya "ev keçika ku ez jê hez dikim".....	76
Şekl 2.9. Dara sentaksê ya "ev keçika ku ez jê hez dikim"	76
Şekl 2.10. Dara sentaksê ya "ev keçika cîrana me ya ku ez jê hez dikim".	77
Şekl 2.11. Dara sentaksê ya "ev keçika cîrana me ya ku ez jê hez dikim".	77
Şekl 2.12. Dara sentaksê ya "qîza xalê bavê min".	78
Şekl 2.13. Dara sentaksê ya "qîza xalê bavê min ya li Mêrdînê".....	79
Şekl 2.14. Dara sentaksê ya "*lawê mezin ê xalê min".	80
Şekl 2.15. Dara sentaksê ya "lawê xalê min ê mezin".	80
Şekl 2.16. Dara sentaksê ya "herdu lawên xalê min ên mezin".	81
Şekl 2.17. Dara sentaksê ya "Qîzeke min nehatiye".	81
Şekl 2.18. Dara sentaksê ya "Ez bi bavê xwe re axivîm".	86
Şekl 2.19. Dara sentaksê ya "Ew du sal berê li Mêrdînê bû".	86
Şekl 2.20. Dara sentaksê ya (69b)yê: "Pirtûka min li malê li ser masê di qutiya biçûk de ye".	87
Şekl 2.21. Dara sentaksê ya (69c)yê: "Pirtûka min li malê li ser masê di qutiya biçûk de ye."	88
Şekl 2.22. Dara sentaksê ya (70b)yê: "Pirtûka li malê ya li ser masê ya di qutiya biçûk de."	89
Şekl 2.23. Dara sentaksê ya (70c)yê: "Pirtûka li malê ya li ser masê ya di qutiya biçûk de."	89
Şekl 2.24. Dara sentaksê ya "Li mala ku em lê raketin".	90
Şekl 2.25. Dara sentaksê ya "Ew bi derengî çû".	93
Şekl 2.26. Dara sentaksê ya "Min bi xweşî ji te re got".	93
Şekl 2.27. Dara sentaksê ya "Ew ji dil hez dike".	93
Şekl 2.28. Dara sentaksê ya "Ez bi lez hatim".	94
Şekl 2.29. Dara sentaksê ya "mala me ya nû".	98
Şekl 2.30. Dara sentaksê ya "mala me nû ye".	98
Şekl 2.31. Dara sentaksê ya "alaya kesk û sor û zer."	99
Şekl 2.32. Dara sentaksê ya BiLBe(SVO)yê. " <i>I ate an apple.</i> "	104
Şekl 2.33. Dara sentaksê ya BiBeL(SOV)ê. "Min sêvek xwar."	104
Şekl 2.34. Dara sentaksê ya "Serhedo hêdîka pişkiya".	106
Şekl 2.35. Dara sentaksê ya "Zozan çû malê".	106
Şekl 2.36. Dara sentaksê ya "Zozan dizîka çû malê".	107

Şekl 2.37. Dara sentaksê ya "Serhedo li Mêrdînê piştî nîvro bi kêfxweşî derket ser dikê".....	107
Şekl 2.38. Dara sentaksê ya "Ew mamoste ye".....	108
Şekl 2.39. Dara sentaksê ya "Navê wî Azad e".....	108
Şekl 2.40. Dara sentaksê ya "Qehwe şêrîn e".	108
Şekl 2.41. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav nav xwarinê".	109
Şekl 2.42. Dara sentaksê ya cihguhertina lêkera cotgerguhêz. (Carnie, 2010 :241)	110
Şekl 2.43. Dara sentaksê ya " <i>Morag gave Clay a book</i> ". (Carnie, 2020b)	110
Şekl 2.44. Dara sentaksê ya "*Serhedo xist xwê nav xwarinê".	111
Şekl 2.45. Dara sentaksê ya "*Serhedo xist nav xwarinê xwê".	111
Şekl 2.46. Dara sentaksê ya " <i>Briana put the mug on the counter</i> ". (Carnie, 2020a)	112
Şekl 2.47. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav xwarinê".	113
Şekl 2.48. Dara sentaksê ya "Xelîl firaq şûştin".	114
Şekl 2.49. Dara sentaksê ya "Firaq hatin şûştin".	114
Şekl 2.50. Dara sentaksê ya "Firaq tîn/dê bîn/dihatin şûştin".....	115
Şekl 2.51. Dara sentaksê ya "Firaq ji aliyê Xelîl ve hatin şûştin".....	115
Şekl 2.52. Pêşniyaza Songül Gündoğdu ji bo lêkerên xwedî argûmenta paşlêkerî ya armancî.	116
Şekl 2.53. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav xwarinê", li gorî pêşniyaza Gündoğdu (2018).....	116
Şekl 2.54. Dara sentaksê ya "Firaq hatin şûştin".	117
Şekl 2.55. Dara sentaksê ya "Firaq ji aliyê Xelîl ve hatin şûştin".....	117
Şekl 2.56. Dara fraza kêşanî (FK). (Carnie, 2010: 244)	118
Şekl 2.57. Dara sentaksê ya "Ez ê biçim Mêrdînê".....	118
Şekl 2.58. Dara sentaksê ya "Ew hatibû Mêrdînê".	119
Şekl 2.59. Dara sentaksê ya "Ez dikarim/dixwazim/divê biçim Mêrdînê".....	119
Şekl 2.60. Dara sentaksê ya "Ez naçim Mêrdînê".....	119
Şekl 2.61. Dara sentaksê ya "Ez nikarim biçim Mêrdînê".	120
Şekl 2.62. Dara sentaksê ya "Serhedo serê sibê taştê xwar û çû zanîngehê".	120

KURTEPEYV

ACC	: Accusative Case/Rewşa Akuzatîv (Berkarî)
Adj	: Adjective
AdjP	: Adjective Phrase
AdpP	: Adpositional Phrase
Adv	: Adverb
AdvP	: Adverb Phrase
AgrO	: Agreement Object (Rêkeftina Berkarê)
AgrOP	: Agreement Object Phrase (Fraza Rêkeftina Berkarê)
AP	: Adjective Phrase
Art.	: Artîkel
Be	: Berkar
Bi	: Biker
BiBeL	: Biker + Berkar + Lêker
BiLBe	: Biker + Lêker + Berkar
Bn	: Berkara Nerasterast
C	: Cînav
Comp	: Complementizer
CompP	: Complementizer Phrase
CP	: Complementizer Phrase
Cv	: Cînava Vegerok
D	: Daçek
d.t.	: dîrok tune
DAT	: Dative Case/Rewşa Datîv (Berpêbûnê)
Deg	: Degree
Avanî	: Voice
Det	: Determiner
Dk	: Diyarker
Dm	: Dem (Tense)
Dp	: Paşdaçek
FD	: Fraza Daçekî
FAvanî	: Fraza Avanî (VoiceP)
FDk	: Fraza Diyarker (Determiner Phrase)
FDm	: Fraza Demê (Tense Phrase)

FDp	: Fraz a Paşdaçekî
FGih	: Fraz a Gihanekî
FH	: Fraz a Hokerî
FÎz	: Fraz a Îzafî
FK	: Fraz a Kêşanî
FL	: Fraz a Lêkerî
FN	: Fraz a Navdêrî
FpD	: Fraz a Pêşdaçekî
FR	: Fraz a Rengdêrî
FTk	: Fraz a Temamkir
Gih	: Gihanek
H	: Hoker
hww.	: her wekî wan
îng.	: îngilîzî
iO	: indirect object (berkara nerasterast)
Îz	: Îzafe
K	: Kêş
L	: Lêker
LH	: Lêkera Hevedudanî
Lm	: Lêkera Modal
N	: Noun, Navdêr
NP	: Noun Phrase
pD	: Pêşdaçek
Poss	: Possessive (Xweyîfî)
PP	: Preposition Phrase
Prep	: Preposition
R	: Riste
Rd	: Rengdêr
S	: Sentence
SOV	: Subject Object Verb
ss.	: sedsal
SVO	: Subject Verb Object
T	: Tense
Tew.	: Tewang

TGG	: Transformational-Generative Grammar
Tk	: Temamkir (Complementizer)
tr.	: tirkî
V	: Verb
Veq.	: Veqetandek
vghz.	: veguhêzer
VL	: Linking Verbs
VP	: Verb Phrase
ww.	: wekî wan
yd.	: yên din

DESTPÊK

Ziman, wekî amûrekî ku di navbera kom û civakên mirovan de ragihandinê saz dike û fikr û ramanên mirovan vediguheze, bi roleke heyatî radibe. Bi alîkariya zimên em çanda xwe ava dikin û bi yên din re parve dikin. Bi rêya zimên em di nav civakê de ji xwe re cih ava dikin, têkiliyên civakî saz dikin, hukim dikin, li ber xwe didin, nîqaş dikin, îbadet dikin û xeyal dikin. Digel wê, ziman keresteya xebatên zimannasiyê ye. Ziman pergaleke kompleks e û her ziman xwedî hin taybetmendiyan binyadî, teşeyî û wateyî ye. Têgihiştin û famkirina vê pergala kompleks û livdar bûye babeta sereke ya lêkolînên zimannasiyê. Zimannasiyê, (zanyarên vê qadê) ji bo binyad, werar û xebitîna zimên têbigihe hin çarçoveyên teorîk berpêş kirine û li ser zimên bi kedeke mezin xebatên zanistî kirine. Di vê pêwendiyê de, zimannasî bûye dîsîplînek ku hertim ketiye dû bersivên pirsên li ser sirûştê zimên û bi vî awayî teoriyên zimannasiyê û prensîpên gerdûnî yên zimên kemilandiye.

Ziman, kombînasyoneke bikaranîna deng, peyv û komepeyvvan e ku komek an jî civakek, wê ji bo ragihandinê bi kar tîne. Rêziman jî dîsîplînek e ku binyad û hemanên zimên vedikole, avabûna van kombînasyonan bi hin rêzikan ve girêdide. Rêziman jî bo famkirina xebitîna zimên amûreke giring e. Peyvrêzî¹ qadeke fireh û giring e ku bi sepandina rêzimana zimên, vedikole bê peyv çawa tîn cem hev û çawa risteyê ava dikin. Xebatên peyvrêziyê gelemperî komepeyvvan (fraz) zimanekî analîz dikin û dixwazin fahm bikin bê binyada risteyê çawa tê dayîn.

Fraz (îng. *phrase*, tr. *söz öbeği/sözcük öbeği*) ku di peyvrêziyê de têgeheke sereke ye, yek ji hîmên bingehîn a risteyê ye. Di ferhenga etîmolojiyê de ji bo rehê frazê ev agahî hene:

Di zimanê yewnanî de *phrasis* “axaftin, şêwaza axaftinê, bilêvkirin, agihandin”; *phrazein* “vegotin, daxuyandin, diyarkirin, nîşandan, agihandin”; û bi awayê tebatî *phrazomai*, “ji xwe re diyarkirin, ramîn an jî li ser fikrîn, hay jê hebûn, bawerkirin, xeyalkirin, serwestbûn, çavdêrkirin” e. Di zimanê latîniya dereng de *phrasis* jî tê wateya dîksiyonê (*diction*). Di sedsala XVIem de êdî bi wateya “helwest an jî şêwaza

¹ Di kurmancî de, ji bo têgeha "*syntax*"ê ji bilî "peyvrêzî"yê têgehên "hevoksazî" û "ristesazî"yê jî tîn bikaranîn. Lêbelê, heger em hevoksazî an jî ristesaziyê bi kar bînin dê sazkirina komepeyvvan (fraz) li derve bimîne. Lewma û ji ber ku mijara me derbarê frazan de ye, me çêtir dît ku em têgeha "peyvrêzî"yê bi kar bînin.

axaftinê” û “derbirîna kurt ku wateyeke hev girtî dihewîne; du an jî zêdetir peyvên ku têgehekê derdibirin” hatiye bikaranîn (Harper, d.t.).

Fraz dikare ji peyvekê an jî zêdetir peyvên pêk bê. Fraz ji risteyê biçûktir e, pêwendiya biker û pêveberê bi hev ve tune, berevajî risteyê fraz ne darazî ye lê wateyeke hev girtî derdibire. Ev têgeh, fraz, amûreke sereke ye ji bo fahmkirina binyada peyvrêziyê ya zimên û ji bo mirov têbigihe bê ziman çawa dixebite. Mijara frazan di dîroka zimannasiyê de bi zemên ve dirûviye û kemiliye.

Wer tê qebûl kirin ku gava herî mezin a di zimannasiyê de bi teoriya zimannasiya binyadî (îng. *structural linguistics*) ya Ferdinand de Saussure ve hatiye avêtin. Li gorî Saussure divê ziman wekî pergalekê bê dîtin û bi vî awayî pêwendiyên di hundirê pergalê de bîn lêkolîn. Saussure zimên wekî tevayîyeke binyadî qebûl dike lewma fraz têgeheke giring e ku piştgiriya fikra Saussure dike. Li gorî wî, her yekeye di zimên de bi têkelbûna yekeyên din re dibe xwedî wate, ev jî giringiya frazan nîşan dide.

Wextê Noam Chomsky bi xebatên xwe yê derbarê zimannasiyê de derdikeve ser dikê, bizava binyadiyê cihê xwe dide van du têgehên giring ên wê serdemê: binyada kûr (îng. *deep structure*, tr. *yüzey yapı*) û binyada rûser (îng. *surface structure*, tr. *yüzey yapı*). Binyada kûr, binyada wateyê ya sereke ya risteyên zimanekî nîşan dide û teşeya razberkirî ya rêzikên rêzimanî ye. Binyada rûser jî teşeya fizîkî ya zimên e ku nîşan dide bê wateya di binyada kûr de çawa li gorî rêzikên fonetîkî yê zimên tê derbirîn. Li gorî Chomsky binyada kûr a zimanekî xwedî taybetmendiyên hevpar û gerdûnî ye lê ev binyada kûr di her zimanî de dikare bi binyadên rûser yê cuda bîn derbirîn. Têgeha frazê, di peresîna rezimaniyê ya Chomsky de, ji bo wê yekê hate bikaranîn ku em fehm bikin û têbigihêjin bê ka binyadên wateyê yê di binyada kûr de çawa vediguherin binyada rûser.

Fraz, bi werara xwe ya di zimannasiyê de, bûn amûreke bivênevê ji bo têgihîştina taybetmendiyên binyadî û wateyê yê zimên. Zimannasan bi bikaranîna vê têgehê xwestine fam bikin bê ka ziman çawa ava dibe û dixebite. Digel wê, mijara frazan kiriye ku taybetmendiyên gerdûnî yê zimên û wekhevîyên di navbera zimanên cuda de bîn ravekirin.

Digel famkirina taybetmendiyên binyadî yê zimên û têgihîştina binyadên rêzimanî, fraz ji bo pêkanîna ragihandineke karîger jî bi roleke giring radiye. Di

fêrbûna zimên de lêkolîna frazan derfetê dide xwendevanan ku ew ne tenê bi peyvên îzole, di heman demê de bi peywendiya van peyvên a di hundirê risteyê de, rêzikên rêzimanê fêr bibin. Ev gelek giring e ji bo mirov fam bike bê rêzikên rêzimanî di pêwendiya bikaranîna rast/heqîqî de çawa dixebitin.

Bo nimûne, kesek ku hînî zimên dibe, digel ku tûrikê xwe yê peyvên tije bike û ferhenga xwe fireh bike, di heman wextê de heger hîn bibe bê ev peyv/fraz di hundirê risteyê de çawa rast tên bikaranîn, dikare şiyana xwe ya ragihandinê jî xurttir bike. Fraz, bi diyarkirina têkiliyên di navbera hêmanên din ên risteyê ve, wateya risteyê zelaltir dike û pergala binyadî ya zimên saz dike. Bi vî awayî herikbariya risteyê jî xurttir dibe û peyvrêziya wî zimanî baştir tê famkirin. Fraz çarçoveyekê dide fêrberan ku taybetmendiya binyadî yê zimên biferikînin û wan di rewşên rast/heqîqî yê axaftin û nivîsînê de bi kar bînin. Axirî, bikaranîna rast a frazan dike ku ragihandin fambar be û hêza derbirîne xurttir be. Bi vî awayî, fraz ji fêrberên zimên re dibin alîkar da ku ew qîma xwe bi jiberkirina rêzikên rêzimanî neynîn, li şûna wê, xebitîna sirûştî ya zimên fam bikin û vê têgihîştîna di ragihandina rojane de bi kar bînin.

Bi vî awayî, têgeha frazê, di peresîna paradîgma û pêşketinên teorîk ên zimannasiyê de cihekî giring werdigire. Ji Saussure bigire heta Chomsky, layenêrînen zimannasan ên li ser vê têgehê ji bo famkirina sirûştîna zimên bûne gavên mezin. Ev têgeh û peresîna wê, hêmanên bivênevê ne ji bo zimannasên ku dixwazin taybetmendiya binyadî yê zimên û xebitîna wê vekolin.

Pirsa Lêkolînê û Mijara Tezê

Kurmancî bi çavkaniyên xwe yê dîrokî û pêwendiya çandî ve diyalekteke dewlemend a zimanê kurdî ye. Zimanê kurdî ji malbata Hînd-Ewropî ye, ji ber ku ev malbat malbateke berfireh e û ji ber sedemên siyasî zimanê kurdî bi gelek zimanên derdorê re danûstandin kiriye. Ev danûstandin dibe ku erênî an jî neyînî be lê ji ber sedemên polîtîk ev diyalekt, kurmancî, ligel ku li ser erdnîgariyê berfireh berbelav e jî xebatên li ser wê gelek dereng dest pê kirine. Ev derengmayîn piştî ku derfet ketiye destê lêkolerên kurd, kiriye ku xebatên lezûbez û di bin bandora zimanên cîranan de bîn kirin. Lewma, pîrîcaran xebatên li ser diyalekta kurmancî dûrî pîvanên gerdûnî mane.

Xebatên li ser kurmancî yê heta niha hatine kirin, pareke mezin ji wan ne li gorî pîvanên zimannasiyê lê li gorî rêzikên rêzimanî hatine lêkolîn. Lêkolînên rêzimanî armanc dikin ku zimên standard bikin, lewma hin pîvan û qayîdeyên hişk dîkte dikin, lêbelê lêkolîna zimannasiyê li ser bikaranîna zimên a siruştî, werara wê û curbicuriya wê disekine û dişayesîne. Ligel ku armanca lêkolînên rêzimanî hînkirin e, armanca lêkolînên zimannasiyê ravekirin û şayesandin e. Lêkolîna rêzimanî guherbariya zimên paşguh dike lewma ji bo ragihandineke kartêker dibe asteng. Aydoğan (2013: 119) jî vê rewşê dipeyîftîne û dibêje “pirraniya rêzimanên kurdî ji ber rêzimanên din û bi xema fêrkirina zimanê kurdî hatine amadekirin”. Ji ber van sedeman hin problemên binyadî û semantîk di peyvrêziya kurmancî de rû dane. Xebatên li ser komepeyv û frazan yek ji van mijaran e ku îrroj jî ev mijar hê nehatiye zelalkirin. Senifandin û binavkirina komepeyvên kurmancî weke problemeke sereke derdikeve pêş me. Komepeyvên kurmancî bi têgeha “ravek”ê hatine binavkirin û li gorî birra “raveker”ê hatine senifandin. Ev rewş dijî mijara frazan e ku fraz berevajî ravekan, ne bi ravekerê (modîfîyeker), bi sereyê (îng. *head*, tr. *baş öge*)² tên binavkirin û senifandin. Bo nimûne, “sêva sor” li gorî qayîdeyên ravekan dibe “raveka rengdêr” lê li gorî qayîdeyên frazan ew dibe “fraz navdêr”.

Herwiha, bi mijara ravekan ve têkildar, mijara îzafeyê jî ji ber van sedemên ku me behskirî, gelekî berfireh û bi ser ve hatiye vekolîn. Mijara îzafeyê bi veqetandekan û avakirina ravekan ve sînordar maye. Fonksiyonên îzafeyê yê wekî avakirina rewşa xweyîtiyê (*possesive*) an jî artîkilê (*article*) hatiye piştguhkirin. Ji ber ku îzafeyê di avakirina frazan de bi roleke giring radibe, em ê li ser îzafeyê û fonksiyonên wê jî bixebitin.

Armanca Tezê

Îcar, ji ber ku li ser frazên kurmancî xebatên akademîk kêma in, bi kurmancî tezeke akademîk tune û gelek xusûsiyetên frazên kurmancî nehatine ronîkirin, ev mijar giring e û hêjayî xebat û lêkolînan e. Bi nîşandana binyada xweser a diyalekta kurmancî û rola frazên kurmancî ya di hundirê zimên de, ev xebat ji bo kurmancî armanc dike ku di qada zimannasiyê de têkariyê li lîteratûrê bike û pêşiya xebatên nû veke.

² Ji bo fraza navdêrî piranî “*head noun*” (sereya navdêrî) tê bikaranîn.

Ev tez dixwaze wate û binyada frazên diyalekta kurmancî lêbikole û analîzeke zimannasiyî pêşkêş bike. Lêkolînên zimannasiyî, çawa ku ji me re dibin alîkar da ku em taybetmendiyên gerdûnî yên zimên û şiyana hilberandina ziman a hişê însên fahm bikin, di heman wextî de, dikin ku em wate û binyada bêhempa ya zimanên cuda jî keşf bikin. Bi vê hişmendiyê, em bi vê xebatê armanc dikin ku qayideyên gramatîk û taybetmendiyên binyadî yên frazên diyalekta kurmancî bîn şayesandin û fonksiyona wan a di nav risteyê de bîn famkirin. Di vê tezê de em ê hewl bidin li gorî pîvanên gerdûnî yên zimannasiyê ku di rohaniya xebat û teoriyên modern de êdî di qada zimannasiyê de bi awayê zanistî tîn qebûlkin, avaniya frazên kurmancî nîşan bidin. Bi vê nîşandanê em dixwazin dakevin kûrahiya binyada frazan û fahm bikin bê di kurmancî de, bi pîvanên gerdûnî fraz/komepeyv çawa dixuyên. Fraz bi çî awayî ji ravekan cuda dibin û rol û fonksiyona îzafeyê di binyada frazan de çî ye.

Bi vî awayî, ewilî em ê li gorî pîvanên gerdûnî, frazên kurmancî yên leksîkal diyar bikin, wan bisenifînin û binav bikin. Herwiha, heger hewce bê dîtin em ê behsa fraza fonksiyonî ya têkildar jî bikin û fonksiyona wan jî diyar bikin. Ji bo her cureyeke frazê em ê analîzeke binyada gramatîk bikin, li ser rol, fonksiyon û bandora wan a di risteyê de bixebitin.

Rêbaza Tezê

Ev tez dê bi rêbaza şayesandinê li ser mijara frazên kurmancî bisekine. Şayesandin di hemû şaxesanzîtan de qonaxa pêşîn e, armanca wê ew e ku di nava mijarê de diyardeyan û pêwendiyên di navbera diyardeyan de diyar bike û wan bisenifîne (Kıran û Kıran, 2018: 228). Weke hêmaneke giring a zimannasiyê, şayesandin, ji bo famkirina binyad û xebitîna zimên tê bikaranîn. Zimannasiya şayesî (*ing. descriptive linguistics*, tr. *betimleyici dilbilim*) xwe ji rê û rêzikên hişk ên rêzimanî (*prescriptive grammar*) dûr dixê û bikaranîna zimên a senkronîk dişayesîne û nîşan dide. Bi vî awayî, wextê hêmanên rêzimanî tîn lêkolîn hêza derbirînê û dewlemendiya zimên tê nîşandan. Di vê xebatê de jî ji bo ku frazên kurmancî bi hûrgilî bîn biwatekirin û ravekirin, em ê berê xwe bidin şayesandina binyadên rêzimanî yên kurmancî. Bikaranîna rêbaza şayesandinê di kifşkirina kûrtir a binyada hundirîn ya zimên û analîza pêwendiya bikaranîna frazan de û têgihiştina dewlemendiya di vê pêwendiyê de, dê çarçoveyeke sereke ji bo naskirin, famkirin û hînbûna diyalekta kurmancî berpêş bike.

Ev xebat, ji bilî destpêkê ew ê ji du beşên sereke pêk bê. Di beşa yekem de, di bin sernavê Çarçoveya Giştî de em ê berfirehtir behsa dîrok û werara xebatên zimannasiyê bikin û cih û rola frazan a di nava van xebatan de derxin pêş. Bi vî awayî em ê ji bo mijara xwe lîteratûreke têr û tije jî pêşkêş bikin. Piştî, dîsa di beşa yekem de em ê têgeha frazê pênase û rave bikin û em ê li bersivên van pirsan bigerin: Têgeha frazê di nava teoriyên zimannasiyê de çawa cih girtiye? Kîjan teorî bi kîjan layenêrîne têgeha frazê vedikole? Armanca beşa yekem ew e ku di dawî de em têgeha frazê bi her awayî têbigihên. Beşa duyem dê bibe beşa me ya pratîkê. Di beşa duyem de, ewilî em ê amaje bi xebatên peyvrêziyê yên kurmancî bikin ku pîraniya wan behs bi frazan nekirine lê li şûna frazan mijara ravekan kirine armanc. Herwiha bi mijara ravekan ve têkildar, em ê berê xwê bidin mijara îzafeyê û fonksiyonên îzafeyê jî. Piştî, bi piştgiriya pîvanên gerdûnî yên frazan ku di beşa yekem de me ew bi berfirehî rave kirin, em ê frazên kurmancî pênase bikin, bisenifînin û bi nav bikin. Ji bo her cure frazê em ê mînakên bidin û wan li gorî teoriyên behskirî bişayesînin.

Digel rêbaza kevaneka goşeyî “[]” em ê mînakên xwe li ser dara sentaksê nîşan bidin û wan rave bikin. Ji darên sentaksê, em ê bêtir berê xwe bidin dara sentaksê ya X-Barê ku bi prensîp û parametreyên xwe binyada frazan dikare baştir dîtbar bike. Divê neyê jîbîrkin ku ev teoriyên ku em ê behs bikin, hewldanek e ji bo famkirina zimên û roj bi roj ev teorî tîr pêşxistin. Ji ber ku teorî li ser zimanê îngilîzî tîr avakirin, dibe ku zimanê îngilîzî bêqisûr li van teoriyan bê sepandin lê gelek prensîp û parametreyên van teoriyan dibe ku li zimanên din bi awayekî kemilî neyên sepandin. Lewma pîrîcaran, zimannas hin îdfayên nû dikin û çareseriyên xwe wekî pêşniyaz berpêş dikin.

Derbarê kurtkirinên (kurtepeyv) têgehan de jî heta ji destê me hat me kurtkirinên kurmancî bi kar anîn. Gelek ji van kurtepeyvyan li kar bin jî me hin ji wan cara ewilî bi kar anîn. Em wan wekî pêşniyaz pêşkêş dikin. Digel wê, em ê ferhengokeke têgehan jî li dawiyê bi cih bikin ku me ew di teza xwe de bi kar anîne.

Lîteratûr

Di kurmancî de xebatên akademîk ên derbarê frazan de gelekî kêr in. Di pirtûkên rêzimanan de jî mijar di bazineya ravekan de maye. Xebata herî berçav a derbarê fraza navdêrî de nivîsara Mikail Bülbul (2017) a bi navê “*Peyvrêzî di Frazên Navdêrî de (Devoka Mêrdîne)*” ye. Bülbul di vê xebatê de li ser modîfîyekerên fraza

navdêrî sekiniye û lêkolaye bê li gorî rewşa topîkalîte, fokûsê û hiyerarşiya semantîk peyvrêziya frazên navdêrî çawa ava dibe.

Songül Gündoğdu (2011) li Zanîngeha *Boğaziçiyê* teza xwe ya lîsansa bilind li ser binyada frazên kurmançî bi berawirdkirina devoka standart û devoka Mûşê (*The Phrase Structure of Two Dialects of Kurmanji Kurdish: Standart Dialect and Muş Dialect*) amade kiriye. Gündoğdu bi taybet bala xwe daye rewşa ergatîviyê di binyada frazên kurmançî de.

Songül Gündoğdu (2018), di teza xwe ya doktorayê (*Zanîngeha Boğaziçiyê*) de dîsa li ser sentaksa kurmançî xebitiye. Gündoğdu, di vê xebata xwe de bihûrgilî li ser frazên lêkerî yê devoka Mûşê sekiniye û di nav senifandina temamker û veserên (*argument, adjunct*) frazên lêkerî yê kurmançî de bala xwe dide hêmanên armançî yê paşlêkerî (*postverbal goals*), frazên daçekî (*adpositional phrases*) û hêmanên navdêrî yê lêkerên kompleks.

Saniya Cebar Ebuzejd (2019) li Zanîngeha *Zaxoyê*, bi navê “*Cihgihorîna Keristan di Ristê da (Govera Behdîni)*” teza xwe ya doktorayê li ser cihguhertina/barkirina (*movement*) hêmanên risteyê amade kiriye. Ebuzejd di xebata xwe de lêkolaye bê li gorî teoriyên peyvrêziyê di kurmançî de cihguhertin/barkirin heye an tune. Ew di encamê de diyar dike ku di kurmançî de cihguhertina hêmanan çêdibe.

Waria Omar Amin (1979) li Zanîngeha *Londonê* teza xwe ya lîsansa bilind li ser “*Xuyanga Avaniya Lêkerî di Kurdî de*” (*Aspects of The Verbal Construction in Kurdish*) amade kiriye. Teza Amin bi îngilîzî ye û bi zimanê kurdî diyalekta soranî qest dike. Amin di vê xebatê de hewl daye binyada lêkerî ya diyalekta soranî rave bike û paşgirên kesî yê cuda li gorî fonksiyonên wan pênase bike. Amin, di beşa sêyem a teza xwe de li ser rêzikên binyada frazên kurdî xebitiye.

Rebeen Kareem (2016) li Zanîngeha *Newcastleê*, teza xwe ya doktorayê bi navê “*Peyvrêziya Kêşana Lêkerî di Kurdiya Navendî de (The Syntax of Verbal Inflection in Central Kurdish)*” amade kiriye. Kareem di teza xwe de berê xwe daye binyada dem, xuyang, rêkeftin û hêmanên frazên lêkerî yê soranî.

Rebwar Shafie Tahir (2018) li Zanîngeha *Newcastleê*, teza xwe ya doktorayê li ser “*Binyada Frazaya Diyarkerî di Kurdiya Navendî de*” (*The Structure of DP in Central*

Kurdish) amade kiriye. Tahir di çarçoveya *Minimalist Programê* de li ser fonksiyonên îzafeya kurdiya navendî (soranî) sekiniye û lêkolaye bê têkiliya van fonksiyonan bi navderê re çî ne.

Karwan Juma Raheem (2018) di nivîsara xwe ya bi navê “Binyada Frazaya Lêkerî di Zimanê Kurdî de” (*The Structure of Verb Phrase in the Kurdish Language*) binyada frazên lêkerî yên soranî û îngilîzî dane ber hev û hewl daye binyada frazên lêkerî yên soranî rave bike.

Tahereh Afshar û Ne'mat Jahanfar (2018) jî bi navê “Analîza Binyada Frazaya Navdêrî di Zimanê Kurdî de (Kelhorî) bi Bingeha Teoriya Sentaksê ya X-Barê” (*The Study of Noun Phrase Structure in Kurdish Language (Kalhori) Based on X-Bar Theory Syntax*) nivîsarek weşandine. Nivîsara wî bi farisî ye û binyada frazên navdêrî yên kelhorî û yên farisî dane ber hev.

Saman Ramazan Abdullah Khoshnaw (2023) di teza xwe ya lîsansa bilind de “Firawankirdina Girêyî Naw le Zarî Kurmancî Nawerastî Zimanê Kurdî da” (Di Kurmanciya Naverast a Zimanê Kurdî de Berfirehkirina Frazên Navdêrî), li ser frazên navdêrî xebitiye. Bala xwe daye modîfyekerên frazên navdêrî yên soranî û fonksiyonên rewşê û rêkeftinê bi rêbaza şayesandinê berpêş kiriye. Li gorî Khoshnaw, di diyalekta soranî de fraza navdêrî heta hetayê dikare bê berfirehkirin. Teza Khoshnaw bi diyalekta soranî û bi tîpên erebî ye.

‘Ebdulcebar Mistefa Me’rûf (2010) bi navê “Dirusteyî Frêz le Zimanê Kurdî da” (Dirustkirina Frazan di Zimanê Kurdî de) xebatek amade kiriye û çap kiriye. Xebat bi diyalekta soranî û bi tîpên erebî ye. Me’rûf bi teoriya hilberîner û bi layenêrîna şayesî li ser binyada frazên diyalektên zimanê kurdî xebitiye.

Axirî, me dît ku di lîteratûrê de xebatên li ser binyada frazên zimanê kurdî kêmtir in û xebatên berfireh ên derbarê frazên diyalekta kurmancî tune ne. Digel wan, di çarçoveya giştî de, derbarê teoriyên zimnanasiyê de em ê piranî jî çavkaniyan zimanê îngilîzî sûd wergerin.

Sînor û Zehmetiyên Tezê

Ev tez li ser diyalekta kurmancî ya zimanê kurdî dixebite. Çawa ku di bin sernavê lîteratûrê de jî me behs kir, di qada peyvrêziyê de jî bo kurmancî bingehê xurt tune. Xebatên heyî piranî li ser diyalekta soranî ne û bi zimanê îngilîzî, soranî û farisî ne.

Lewma, ji bo çarçoveya teorîk me bêtir ji xebatên zimanê îngilîzî û ji van çavkaniyan sûd wergirt. Di van xebatan de gelemperî têgehên îngilîzî hatine bikaranîn. Me di xebata xwe de tercîh kir ku em têgehên kurmancî bi kar bînin. Lewma me beramberî têgehên îngilîzî, têgeh û kurtkirinên kurmancî çêkirin. Heta ji destê me hat me ji bo mînakên kurmancî têgehên kurmancî û kurtkirinên wan bi kar anîn. Ev têgeh û kurtkirinên ku me bi kar anîn, em wan wekî pêşniyaz pêşkêş dikin.

Ji ber ku xebata me bi frazên leksîkal ên diyalekta kurmancî sînordar e, me ji bo her mijarê mînakên kurmancî dan lê wextê pêwîst bû me ev mînak dan ber mînakên zimanên din jî. Herwiha, me mînakên xwe bi dara sentaksê dîtbar kirin lê ji ber ku teoriyên zimannasiyê roj bi roj bi pêş dikevin, hin nîşandan wekî îdîa û pêşniyaz tîn pêşkêşkirin. Me mînakên xwe piranî bi diyagrama X-Barê nîşan dan û wextê li ser nîşandanê nezelaliyek hebe me wekî jêrenot hişyariyên xwe kirin.

BEŞA YEKEM

1. ÇARÇOVEYA GIŞTÎ

Ji agahiyên berdest diyar dibe ku di dîroka mirovan de xebatên pêşîn ên li ser zimên ji bo bikaranîn û famkirina rast a zimên, ango di qada rêzimanê de hatine kirin. Çavkaniyên me yê berdest (Campbell, 1998: 194) ji bo xebata pêşîn me dibe sedsala 5em (BZ) a Hindistana Berê, rêzimana sanskrîtî ya Panini. Pirtûka Panini *Ashtadhyayi* (Heşt Kitêb), derbarê fonetîk û morfolojiya zimanê sanskrîtî ye û ji bo ku metnên dîni yê hindî bêqisûr bînin xwendin û bînin famkirin nêzî 4.000 rêzikên zimanî daniye. Bloomfield (1933: 11) vê pirtûkê weke yek ji abîdeyên (*monument*) herî mezin ên aqilê însên dihesibîne. Xeynî Panini, pirtûka Yaska ya bi navê *Nirukta* jî ji bo heman sedsalê tê tesnîfkirin (Macdonell, 1900: 281). *Nirukta* li ser rehnasiya (etymology) metnên dîni yê Vedayan³ e.

Wextê em derbasî Yewnana Berê dibin, em dibînin ku feylesofên yewnanî di çarçoveya felsefeyê de serê xwe bi mijara zimên re êşandine û derbarê sirûşt û binyada zimên de pirs pirsîne. Berhemeke nivîskî ya Sokrates (469-399 BZ) a rasterast li ser zimên tune be jî raman û nêrînên wî di berhemên xwendekarê wî de tên dîtin. Berhema Platon (427-347 BZ), *Cratylus* (Diyalog), behsa sirûşt û wateya sembolîk a zimên dike. Di berhema Platon de ev mijar tê vekolîn: “Gelo peyv (navdêr) sirûştî ne an wateyên wan ên civakî (rêkeftî) hene?” (Sedley, 2003: 2-4). Berhema Aristotle (384-322 BZ) *Peri Hermeneias* (Li ser Hermenotîkê), yek ji wan berhemên girîng e ku li ser mijarên curbicur ên zimên sekiniye. Têkiliya zimên bi mentiqê (hizr) re, navdêr, kar û riste, ango binyada zimên bûye babeta vê berhemê (Çiçekdağı, 2015: 105).

Di sedsala 2yem de (BZ), li Ewropayê navê Dionysius Thrax (170-90 BZ) derdikeve pêşiya me. *Techne Grammatike* li ser fonetîk û morfolojiya zimanê yewnanî sekiniye (M. Aydın, 2007: 20). Tan (2018: 10-11) diyar dike ku ev berhemên li Ewropayê berdewamiya xebatên Yewnana Berê ne û mijara wan gelemperî morfolojî ye. Mijara peyvîziyê (*syntax*) bi Apollonius Dyscolus (110-175) ve dibe mijara sereke ya xebatên derbarê zimên de. Serdema Yewnana Berê bingehên hizra zimannasiyê

³ Veda ji reha “vid”ê ya sanskrîtî dariştiye ku tê wateya “zanîn”ê. Îroroj, ev têgeh ji bo binavkirina çar pirtûkên pîroz (Rigveda, Yajurveda, Samaveda, Atharvaveda) ên dîne Hinduîzmê tê bikaranîn (Yitik û Arslan, 2011: 226).

danîne û bûye hêlîna hewldanên hizrî yên li ser wate, bikaranîn û sirûştta zimên. Berhemên van bîreweran li ser peresîna zimên bandorên giring kirine.

Li Rojhilat, erdnîgariya ereban, bi hatina dînê Îslamê xebatên li ser zimên dest pê kirine. Al-Nassir (1985: xiii) teza xwe ya doktorayê li ser pirtûka Ebûl Eswed ed Dualî - Sibawayh (607-668) ya bi navê *El-Kîtâb* (الكتاب) amade kiriye. Li gorî wî ev pirtûk di nava ereban de xebata pêşîn ya li ser zimên e. Ev pirtûk li ser rêziman û fonetîka zimanê erebî ye. Ji ber ku ji xwendin û famkirina Quranê re bibe alîkar hatiye amadekirin, lewma jî ev pirtûk di nava ereban de cihekî giring werdigire. Dîsa li Rojhilat, Tan (2018: 11) dibêje ku xebatên erebî bandor li xebatên îbranî kiriye û di sedsala 9em de Saadya bin Josef el Feyyûmî (882-942) yekem pirtûka rêzimanê nivîsîye û ferhenga zimanê îbranî derxistiye.

Çîna Berê û Misira Berê çendî du şaristaniyên qedîm û giring bin jî lêkolerên ku li ser mijarên zimên û zimannasiyê xebitîne, teqez bala wan çûye ser ku wextê behs tê ser xebatên zimannasiyê gelek kêr navê van herdu şaristaniyan derbas dibe. Li gorî Gökneç (2022: 369), nivîstekên remlan (*Jiaguwen*) ên li ser hestiyên ajalan û qalikên kûsiyan ku bi 2 hezar sal berî zayîne ve tîne nîsbetkirin, nimûneyên pêşîn ên nivîsa çînî ne. Li Misira Berê jî ji ber ku nivîs bi hiyeroglîfan⁴ (*hieroglyph*) hatibû sazkirin, û herwiha derbarê vê pergalê de tu çavkanî negihîştîye ber destê me, heta wextekî nêz jî me derheqê Misira Berê tiştek nizanibû. Cara pêşîn Jean-François Champollion di sala 1822yê de da zanîn ku ew êdî dikare hiyeroglîfên misirî bixwîne. Li Misirê Kevirê Rosettayê (*Rosetta Stone*) hatibû kifşkirin ku ev kevir bi sê zimanan bû, hiyeroglîfên misirî, *demotik*⁵ û yewnaniya kevn (Kayaoğlu û Çetinoğlu, 2013: 43), bi vî awayî, piştî xebatên dûdirêj Champollion bi xêra van hersê nivîsên wergerên hevdu, raza hiyeroglîfên misirî eşkere kiribû.

Whitney (1873: 201), vê sedemê (çima di xebatên zimannasiyê yê serdema berê de navê van zimanan derbas nabe) bi malbata zimanan ve girêdide û dibêje: Çendî ku peyvên zimanê misirî ji kûrahiya serdemên berê -ku ên din nikarin nêzî wê jî bibin-gihîştine me lê ji ber ku hema bêje ji hemû malbatan veqetiyaye û gelekî sade ye,

⁴ Ji “*hieros*” (pîroz) û “*glypho*”a (nivîstek) yewnanî tê. Weke alfabayeke şematîk, hiyeroglîf ji aliyê misirî, mayayî, hitîfî û aztekan ve hatine bikaranîn. Fonetîk in, tenê beramberî dengên nebizwên tîne bikaranîn û îdeogram (sembol) in. 700 hiyeroglîfên misirî hene (Kayaoğlu û Çetinoğlu, 2013: 40-41).

⁵ Bi wateya “zimanê gel” hatiye bikaranîn. Zimanê misirîyan e piştî hiyeroglîfan e (Kayaoğlu û Çetinoğlu, 2013: 41)

zehmet e mirov behsa dîroka vî zimanê bike. Whitney, ji ber ku aîdî malbateke ciyawaz e heman sedemê ji bo zimanê çînî jî diyar dike. Ji xeynî van, bi referansa nêrîna Whitney, ji ber ku nivîsa bizmarî bi kar anîne, zimanê sûmerî û akadî jî ji malbatên zimanan veqetiyane û derveyî xebatên zimannasiyê mane.

Di Serdema Navîn de ku bi hilweşîna Împaratoriya Romayê dest pê dike û heta destpêka Ronensanê berdewam dike (500-1400), xebatên li ser zimên gelemperî di bin bandora dêr û keşîxaneyan de hatine kirin. Mîrata zimannasiyî ya serdema Yewnana Berê û ya Romayê bûye bingeş ji bo xebatên li ser zimanê latînî û xebatên pragmatîk û semantîk hatine kirin. Bloomfield (1933: 6), *Ars grammaticaya* Donatus (ss. 4em) û *Institutiuones rerum grammaticaruma* Priscianus (ss. 6em) wekî du berhemen giring ên Serdema Navîn dihesibîne. Aksan (2009: 19) berhema rêzimanê ya Alexander de Villa-Dei jî ji bo vê serdemê giring dibîne û dibêje ji ber ku zimanê latînî bûbû zimanê dêrê û êdî hewce pê hebû ku were fêrbûn, xebatên vê serdemê piranî li ser rêziman, ferheng û pirtûkên xwendinê bûn.

Dante Alighieri (1265-1321) kesê yekem e ku hewl daye zimanên ewropî yê serdema xwe bisenifîne (Matasović, d.t.: 2). Alighieri di berhema xwe de *De vulgari eloquentia* (Li ser rewanbêjiya zimanê xwecih), bi temsîliyeta yewnanî û silavî cudahiyeke teqez xistiye navbera zimanên cermen û roman. Digel vê, Matasović (d.t.: 2) diyar dike ku Alighieri ferq kiribû ku ziman bi demê re cihêreng dibin -ji hev vediqetin- û zaravayên zimên derdikevin meydana, ji ber ku li herêmên cuda yê ku yek ziman tê axaftin guherîn di zimên de çêdibin.

Di serdema Ronensanê, sedsala 17em û destpêka sedsala 18em de gelek zanyaran derbarê “zimanê orjînal ê mirovatîyê” de fikrên xwe diyar kirine. Di serî de zimanê îbranî, çînî û heta zimanê holendî jî bûne namzet. Matasović (d.t.: 3) li aliyê erênî yê van nîqaşan dinihêre ku li gorî wî bi xêra van angaştan haya lêkolera ji rêjeya (*scale*) curbicuriya zimên û berbelavbûna guherîna zimanî çêbûye. Bi weşandina pirtûkên rêzimanê û ferhengên zimanan meyleke xurt çêbûye ji bo derbarê zimanên dinyayê de daneghekek ava bibe. Rêzimana yekem a zimanê lehî (polonî) di sala 1586ê de, rêzimana yekem a zimanê baskî di sala 1587ê de, yê zimanên Çermsorên Emerîkî *nahuatl, quechua* û *guaraní* jî bi rêzê di sala 1547, 1560 û 1595ê de hatine weşandin (Matasović, d.t.).

Di sedsala 17em de li Fransayê bi nûnertiya Ekola Port-Royalê (*Grammaire de Port-Royal*), li şûna rêzimana klasîk hewlên danîna hîmên rêzimana giştî çêbûne. Rêzimana giştî li ser fikarên teolojîk û normatîf ên rêzimana klasîk bilind bûye û li ser zimên teoriyên rasyonalist ava kirine. Rêzimana giştî, ji mantiq derdikeve rê û bi pîvanên gerdûnî yê aqilê însên, dixwaze rêzikên zimên piştrast bike. Leibniz bi xebata xwe *Dissertation sur l'origine des nations* (Ravekirinek li ser Rehê Neteweyan) (1710) ve, Condillac bi xebata xwe *Grammaire* (1775) ve, xwendekarê Condillac, Destutt de Tracy bi xebata xwe *Éléments d'idéologie* (Hêmanên Îdeolojiyê) (1801-1815) ve, Volney bi xebata xwe *Discours sur l'étude philosophique des langues* (Gotarek li ser Vekolîna Felsefî ya Zimanan) (1820) ve û bi xebatên Rask ve rêzimana giştî her bi pêş ketiye û rêya rêzimana dîrokî û berawirdî vekirîye (Perrot, 2021:107-109).

Di sedsala 18em û sedsala 19em de di qada zimannasiyê de geşedanên giring pêk hatine. Di vê heyamê de zimannasan li ser peresîna zimên, malbatên zimanan û binyada zimên sekinîne û bi vî awayî berê vê dîsîplînê dane aliyê pergaleke rêkûpêktir û zanistî. Di sedsala 18em de agahiyên derbarê zimanê sanskrîtî de belav dibin û lêkolerên ewropî ev agahî ji xebatên xwe re kirine kereste. Digel ku gelek lêkoleran sedema şibîna peyvên zimanê sanskrîtî û yê zimanên ewropî bi kontakta zimanan (*language contact*) re girêdane jî ev mijar diviya zelaltir bûbûya. William Jones (1746-1794) wextê li ser zimanê sanskrîtî dixebite, fikrê “deynkirin”ê pê re çêdibe. Dibe ku hevşibîna di navbera peyvên *pitar-* "bav", *mātar-* "dê" ve *bhrātar-* "bira" yê zimanê sanskrîtî û peyvên *pater*, *mater* û *frater* ên zimanê latînî de ji ber sedema deynkirinê bûbe. Wate, diviya ev peyvên ji zimanên cuda ku dişibin hev ji çavkaniyeke hevpar (belkî zimanekî ku îroroj tune) zabin. Digel wê, Aksan (2020: 21) navê Sasseti, Scaliger, Leibniz, Rask, Bopp, Grimm û Schleicher jî dide ku wan jî bi xebatên xwe êşkere kirine ku di nava zimanan de hin hevşibîn û xizmatî hene û ev delîl e ji bo hebûna malbatên zimanan. Çendî navê William Jones derkeve pêş jî bi vî awayî kifşa malbata zimanê Hînd-Ewropî çêbûye.

Di sala 1816yê de zimannasê alman Franz Bopp (1791-1867), bi bikaranîna bergindên pergale devkî yê zimanên sanskrîtî, yewnanî, latînî û hin zimanên din ên malbata Hînd-Ewropî, xizmatiya genetîk a van zimanan piştrast kiriye û piştî wî jî Jakob Grimm (1785-1863) bergindên dengî yê di navbera nebizwênên zimanên cermenî û zimanên din ên Hînd-Ewropî de diyar kirine (Matasović, d.t.: 3). Cara ewil

F. Schlegel di sala 1808ê de behsa “gramera berawirdî” dike (Kerimoğlu, 2019: 17). Xebatên bi vî rengî yê xurt rê vekirî ji bo xebatên din ên li ser xizmatîya zimanan û bi pêşengîya Franz Bopp di sedsala 19em de zimannasiya berawirdî (*comparative linguistics*) weke şaxeke zimannasiyê ava bûye (Aksan, 2020: 21).

Sedsala 20em ji bo zimannasiyê destpêka serdemeke nû ye ku pêşveçûnên giring çêbûne û hin daraz hatine danîn ku dikarin bibin prensîbên zimannasiyê (Aksan, 2020: 21). Di dawîya sedsala 19em de M. Grammont bi kitêba xwe *Dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes* (Cihêbûna Nebizwênan di Zimanên Hînd-Ewropî û Roman de) ve bingeha dengnasiyeke (*phonology*) giştî daniye. Anatole Antoine Meillet (1866-1936), di sala 1906ê de li *Collège de France*, di axaftina destpêkê de wiha dibêje “dîrok, ji bo zimannasan ne armanc e, ew hew dikare bibe amûrek” (Perrot, 2021: 110). Di heman demê de Ferdinand de Saussure li Zanîngeha Cinêvê (*Geneva*) dest bi dersdariyê dike. Fîkr û ramanên Saussure yê van dersan dê ji bo teoriya Saussure bibin bingeh. Têbiniyên Saussure yê van dersan piştî mirina wî, di sala 1916yê de bi navê *Cours de linguistique générale*’i (Dersên Zimannasiya Giştî), ji aliyê xwendekarên wî ve hatine weşandin.

Nêrîna Saussure ew e ku ziman pergaleke nîşanekan (*sign system*) e ku di navbera wan de tevneke pêwendiyê ya diyarkirî heye. Nêrîn û fikrên Saussure, Teoriya Binyadîgeriyê (*structuralism*) ava dike. Teoriya binyadîgeriyê zimên wekî pergalekê dibîne û xebatên binyadî deriyê serdema nûjen a zimannasiyê vedikin. Saussure aliyê şexsî û civakî yê însên ji hev cuda dike û aliyê şexsî bi gotinê (*parole*), aliyê civakî jî bi zimên (*langue*) nîşan dide. Ziman koda hevpar a civakê ye, wekî ferhengê li cem her kesan heye û wextê kesek hewl bide biaxive, li wê ferhengê dinêre û diaxive. Ev kod, ferheng, yanî ziman ji bo civakê di rewşa rêkeftinê (*agreement*) û bêegeriyê (*arbitrary*) de ye. Gotin jî bikaranîna zimên e; di axaftinê de ji ferhengê hin nîşanek tîl hilbijartin û bi teşeya xêzikî tîl rêzkirin û tîl vegotin. Saussure bi tîlgeha şiyana zimên (*language competence*), mirovan ji hemû heyberên din cuda dike (Toklu, 2021: 20-21).

Di sedsala 20em de zimannasî êdî ji zanistên din veqetiyaye û êdî weke zanistêke serbixwe hatiye dîtin (Yozgat, 2018: 36). Teoriya Binyadîger bandoreke mezin li zimannasan û li civaka zimannasiyê kiriye û êdî li şûna xebatên li ser peyvan, xebatên

derbarê taybetmendiyên binyadî yê zimanan hatine çêkirin. Ekola Pragê (Roman Jakobson, Nicholay Trubetskoy, Sergey Karchevsky û yd.) li ser bergindên di navbera yekeyên zimanî de xebitiye û bala xwe daye pergala ku li gorî van bergindan teşe girtiye, bi vî awayî Dibistana Pragê bingeha Dengnasiyê (*phonology*) daniye. André Martinet û Émile Benveniste bi navê Ekola Zimannasiya Fonksiyonî ya Fransayê tên nasîn. Martinet li ser vê angaşte ye ku ziman binyadeke du tebeqeyî ye ku yek “wateyî” ye û ya din jî “dengî” ye. Martinet vê binyadê jî wekî taybetmendiya “cot movikkirin” (*double articulation*) ya zimên pênase dike. Benveniste jî di çarçoveya Teoriya Vegotinê (*Theory of Enunciation*) de, li gorî pêwendiyê xebitîna/karkirina zimên vekolaye. Ekola Kopenhagê (Viggo Brondal, Louis Hjelmslev, Hans J. Uldall), dibistaneke din e ku binyadîgeriya Saussure ji xwe re kiriye bingeh. Ekola Kopenhagê hewl daye lêkolînên xwe yê li ser zimên di çarçoveya bingehên mentiqî û matematîkî (*glosematik*) de çêke (Aksan, 2020: 22; Kıran û Eziler Kıran, 2018: 42; Rifat, 2008: 32; Yozgat, 2018: 37-38). Temamê van ekol û lêkoleran bi layenêrîna binyadîgerî ziman şayesandine lê ji nav wan Ekola Pragê, li ser vê fikrê bûn ku bêyî fonksiyonên zimên nabe ku ziman bê lêkolîn. Ligel ku binyadîger ziman wekî pergalekê didîtin, Ekola Pragê bi çavê pergaleke fonksiyonan li zimên dinêrî (Toklu, 2021: 36).

Dema ku li Ewropayê xebatên li ser zimên di çarçoveya binyadîgerî û fonksiyongeriyê de berdewam bûn, li Emerîkayê xebatên derbarê zimên piranî ji aliyê antropologan ve dihatin meşandin (Robins, 1997: 236). Ligel ku binyadîgeriya ewropî bala xwe dide ser pêwendî û têkiliyên li hemberî hev ên di navbera hêmanan de, binyadîgeriya emerîkî giringî daye cihê hêmanên zimanî, pevguherîna wan û berbelavbûna wan a di hundirê binyadê de (Rifat, 2008: 52). Antropolog û zimannasên wekî Franz Boas, Edward Sapir, Leonard Bloomfield û Zellig Sabetai Harris ku bi taybetî li ser zimanên xwecih (*native*) ên emerîkî xebitîne, bi layenêrînen senkronîk û şayesî (*descriptive*), di çarçoveya binyadîgeriyê de xebatên xwe kirine. Di serî de Harris bi vê angaşte pêşengî kiriye ku bi rêbaza lêbelavgerî (îng. *distributionalism*, tr. *dağılımcılık*) û bikaranîna korpûsê (*corpus*), mirov dikare binyada rêzimanî ya zimanan bipeytîne. Li gorî vê rêbazê, di hundirê korpûsê de belavbûna yekeyên ku dişibin hev tên tesbîtîkirin û di bin heman kategoriyê de tên civandin, bi vî awayî kategorî tên avakirin ku bi pîvanên teşeyî hatine diyarkirin (Kıran û Eziler Kıran, 2018: 197).

Li vir, xwendekarê Harris, Noam Chomsky vê nêrînê rexne dike û dibêje nabe ku kategoriyên rêzimanî tenê bi korpusê ve bîn diyarkirin, li gorî wî, heger di korpusê de tune be jî axiverên zimanê zikmakî dikarin heta hetayê risteyan hilberînin û wan fahm bikin. Chomsky vê nêrîna xwe kûrtir dike: her şexs di hizrê xwe de xwedî şiyana zimên a zimanê xwe ye û bi vî awayî ev şexs dizane bi rêzîkên zimanê xwe dangan bîne cem hev û peyvan çêke, peyvan bîne cem hev û frazan çêke, frazan bîne cem hev û risteyan saz bike (Yozgat, 2018: 39). Chomsky ji bo tevahiya van rêzîkên ku li cem şexs hene dibêje pêkarîn (îng. *competence*, tr. *edinç*) ku Saussure wekî ziman (*langue*) diyar kiribû, ji bo bikaranîna van rêzîkan jî dibêje pêkirin⁶ (îng. *performance*, tr. *edim*) ku Saussure wekî gotin (*parole*) diyar kiribû (Radford, 2012: 2).

Ji rêzimana klasîk cuda, peyvrêziya binyadîger di lêkolînên xwe de bi bikaranîna rêbazên zanistî yên teqez û yên ku dikarin bîn kontrolkirin û bi piştrastkirina pîvanên hevgerî dixwaze binyadên peyvrêziyê vekole. Armanca peyvrêziya binyadîger ew e ku binyadên risteyan bişayesîne û binêre bê ji aliyê rêzimanê ve sazîkirina risteyên rast bi kîjan qayîde û pîvanan çêdibe. Şîbîna rêzimana klasîk û peyvrêziya binyadîger di perçekirina risteyan de tê dîtin. Rêbaza perçekirin û frazîkirinê rêbaza sereke ya peyvrêziya binyadîger e (Toklu, 2021: 104). Ger em risteya “Bavê min sêvan dikire” weke nimûne bidin:

Tablo 1.1. Hêmanên sereke yên risteyê.

Bavê min	sêvan	dikire.
Biker	Berkar	Pêveber

Cihguhertina/barkirina (*movement*) hêmanên risteyê rêzîkeke din e ji bo analîza risteyan. Ev pêvajoyê bi rêzîkî (îng. *syntagmatic*, tr. *dizimsel*) diqewime. Li gorî vê rêzîkê em dikarin risteya nimûne wiha biguherînin.

Tablo 1.2. Rêzîka cihguhertina hêmanên risteyê.

Bavê min	sêvan	dikire.
Sêvan	dikire	bavê min.
Dikire	bavê min	sêvan.

⁶ Zafer Açar ji bo şiyana zimên (*competence*) têgeha “pêkarîn”ê, ji bo performansê (*performancê*) jî têgeha “pêkirin”ê bi kar tîne. (<https://youtu.be/g63KvADBT3A> 20.02.2024). Ji ber ku ev têgeh nêzikî wateyên têgehên zimanê îngilîzî ne, me jî ev bi kar anîn.

Rêzikeke din jî pevguherîna (*replacement*) peyvên di heman birrê de (*word class*) ye. Ev pêvajoyê bi rêzeyî (îng. *paradigmatic*, tr. *dizisel*) çêdibe.

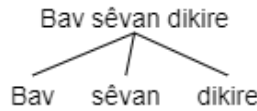
Tablo 1.3. Rêzika pevguherîna hêmanên risteyê.

Bav-ê	min	sêv-an	di-kir-e.
Heval-ê	te	pirtûk-an	di-kir-e.
Qîz-a	wî	stran-an	di-bêj-e.
Bizin-a	wan	lotik-an	di-d-e.
Ew		helbest-an	di-nivîs-e.

Herwiha, jêbirin (*deletion*) jî tê kirin ku ji bo diyar bibe ka kîjan hêman hêmanên sazkar ên risteyê ne ku nabe ji risteyê bîr derxistin û bê ka kîjan hêman dikarin bîr derxistin. Di risteya “Bavê min sêvan ji sûkê dikire” de, hêmana “ji sûkê” dikare bê jêbirin. Perçeyê mayî “Bavê min sêvan dikire” risteya kakil e û ji sê hêmanan pêk hatiye. Heger lêkerê neyguhêz be wê çaxê riste dikare tenê ji du hêmanan jî pêk bê (Bavê min dimeşe).⁷

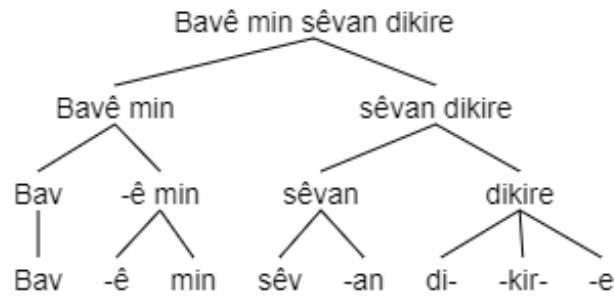
Fries, Harris û Gleason di analîza risteyan de berê xwe dane rêbaza morfolojîyê ya analîza peyvan, ew ji xwe re kirine pêlik. Bi vî awayî, di rêzkirina perçeyên risteyê de -di xeta asoyî (*syntagmatic*) de- dibînin ku “perçeyek” hertim wekî hêmana avaker (*constituent*) derdikeve pêş, ango di nava hêmanan de rewşeke hiyerarşiyî heye. Riste avaniyek e ku ji avakeran pêk tê û dikare bi avakeran ve bê perçekirin. Wextê riste tê perçekirin giringî bi tîkiliya morfeman a bi hevûdu re û tîkiliya morfeman a bi risteyê re tê dayîn (Toklu, 2021: 106). Bi vê rêbazê êdî riste dikare bi dara peyvrêziyê (*syntax tree*) bê nîşandan. Lewma ji vê rêzimana binyadîgerî re û ji rêbaza wê re Analîzên Avakerên Rasterast (*Immediate Constituents Analysis/IC Analysis*) hatiye gotin (Pelz, 1998: 147-179, vghz. Toklu, 2021: 106). Risteya “Bav sêvan dikire” ji sê hêmanan avaker pêk hatiye:

⁷ Di kurmancî de, di hin rewşan de lêker gireyên kesandinê werdigirin. Di rewşeke wiha de mirov dikare bibêje ku di kurmancî de pêveber dikare bi tena serê xwe jî risteyekê saz bike. Di dema niha de, bi hemû lêkeran (têper û tîneper) ve (têm, tîyî, tî, tî, dixwim, dixwî, dixwe, dixwin), di dema borî de bi lêkerên tîneper ve (hatim, hatî, hat, hatin) risteyên tenê bi pêveberê dikarin bîr sazkin lê dîsa jî ji ber ku kesandina kesên pirjimar bi heman gireyê ve tî çêkin, di pêveberên pirjimar de biker ne diyar e. Di dema borî de lêkerên tîper li gorî berkarê tî kîşandin (min sêv xwar-in), lewma heger biker ji risteyê bê derxistin problemên wateyî dertî. Herwiha, di risteyên pasîv (*passive voice*) de jî biker ne diyar e (sêv hat-in xwarin, sêv tî-n xwarin). Lewma, meriv nikare weke qayîde, bibêje di kurmancî de lêker bi tena serê xwe dikarin risteyan saz bikin.

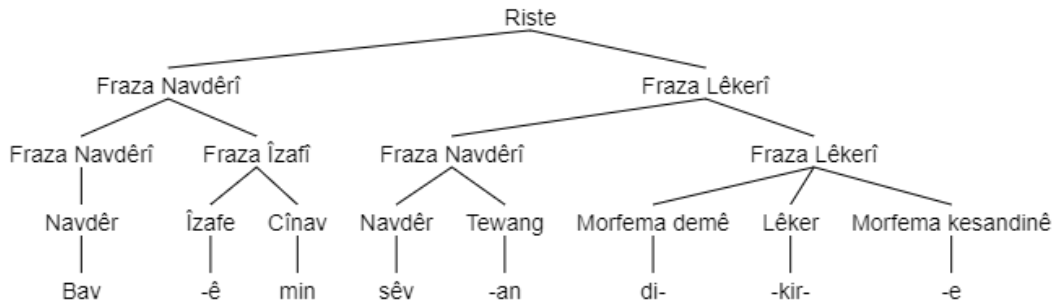
Şekl 1.1. Hêmanên avaker.

Dara sentaksê derfetê dide me ku em risteyên dirêjtir jî li gorî hêmana avaker perçe bikin. Bi vî awayî riste, li gorî têkiliya ku bi hev ve saz dikin, bi peyv an jî komepeyvvan (fraz) tê perçekirin.

Şekl 1.2. Morfemên risteyê û tekiliyên wan ên bi hev re.

Çawa ku ji dara sentaksê ya li jor tê fahmkirin, riste dikare heta bi morfeman jî ji hev bê perçekirin. Bi vê perçekirinê têkiliya morfeman ya bi hev re tê tesbîtkirin. Di qonaxa pêş de êdî têkiliya van morfeman ya bi binyada risteyê re dikarê bê nîşandan.

Şekl 1.3. Têkiliya morfeman bi binyada risteyê re.

Tê dîtîn ku ji dara risteyê ewilî du çiqil vediqetin, yanî riste ji frazeke navdêrî û frazeke lêkerî pêk hatiye. Herwiha ev komepeyv jî di nava xwe de bi çiqilan vediqetin. Binê her çiqileke darê (node) pêkhateyeke risteyê nîşan dide û her pêkhate li gorî birra xwe ya rêzimanî hatiye binavkirin. Ango, fraza navdêrî û fraza lêkerî du avakerên risteyê ne; peyvên “bav” û “min” jî avakerên fraza navdêrî ne. Ev rêbaz ji bo Rêzimana

Veguherînî-Hilberîner (*Generative-Transformational Grammar*) ya Harris û ji bo Rêzimana Hilberîner (*Generative Grammar*) a Chomsky dê bibe bingeh.

Harris, di xebata xwe *Methods in structural linguistics*⁸ de rêbazên perçekirin û frazkirinê pêşve birine û li ser têgeha veguherînê sekiniye (Aksan, 2020: 129). Li gorî wî, ew risteyên bêhed ên di zimanekî de bi alikariya veguherîna risteyên kakil ên kêmjimar ava dibin. Harris li ser vê layenêrînê neh cure veguherîn tesbît kirine: Veguherîna pasîv, veguherîna destpêkê, veguherîna cihguhertinê/barkirinê, veguherîna navdêrkirinê, veguherîna rengdêrkirinê, veguherîna îzafekirinê, veguherîna bêjandinê/neqandinê, veguherîna neyîniyê (Gross, 1998: 73-79, vghz. Toklu, 2021: 109). Di bin sernavê vê teoriyê de em ê berfirehtir li ser van veguherînan bisekinin.

Wextê sal dibe 1957, xwendekarê Harris, Noam Chomsky berhema xwe *Syntactic Structure*ê (Binyadên Peyvrêziyî) diweşîne. Gelek zimannas li ser vê li hev dikin ku bi vê xebatê, piştî Saussure, di qada zimannasiyê de gaveke gelek giring hatiye avêtin. Bi vê xebatê, deriyê Rêzimana Hilberîner (*Generative Grammar*)⁹ hatiye vekirin. Chomsky heta tê sala 1965ê gelek xebatên din jî dike û di teoriya xwe de gelek guherîn û sererastkirinan dike. Di sala 1965ê de xebata xwe *Aspects of the Theory of Syntax*ê (Xuyangên Teoriya Peyvrêziyê) diweşîne. Bi vî awayî bingeha Rêzimana Gerdunî (*Universal Grammar*) datîne.

Wekî me berê jî gotî, Saussure di teoriya xwe de têgehên ziman (*langue*) û gotinê (*parole*) ji hev cuda kiribû. Herçi mirov wextê ji derve lê binêre, belkî bişibin hev lê ji hundir ve ji hev cuda, Chomsky li şûna têgehên Saussure têgehên pêkarîn (îng. *competence*, tr. *edinç*) û pêkirinê (îng. *performance*, tr. *edim*) bi kar tîne. Li cem Saussure “ziman” hevpar û civakî bû, lê şiyana zimên (*competence*) a Chomsky şexsî û gerdunî ye, bi jidayikbûnê, jixwe bi her mirovî re heye, zanîn û famkirina hizrî ya zimanekî ye û axiver dizane di zimanê wî de çi rast e çi xelet e. Têgeha *parole*ê (gotin) ya Saussure bikaranîna zimên a şexsî ye ku heqîqî û rojane ye, girêdayî bijartinên şexsî ye û li gorî pêwendiyê dikare biguhere lê ji encama zimên (*langue*) û li gorî rêzikên

⁸ *Methods in structural linguistics* di sala 1951ê de hatiye weşandin. Halê dawî yê xebatên wî yê derbarê binyadîgeriya şayesî de ye ku ji sala 1945ê vir pê de li ser wan dixebitî.

⁹ Herçend di serî de navê teoriyê wekî *Generative Transformational Grammar* be jî her ku teorî kemilî, Chomsky bi nêrîna mînimalist (*minimalist program*) kirariyên yekkirin (merge) û barkirin (move) tevî teoriyê kirine û êdî hewce bi kirariyên veguherînî (*transformational*) nedîtîye.

zimên (*langue*) tê sazkin. ¹⁰ Ligel wê, têgeha *performance*ê ya Chomsky, bikaranîna zanîna hizrî (*competence*) ye. Ev bikaranîn derûnî û reftarî ye. ¹¹ Di teoriya Chomsky de şiyana zimên/pêkarîn kod (*code*) e, pêkirin (*performance*) jî kodkirin an jî vekirina kodê ye.

Chomsky wextê behsa şiyana zimên (*competence*) dike, dibêje zanîna zimanekî ew e ku mirov dişê bi hejmareke bêhed risteyan fam bike. Lewma Rêzimana Hilberîner jî bi pergala rêzikên xwe divê bişê heta hetayê risteyan hilberîne. Pergala rêzikên Rêzimana hilberîner ji sê beşan pêk tê: peyvrêzî, dengnasî û watenasî. Peyvrêzî, wan heyberên teşeyî yên bêhed diyar dike ku her yek ji wan ji bo avakirina risteyê agahiyên hewce dihewînin. Dengnasî binyada dengî ya risteya bi rêzikên peyvrêziyê sazkirî misoger dike. Watenasî jî şiroveya wateyî ya risteyê diyar dike; binyada bi rêzikên peyvrêziyê sazkirî bi wateyêke diyar pêşkêş dike (Aksan, 2020: 133)

Chomsky, di Rêzimana Hilberîner de dara peyvrêziyê (*syntax tree*) ya rêzimana avakerên rasterast (*immediate constituents analysis*) bi kar anîye lê ne ji bo şayesandina risteyên hazir ên di korpusê de. Chomsky dara sentaksê ji bo kifşkirina demajoya hilberandina risteyan bi kar anîye ku ew riste heta niha nehatine hilberandin (Toklu, 2021: 112). Di hilberandina risteyê de têgehên binyada kûr (*deep structure*) û binyada rûser (*surface structure*) jî cihên giring digirin. Binyada kûr ew e ku di navbera yekeyan de têtikiliyên mentiqî tê sazkin. Bilêvkirina risteyan jî binyada rûser temsîl dike. Kayabaşı (2018: 287) ji Aydın (2007) neqil dike ku risteyên bi rêzikên frazkirinê hatine avakirin di tebeqeya binyada kûr de ne û çawa ku ji merheleya guherînan derbas dibin, têt binyada rûser. Ji bo binyada kûr û ya rûser ev mînakê îngilîzî tê dayîn: *You do go where.* > *Where do you go?* Di vê mînakê de risteyeke agihandinî ya di binyada kûr de diguhere (bi veguherîna cihguhertinê/barkirinê) dibe risteyeke pirsê. Ji bo kurmancî em dikarin bi veguherîna pasîvê vê mînakê bidin: *Te ez dîtîm.* > *Ez (ji aliyê te ve) hatim dîtîm.*

¹⁰ Li vir em dikarin behsa mînakê Saussure ya kişikê (*chess*) bikin. Di teoriya Saussure de ziman (*langue*) rêzikên kişikê temsîl dike ku kesên bi kişikê bilfizin divê li gorî van rêzikên hevpar bilfizin. Gotin (*parole*) jî hemû hereketên mimkin yên listikvanan temsîl dike. Ziman pergal (*system*) e, gotin bikaranîna pergalê ye.

¹¹ Di teoriya Noam Chomsky de şiyana zimên (*competence*) îdealîzekirî ye, ji kêmasiyên bîyolojîk bêpar e. Axiverê xwecih derbarê fonetîk, dengnasî, peyvrêzî, teşenasî û watenasiya zimanê xwe de xwedî agahî ye, rast û xeletiyên zimanê xwe dizane. Lê wextê vê şiyane bi kar tîne (*performance*), jibîrkirin, kelecane, kêmasiya baldariyê, gêjbûn û xeletiyên axaftinê dikare bandorê li bikaranînê bike şeweya vegotinê bidirûvîne.

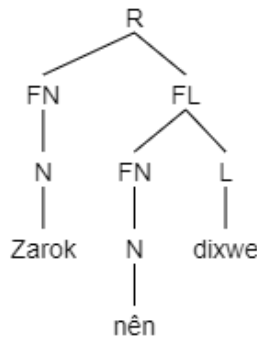
Di Rêzimana Hilberîner de rêzikên binyadên frazî û frazkirinê (avakirina frazan) ji bo hilberandina risteyên zimanekî tî formûlekirin. Ev formûl ji bo analîza binyada risteyê tê bikaranîn. Ji ber ku di beşên din de em ê berfirehî li ser mijara frazan bisekinîn, em ê li vir dûvdirêj behs nekin lê ji bo Rêzimana Hilberîner baş bê famkirin em ê bi çend mînakên behsa frazkirin û formûlekirina frazan bikin. Kayabaşı (2018: 280) vê mînakê dide û mijarê rave dike: “Zarokê çûr pirtûkên te yên dersê xwendine.” Mirov wer têdigihê ku riste ji peyvên li kêleka hev rêzkişî pêk hatiye. Rast e ku wextê li ser kaxezê ye û wextê mirov wê bi lêv dike riste di xeta asoyî (xêzikî) de dixuyê; lê ew ji ber wê ye ku binyadên merheleyî yên hizrî mecbûr e ku li dinyaya fîzîkî bi rêzikî bîn derbirîn. Lê wextê bi awayê li jêr ristê bê analîzkirin dê were dîtin ku tîkiliya di navbera yekeyan de -ku risteyê saz dikin- ne di heman wesf û astê de ne.

$$\left[\text{Zarokê çûr} \left[\left[\text{pirtûkên te} \left[\text{yên dersê} \right] \right] \text{xwendine} \right] \right]$$

Şekl 1.4. Tîkiliya di navbera yekeyên risteyê de. (Kayabaşı, 2018: 280)

Tê dîtin ku hin peyv bi hev ve zêdetir tîkildar in, yanî zêdetir nêzikîrî hev in. Ev nêzîkbûn ne ku li ser kaxezê ye an jî di bilêvkirinê de ye, ew nîşanê bi pêwendîya binyadî dike. Yanî, riste ji aliyê binyadî ve ji hin merheleyan derbas dibe û ava dibe. Ji bo her yekeya ku binyada risteyê ava dike, avaker (*constituent*) tê gotin. Yekeyên avaker tî cem hev û frazan ava dikin, fraz jî risteyan ava dikin. Bo nimûne, “zarok” û “çûr”, du yekeyên avaker bi îzafeyê bi hev ve hatine girêdan û fraza “zarokê çûr” ava bûye ku êdî ev fraz jî avakerek e lê êdî mezintir e. Di senifandin û binavkirina frazan de sere (*phrase head*) diyarker e. Li gorî birra (*word class*) sereyê fraz tê binavkirin û senifandin. Di fraza “zarokê çûr” de sere “zarok” e, peyva “zarok”ê ji birra navdêran e lewma ev fraz frazeke navdêrî ye. Di senifandin û binavkirina frazan da carinan hin taybetmendiyên zimanî yên zimanê behskirî jî bibandor in. Li bin sernavê frazan em ê berfirehî vê mijarê rave bikin.

Armanca sereke ya Chomsky şayesandina pêvajoya hilberandina risteyan e. Bi vî awayî dikare ji bo frazkirina binyada zimên formûlan bi dest bixe. Bi xêra formûlên bidestxistî jî meriv dikare risteyan hilberîne ku hêj nehatine hilberandin. Bo nimûne em risteyeke bi hêmanên sereke sazkişî analîz bikin:

Şekl 1.5. Dara sentaksê ya “Zarok nên dixwe”.

Di vê risteyê (R) de em dibînin ku avakerên risteyê fraza navdêrî (FN) û fraza lêkerî (FL) ne. Lê ew jî ji hêmanên din hatine avakirin. Frazaya navdêrî ji navdêrekê (N) “zarok”, fraza lêkerî jî ji frazeke navdêrî û lêkerê (L) pêk hatiye. Yanî, meriv dikare rêzîkên frazkirina vê risteyê wiha formûle bike:

$$\begin{array}{ll}
 R \rightarrow FN + FL & N \rightarrow \text{Zarok, nan} \\
 FN \rightarrow N & \\
 FL \rightarrow FN + L & L \rightarrow \text{dixwe}
 \end{array}$$

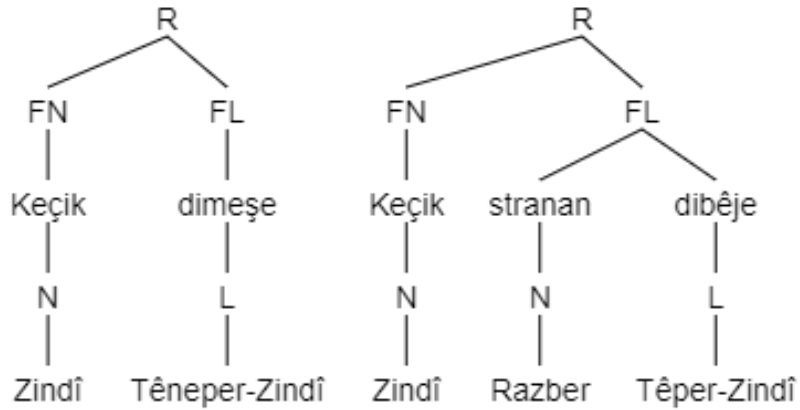
Li gorî vê, $R \rightarrow FN + FL$ formûla risteyeke kakil e û bi vê formûlê meriv dikare gelek risteyan saz bike: zarok goşt dixwe, zilam penêr dixwe,¹² zarok pirtûkê dixwîne, keçik mîhan didoşe, dayê şîr dikirî... Herwiha, bi alîkariya veguherînan meriv dikare ji risteya kakil gelek risteyên din bidarêjîne: dayê şîr dikirî û mast dimeyand (veguherîna gihanekê), lêwik nan nedixwar (veguherîna neyîniyê û ya demê), gelo zilam penêr dixwe?¹³ (veguherîna pirsê)...

Chomsky, wextê di sala 1965ê de *Aspects of the Theory of Syntax* (Xuyangên Teoriya Peyvrêziyê) diweşîne, kêmasiya wateyî ya teoriya xwe ji holê radike. Di Binyadên Peyvrêziyê de, di frazkirin û sazkirina risteyê de wate hatibû piştguhkirin. Li gorî wan rêzîkan “Fikrên kesk ên bêreng bihêrs radikevin” (*Colorless green ideas sleep furiously*) risteyeke rêzîmanî be jî ji aliyê wateyê ve tu wateyê dernabire. Lewma Chomsky hin rêzîkên kategorîk/birrî diyar kirine. Di hilberandina fraz û risteyê de di hilbijartina peyvan de rêzîkên binkategorî û hilbijêrandinê tên bikaranîn. Rêzîkên kategoriyî ji bo ahenga rêzîkî ya di navbera hêmanên risteyê ne, rêzîkên hilbijêrandinê

¹² An jî: Zarok goştî dixwe. Zilam penêrî dixwe.

¹³ An jî: Gelo zilam penêrî dixwe.

jî ji bo ku risteyên bêwate neyên hilberandin, taybetmendiyên wateyî yên wekî “zindî, mirov, razber, jimarbar, têper, têneper û hwd.” kontrol dike (Toklu, 2021: 114-116).

Şekl 1.6. Rêzikên kategoriyî û hilbijêrandinê.

Di herdu risteyên li jor de, hilbijartina peyvan û rêzikên hilbijêrandinê di cî de ne. Ji ber ku “keçik” zindî ye, lêkera risteyê jî “dimeşe” taybetmendiyên zindî dihewîne. Herwiha, ji ber ku lêker têneper e, di risteyê de berkar tune ye. Di risteya duyem de “Keçik stranan dibêje”, ji ber ku lêker “dibêje” lêkereke têper e, berkara “stran”ê wergirtiye. Li gorî wê, em bi rihetî dikarin bibêjin ku ev riste ne li gorî rêzimanê ne: *Pirtûk nê dixwe. #Pirtûk radikeve.¹⁴ *Zarok sêv dimeşe.¹⁵

Axirî, Rêzimana Hilberîner ya Chomsky teoriyeke zimannasiyê ye ku xebitîna zimanê însên vedikole û dixwaze bidestxistin û şiyana hilberandina zimên a însên rave bike. Teorî, ji sala 1957ê heta roja me, hem ji aliyê têgehî hem jî ji aliyê rêbazî ve gelekî guheriye, ji gelek aliyan ve hatiye kontrolkirin û sererastkirin û gihiştîye rewşa xwe ya rojane (Kayabaşı, 2018:325). Teoriya Chomsky di zimannasiyê de bûye çavkaniyeke sereke û bandor li gelek zimannasan kiriye. Bi saya xebatên wî, taybetmendiyên gerdûnî yên zimên eşkere bûne û bi vî awayî jî zimannasî bûye zanistekê gerdûnî. Bi taybet jî xebatên derbarê frazan de kir ku em binyad û xebitîna zimên baştir têbigihin.

Di bin vî sernavî de, me bi kurtasî ji destpêkê heta roja me behsa xebatên li ser ziman û zimannasiyê kir, cih û rola frazan a di nava van xebatan de diyar kir û me ji

¹⁴ Nîşana hejmarê [*hash*] (#) tê wê wateyê ku herçi riste li gorî qayîdeyên rêzimanê be jî ji aliyê wateyê ve ew ecêb û nexweş e.

¹⁵ Nîşana stêrkê (*) tê wê wateyê ku ev riste ne li gorî rêzikên rêzimanê ye.

peyvêziya kurmancî nimûneyên kurmancî jî lê zêde kirin. Îcar, di dewamiya vê beşê de em ê ewilî bala xwe bidin mijara frazê, mijarê rave bikin û piştê jî binêrin bê giringiya frazan ji bo teoriyên zimannasiyê çi ye, di nava van teoriyan de çawa cih werdigire.

1.1. Fraz

Peyv, yekeyên zimên in ku têgehan yek bi yek nîşan didin. Dema ku ragihandin bi zimên pêk tê, bona meriv karibe li ser têgehan bi axive pêdivî bi wê peyvê heye ku wan tiştan nîşan dike. Bo nimûne; di kurmancî de peyva “qedeh” an jî “piyale”yê navên wan tiştan in ku ji bo pêvexwarina şilavê tîk bikaranîn. Wekî peyv, qedeh, beramberî objeyekê tê û wextê ragihandinê, bi bikaranîna wê peyvê mirov dikarin bêpirsiyar li hev bikin (Gökdayı, 2010: 1299).

Lê dibe ku peyv, her gavê bi tena serê xwe nekaribe ragihandineke biwate û kêrhatî saz bike. Divê hûrgilî û çawaniya têgehan jî bînin diyarkirin. Lewma hewce bi peyvên din hene da ku xwîner an jî guhdar wateyê hevgirtî wergire. Bo nimûne; bona meriv karibe hin taybetiyên peyva “mal”ê diyar bike pêdivî bi koma peyvan heye (mala min, mala mezin, mala dengbêjan, mala sor a li serê kolanê). Herwiha, di zimanan de hin têgeh hene ku tenê bi peyvekê ve nikarin bînin diyarkirin. Bakurê Kurdistanê, Gola Wanê, Qada Çarçira, Wezîrê/a Karûbarên Derve, Sala Şewatê çend mînakên baş in bo van têgehan ku meriv wan perçe bike êdî wateya wê têgehê nade.

Îcar, ev komên peyvan, di zimanê îngilîzî de wekî *phrase* hatine binavkirin û di zimanê tirkî de jî *söz öbeği* (komika peyvan) û *kelime grubu* (grûba peyvan) tîk bikaranîn. Di kurmancî de em vê têgehê bi navê “ravek”ê nas dikin lê Ciwan (1992) û Bülbül (2016) peyva “fraz”ê bi kar anîne û peyvên “firaz” û “firêz”ê jî tîk bikaranîn. Erê em frazan bi navê ravekê nas dikin lê divê bê zanîn ku her ravek fraz be jî her fraz ne ravek e. Têgeha ravekê ji bo rewşa îzafeyê tîk bikaranîn û herî kêr du peyv hewce ne bo ravekê, lê di frazan de ne pêwîst e ku rewşa îzafeyê hebe.

Di zimanan de li gorî teoriyên sentaksê dibe ku pênasîya frazê û binavkirina beşên frazan biguhere jî lê fraz gelemperî wiha tê terîfkirin: Girêdana du an jî zêdetir peyvan e ku ji aliye semantîk ve wateyê hevgirtî nîşan didin lê ne xwedî daraz in. Ji aliye binyadî ve, komik dikarin ji du, ji duyan zêdetir û weke rêbazî, heta-hetayê ji peyvan pêk bînin (Uzun û Aydın, 2006: 68). Lê peyvek bi tena serê xwe jî ku bi

morfemeke bestî ve bê diyarkirin an jî modîfeyekirin, ew jî fraz e. Peyvên ku frazan ava dikin bi awayekî biqayîde tên rêzkirin, navdêrek an jî navdêrên ku bi gihaneka “û”yê ve hatine girêdan dibin sere (Bülbül, 2016: 23). Ev sere ji hêla peyvên din ve tên modîfeyekirin. Modîfeyeker bi erka firehkirin, xurtkirin, diyarkirin û wesfandina wateyê radibin (Karahana, 1999: 11). Modîfeyeker dibe ku li pêş sereyê an jî li paş sereyê be. Herwiha, di frazan de dibe ku çend frazên ji hev cuda bi hev re bibin cureyeke frazekê.

(1)

- a) Deriyê sor.
- b) Pêncî derî.
- c) Hevalekî ez dîtîm.
- d) Heval hat.
- e) Dê û bavê min.

Di mînaka (1a)yê de navdêrek û rengdêrek bi veqetandekê bi hev ve hatine girêdan û rewşa îzafeyê çêbûye. “Derî” bi rengê “sor” ve hatiye modîfeyekirin. “Derî” sere û “sor” jî modîfeyekera sereyê ye. Di vê mînakê de ewilî sere, piştî modîfeyeker hatiye. Di mînaka (1b)yê de bêyî veqetandekê fraz pêk hatiye. Sereya frazê “derî” ye, ew navdêr e û ketiye dawîya frazê. “Derî” ji hêla peyva “Pêncî”yê hatiye modîfeyekirin. Hejmara sereyê hatiye diyarkirin. Di mînaka (1c)yê de bikera hevokê (Hevalekî) gireya tewangê ya yekjimar, nêr û nenasyariyê wergirtiye. Ligel ku tenê peyvek e jî ji ber ku wateyeke wê ya hevgirtî heye û em dikarin wê wekî “yek hevalî” (*a friend*) an jî bi cînavan “wî/wê” diyar bikin, ew dibe fraz. “Heval” sere ye û jî hêla hejmar, zayend û nenasyariyê ve hatiye modîfeyekirin. Lê ji bo avabûna frazekê ne hewce ye ku peyv gireyan bigire. Peyvek bi tena serê xwe jî dikare bibe fraz ku ev sereya frazê be (Delahunty û Garvey, 2010: 275). Di (1d)yê de ligel ku sere xwerû ye, tu gire wernegirtiye jî ji ber ku di kurmancî de navdêrên xwerû bixwe nasyar in (*zero morfem*), sereya xwerû dikare bibe fraz. Di mînaka (1e)yê de sere ji du navdêran pêk hatiye (Dê û Bav) û ev herdu navdêr bi gihaneka “û”yê ve bi hev hatine girêdan.

Di kurmancî de modîfeyeker piranî tên paş sereyê û ji bona rewşa îzafeyê çêbibe, peyv bi veqetandekê û gihaneka “û”yê bi hev re tên girêdan. Bülbül (2017), sînôrên frazan wiha diyar dike; “Sereyek û modîfeyekera wê di heman demê de yekîneyeke sentaktîk jî pêk tînin û ji ber ku yekîneyeke sentaktîk in jî dema ku tên gotin weke

yekîneyekê tên gotin.” Di jihevveqetandina frazan de em serî li prosodiyê (*prosody*) didin. Prosodî, di zimên de tiştên wekî întonasyon, ton, navber (*break*), guvaş û teqla (*rhythm*) axaftinê îfade dike. Di navbera frazan de em piçekî disekinin, dûre dewam dikin. Di xebatên zimannasiyê de navberên prosodîk yê kurt bi xêzekê (I) û navberên dirêj bi du xêzan (II) tên nîşandan (Bülbül, 2017: 92). Navbera kurt ji bo fraz û ravekan, navbera dirêj jî ji bo risteyan tên bikaranîn da ku wateya hevgrîtî ya frazan û risteyan xera nebe. Di nivîsînê de jî divê em ji xalbendiyê îstîfade bikin.

(2)

- a) Tiştêk (I) ji Xwedê nayê veşartin.
- b) Tiştêk ji Xwedê (I) nayê veşartin.

Weku tê dîtin hem (2a) hem jî (2b) ji heman peyvê pêk hatine lê li gorî rêbazên prosodîk wateya wan diguhere. Di mînaka (2a)yê de wate ew e ku: “Xwedê her tiştî dibîne, ne mimkin e meriv tiştêkî, ji Wî veşêre.” Di mînaka (2b)yê de wate diguhere, dibe: “Ne mimkin e ku meriv wî tiştî veşêre ku ew tişt aîdî Xwedê ye, perçeyek ji Xwedê ye.”

Axirî, di teoriyên sentaksê de ku bi armanca rêzîmaneke gerdûnî bê avakirin ev teorî hatine avakirin, fraz û binyada frazan bi hin prensîban (*principle*) û li gorî zimanên cuda jî bi hin parametreyan (*parameters*) hatine diyarkirin. Em ê di bin sernavê teoriyan de berfirehtir li ser van prensîb û parametreyan bisekinin.

1.1.1. Binavkirin û Dabeşkirina Frazan

Di zimanan de fraz li gorî cureya peyvê ya sereyê tên binavkirin û dabeşkirin. Sere di navenda frazê de ye û wate li gorî sereyê diyar dibe. Peyv an jî gireyên din li sereyê zêde dibin. Tallerman (1998: 108) ji bo zimanê îngilîzî ev qayîde bi kar aniyê û Gökdayı (2010: 1317) jî di zimanê tirkî de ji bo dabeşkirina frazan ev qayîdeyên gerdûnî hewce dîtiye. Ligel ku ev qaîde hevpar bin jî li ser dabeşkirina wan lihevkişînek tune û îro jî li ser vê mijarê xebat tên kirin.

Gökdayı (2010: 1317) di xebata xwe de balê dikişîne ser vê mijarê û derdibire ku di binavkirin û dabeşkirina frazên zimanê tirkî de aloziyên mezin hene. Altun (2011), frazên di zimanê tirkî de li gorî avabûnê dike du beş: frazên bi morfemên bestî ava dibin û frazên bi morfemên serbixwe ava dibin. Ev herdu beş jî di nava xwe de dibin 10 beş, yanî 20 beşên frazên zimanê tirkî nîşan dane. Gökdayı (2010: 1317), li

gorî qayîdeya “binavkirina li gorî cureya peyva sereyê” ku ev qayîdeyê gerdûnî ye, hejmara frazên zimanê tirkî dadixîne pêncan û wan wiha rêz dike; fraza navdêrî (*ad öbeği*), fraza rengdêrî (*sıfat öbeği*), fraza hokerî (*zarf öbeği*), fraza daçekî (*ilgeç öbeği*) û fraza lêkerî (*eylem öbeği*). Tevî ku baneşan, gihanek û cînav cureyên peyvan in jî ji bo frazan nabin sere (Uzun, 2000: 31).

Di zimanê îngilîzî de jî ev alozî heye lê di xebatên zimannasiyî yê dawî de frazên zimanê îngilîzî jî gelemperî bi van cureyan hatine dabeşkirin: fraza navdêrî (*noun phrase*), fraza rengdêrî (*adjective phrase*), fraza hokerî (*adverb phrase*), fraza pêşdaçekî (*prepositional phrase*) û fraza lêkerî (*verb phrase*) (Delahunty û Garvey, 2010: 274).

Digel wan, Chomsky di xebata xwe *Barriersê* (1986) de dibêje hêmanên alîkar ên di risteyê de divê wekî kategoriyên leksîkal di asta frazan de bîna temsîlkin. Bi vî awayî frazên lêkerî bi projeksiyona berfirehtir a lêkerê ve ketine bin hukmê kategoriyên fonksiyonî yê wekî *Inflection Phrase (IP)*¹⁶ û *Complementizer Phrase (CP)*¹⁷ (Šarić, 2018: 13). Yanî, li gorî fonksiyona kategoriyê meriv dikare frazê binavîne. Bo nimûne em dikarin ji bo fonksiyona îzafeyê, Fraza Îzafî (FÎZ), ji bo rewşa neyîniyê Fraza Neyînî (FNe), ji bo gihanekê Fraza Gihanekî (FGih) û ww. bi kar bînin (Chomsky, 1989; Pollock, 1989 vhgz. Kareem, 2016: 2).

Herwiha, Abney (1987) di Hîpoteza Fraza Diyarker (*Determiner Phrase Hypothesis*) de, nîşan dide ku heger digel navdêrekê (*noun*) diyarkerek (*determiner*) hebe, diyarker dibe sere, lewma divê wekî DP (*Determiner Phrase*) bê binavkirin (Sideeg, 2016: 18).

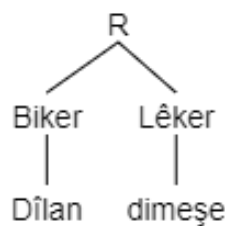
1.1.2. Binyada Frazan û Dara Sentaksê

Dara sentaksê (*syntax tree*) yan jî diyagrama darê ji Noam Chomsky vir de ji bo nîşandana binyada frazan tê bikaranîn. Givon (2001a: 110-114) di xebata xwe *Syntaxê*

¹⁶ Ev kategoriya fonksiyonî hem kişandina navdêran hem jî kişandina lêkeran nîşan dide. Li gorî cureya kişandinê dikare navê frazê biguhere. Bo nimûne heger lêker bi xuyangê (*aspect*) hatibe kişandinê de fraza lêkerî bibe projeksiyona *Aspect Phraseê* (AP) an jî li gorî kişandina dema lêkerê bibe *Tense Phraseê* (TP).

¹⁷ *Complementizer* (temamker) ew hêmanên zimên in ku hukmê li ser hevokên tamamker dikin. Di zimanê îngilîzî de “that, whether, wh-words” wekî tamamker tên bikaranîn. Di rêzimanê de wekî gihanek jî tên qebûlkin ku hevoka tamamker didin nasîn (Brown û Miller, 2013: 90-1; Trask, 2007: 48). Di kurmancî de senifandineke teqez nehatibe diyarkirin jî em dikarin çend tamamkirên kurmancî wekî mînak bidin: Zozanê got **ku** Dîlan nehatiye. Me mereq kir **bê** tu yê werî an na. Ez nizanim **gelo** hûn ê çî bikin. Ew dibêje **qey** baran dibare.

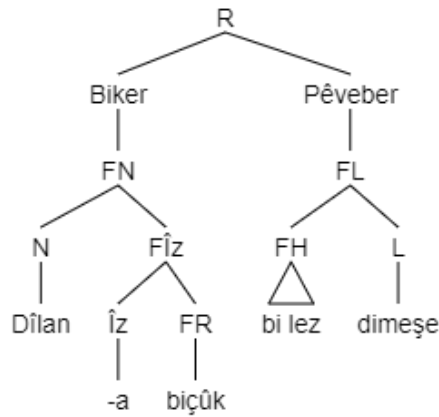
de çar aliyên baş û çar aliyên nebaş ên dara sentaksê (nîşandana frazan bi şikl ve) diyar dike. Avakerî (*constituency*), hiyerarşî (*hierarchy*), etîketên kategoriyan ên girêkan (*category labels of nodes*) û nîşandana xeta rêzikî (*linear order*) aliyên baş in ku bi dara sentaksê ve binyada frazan tê fehmkirin. Givon dibêje, riste ne ev tişt e ku hema peyv û morfem di xetê asoyî de hatine rêzkerin. Berevajî wê, riste xwedî binyadeke hiyerarşik e ku ji avakeran pêk tê. Ango, riste dabeşî beşên sereke dibe û ev beşên sereke jî dabeşî binbeşan dibin. Kûrahiya vê binyada hiyerarşik nîşana pileya kompleksbûna risteyê ye ku girêdayî lêkerê an jî cureya pêveberê, hin hêman pêwîst in, hin hêman jî li gorî daxwazê tevî risteyê dibin. Hêmanên pêwîst ji bo ravekirina wateyê ya lêker an jî cureya pêveberê bivênevê ne. Hêmanên li gorî daxwazê, çî ferhengî çî rêzimanî, ji bo rûdanê tî zêdekirin lê ji bo ravekirina wateyê ya lêker an jî cureya pêveberê ne pêwîst in (Givon, 2001a: 110-11).

Şekl 1.7. Hêmanên avaker ên risteya "Dîlan dimeşe".

Di risteya "Dîlan dimeşe" de du avakerên pêwîst hene. Biker li vir navekî taybet e, pêveber jî lêkerî ye. Herdu hêman jî ji yek peyvê pêk hatine lê bi hêmanên nepêwîst meriv dikare rewşa biker û pêveberê biguherîne. Ev riste dikare wiha be jî: Dîlana biçûk bi lez dimeşe. Wê çaxê, biker dibe "Dîlana biçûk" ku ew jî frazeke navdêrî ye. Frazaya lêkerî jî "bi lez dimeşe" ji hokerekê û lêkerê pêk hatiye.

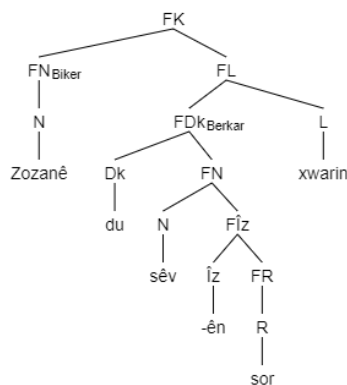
Îcar, ku hêmanên risteyê zêde dibin û riste aloz dibe, li vir hiyerarşî ava dibe. Riste (R) serdest e û hukmê li perçeyên li jêr dike. Parçeyên (frazên) di bin hukmê risteyê de jî hukmê li perçeyên bin xwe (cureyên peyv) dikin. Li gorî vê, dê dara sentaksê ya "Dîlana biçûk bi lez dimeşe" wiha be:

Şekl 1.8. Hiyerarşiya dara sentaksê.

Riste ji du perçeyên sereke pêk hatiye. Biker fraza navdêrî ye û pêveber jî fraza lêkerî ye. Faza navdêrî jî ji du hêmanan pêk hatiye. Sereya frazê “Dîlan” navdêr e, sere bi rengedêrekê “biçûk” hatiye modîfîyekirin û ji bo rewşa îzafî çêbibe bi veqetandeka mê, yekjimar û nasyar “-a”yê ve hatiye girekirin. Di fraza lêkerî de jî lêker “dimeşe” bi hêmana hokerê “bi lez” ve hatiye tamamkirin.

Givon (2001a: 112), diyarkirina girêkên (*nodes*) dara sentaksê û etîketkirina kategoriyan wekî aliyekî baş, bisûd diyar dike. Di dara sentaksê de her hêmana avaker ku tê bin çiqilê/xêzika darê, girêkek e û tê etîketkirin.

Şekl 1.9. Girêk (nodes) û etîketên kategoriyan.

Di dara sentaksê de çî leksîkal (*lexical*) çî jî rêzimanî (*grammatical*), hemû hêman dikarin bên nîşandan û binavkirin. Bi vî awayî, hemû hêmanên/morfemên risteyê (avaker, modîfîyeker, tamamker, peyv, gire û yd.) bi erk û fonksiyonên xwe ve tînan nasîn. Axirî, weke xala dawî ya bisûd, Givon (2001a: 114) dibêje diyagrama darê bi teşeya xwe, bi awayekî jixweber ji bo hemû girêkên hiyerarşiyê rêzeke hişk diyar

dike. Teşeya li ser kaxezê ya çeperast bi rêza zemanî ya morfeman û peyvên axaftinê re hevteşeyî (*isomorphic*) ye. Lewre, di heman demê de, herdu rehendan; ji çepê ber bi rastê ve rêza zemanî û ji jêr ber bi jor ve binyada hiyerarşik nîşan dide.

Givon (2001a: 114) dibêje, ev diyagrama darê ji bo nîşandana hêmanên avaker, hiyerarşî, etîketkirina girêkan û rêzkirina zincîreyî bi feyde be jî her ku lêkolerên Rêzimana Hilberîner xwestine rehendên watenasî, pragmatîk û morfo-sentaksê lê zêde bikin, hin pirsgirêk derketine. Ew van pirsgirêkan bi çar sernavan diyar dike: Morfolojî, FN û FD û têkiliyên rêzimanî, Çarçoveya wateyî û pragmatîk, Risteyên aloz.

Jihevcudakirina hêmanên leksîkal û yên gramatîk pirsgirêka sereke ya morfolojîk e. Hêmanên leksîkal û rêzimanî di heman asta hiyerarşik de tînan nîşandan, herwiha nîşandana klîtîkan (*clitics*)¹⁸, gireyên tewangê, îzafê, portmanto (*portmanteau*)¹⁹ û hww. problemeke din e. Riste ji aliyê wateyî û pragmatîk ve çiqas berfireh bibê jî cihên morfemîk ên hêmanan eynî dimîne an jî tengtir dibe.

Ji ber ku daçek bi tena serê xwe nayên bikaranîn, hewce bi navdêran dikin û têkiliya wan a bi navdêran re xurt e, derbarê wan de hin pirsgirêkên morfolojîk û sentaktîk hene. Givon (2001a: 116) ji zimanê îngilîzî, japonî û latînî mînakên dide; di mînaka zimanê îngilîzî de, “*The man gave a book to the boy*” (Zilam pirtûkek da [bi] lawikî), pêşdaçeka (*preposition*) “*to*”yê aîdî berkara nerasterast e û ew “*to the boy*” wekî fraza daçekî tê binavkirin. Lê di mînaka japonî “*Onna-ga otoko-ni tegami-o kaita*”²⁰ (Jinik-ê zilam-**DAT** name nivîsî) û ya latînî “*vir[Ø] puero librum dedit*”²¹

¹⁸ Teşeyêke rêzimanî ye ku ne peyveke serbixwe ye ne jî gire ye. Klîtîk bi peyvekê ve dizeliqe û herdu hêman bi hev re tînan bilêvkirin lê di asta sentaksê de ji hev cuda tînan hesabandin (Brown û Miller, 2013: 81; Trask, 2007: 38). Trask ji bo zimanê îngilîzî van mînakên dide: ‘s, ‘ll, ‘m (*he’s/he’ll/I’m running*). Brown û Miller jî digel wan gireya îzafeyê (‘s)yê jî dike klîtîk (*he’s book*). Li gorî van pênase û mînakên em dikarin veqetandekên kurmançî tîxin kategoriya klîtîkan (Haig, 2011; Haig û Öpengin, 2018).

¹⁹ Morfemeke serbixwe ye ku di eslê xwe de wateya du an jî zêdetir morfeman dihewîne. Bo nimûne, *mice* (pirjimariya peyva mişkê) bi vî awayî çêbûye: *mouse* (mişk) + pirjimarî. *Portmanteau* peyveke fransî ye, navê cureyekî çenteyan e ku saqo û bedilan dixinê (Brown û Miller, 2013: 349). Ferqa portmantoyê ji peyvên hevedudanî ev e ku peyva nû di formeke nû de ye, ne ku du peyv hatine cem hev (*Breakfast + Lunc > Brunch, Motor + Hotel > Motel*). Di kurmançî de gireya “-in”ê hem cînava kesandinê ye hem jî pirjimariyê diyar dike (*hatin*). Herwiha, {-an} hem rewşa tewangê hem jî pirjimariyê diyar dike (pirtûka hevalan). Delikaya (2023: 61) ji bo peyvên portmanto yê kurmançî van mînakên dide: tirkmançî, sormancî, zazmançî.

²⁰ Jinikê ji zilêm re nameyek nivîsî.

²¹ Zilêm pirtûk da lawikî.

(zilam[Ø] lawik-DAT pirtûk-ACC da) de daçek wekî morfemên serbixwe nayên dîtin. Lewma, diyarkirin û binavkirina frazên bi daçekan, mijareke nezelalkirî ye.

Japonî:	Onna-ga	otoko-ni	tegami-o	kaita
Kurmancî:	Jinik-ê	zilam-DAT.	name	nivîsî
	“Jinikê ji zilêm re nameyek nivîsî.”			
Latînî:	vir[Ø]	puero	librum	dedit
Kurmancî:	zilam-î	lawik-DAT	pirtûk-ACC	da
	“Zilamî pirtûk da lawikî”			

Bi Rêzimana Hilberîner, zimannasan hêdî hêdî dev ji vê formalîzmê berdane ku di zimanekî diyarkirî de rastiyên morfolojîk û sentaktîk ên binyada rasteqîn dihatin nîşandan. Li şûna wê, êdî darên binyada frazî (*phrase structure trees*) bi awayê razber dest bi nîşandana binyadên hizrî yê gerdûnî kirine. Bi vî awayî, ku formalîzm ji morfo-sentaksa rast hate rizgarkirin, peyrewên Rêzimana Hilberîner êdî azad bûn ku -bêyî bala xwe bidinê bê di eslê xwe de cihê wê ku der e- operatorên (*operator*) semantîk an jî pragmatîk di her asta hiyerarşik/rêzê de di dara sentaksê de nîşan bidin. Lewma Givon çend mînakên dide û dibêje çî astengî tune ku zimannasek van mînakên ji aliyê semantîk ve nêz-wekhev in, bi sentakseke cêwî nîşan bide (Givon, 2001a: 116).

(3)

- a) **Ez dibêhm qey ew ê sibê were.**
- b) **Mimkin e ku ew sibê were.**
- c) **Bi ihtîmaleke mezin ew ê sibê were.**
- d) **Dibe ku ew sibê were.**

Digel wê, êdî têgehên pragmatîk ên wekî *topic*²² û *focus*²³ bêyî ku diyardeyên morfo-sentaktîk li ber çavan bînin girtin, dikarin di her asta hiyerarşiyê de bînin nîşankirin. Wekî xala dawî, herçî dara sentaksê ji bo risteyên sade gelek bikêrhatî be jî, her ku riste aloz dibe, nîşandana wê ya bi dara sentaksê jî zehmettir dibe.

²² Perçeya riste an jî vegotinê ye ku diyar dibe bê riste an jî vegotin derbarê çî de ye. Ji aliyê naveroka agahiyê ve riste ji *topic* (mijar) û *commentê* (şirove) pêk tê, û ew beramberî “*given*” (dayî) “*new*”ê (nû) ne lê hin fonksiyonên rêzimanî ên *topic*ê jî hene (Brown û Miller, 2013: 445; Trask, 2007: 209). Bo nimûne: “Zozan nameyekê dinivîse.” Li vir bikera risteyê “Zozan” mijar e û nivîsandina nameyê jî şirove ye.

²³ Hilbijartina hêmaneke risteyê ye ji bo nîşandana agahiya nû ya herî giring. Fokûskirin bi avakeran û bi agahiya li wan barkirî re têkildar e. Pêşderxistinêke wiha dikare xizmetî gelek armancan bike; pêşkêşkirina heyîn an jî pêşniyazêke nû, berawirdkirina heyînekê bi yeka din ve, listekirina berfireh [diyarkirina heyîneke taybet û ne yê din] (Brown û Miller, 2013: 174; Trask, 2007: 91).

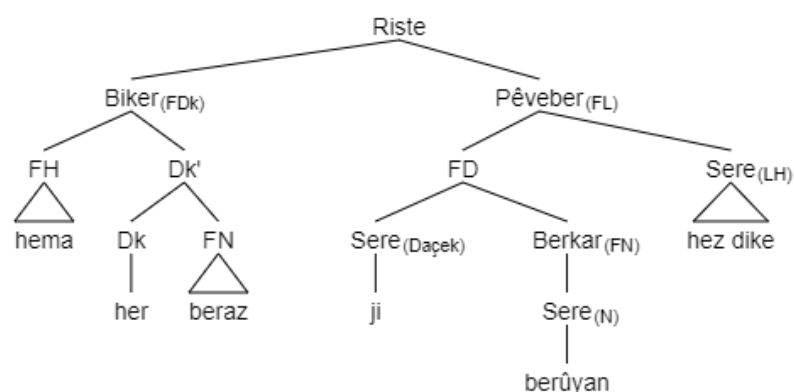
1.2. Ji Perspektîva Teoriyan ve Fraz

Fraz ji yek an jî zêdetir peyvan pêk tîn û yekeyên rêzimanî ne. Fraz, di nava risteyê de fonksiyoneke diyarkirî tînin cih û bi hêmanên din ên risteyê ve têkildar dibin. Ji bo analîza binyadên rêzimanî û sazkirina wateyê, cih, giringî û rola frazan a di nava risteyê de gelekî giring e. Di peyvîziyê de fraz wekî perçeyên risteyê tîn dîtin, pêkhateyên cuda ava dikin û di diyarkirina wateyê de bi roleke giring radibin. Fraz di nava risteyê de dikarin wekî fraza navdêrî, fraza rengdêrî, fraza lêkerî, fraza hokerî û fraza daçekî cih bigirin û her yek ji wan di binyada risteyê de xwedî fonksiyonên cuda ne.

Huddleston û yd. (2022: 53), sê pêşbîniyên giring diyar dikin ji bo meriv karibe baştir binyada fraz û risteyan têbigihê. Ya yekem “avaker” in ku dikarin ji peyvekê an jî ji peyvekê zêdetir bin (avakerek dikare avakeran bihewîne). Bi alîkariya avakeran em dikarin pêkhateyên risteyê diyar bikin. A duyem “kategorî” ye ku bi vî awayî em perçeyên/pêkhateyên risteyê li gorî cureyên wan disenifînin. A sêyem ku di gramerên klasîk de piranî bi ya duyem ve tê xelitandin, “fonksiyon” an jî rola rêzimanî ya van kategoriyên diyar in. Ji bo mijar bê fehmkirin vê mînakê didin: *Almost every pig loves acorns* (Hema [bêje] her beraz ji berûyan hez dike).

Ev riste ji du avakerên sereke pêk hatiye. Ya yekem “hema her beraz”, ya duyem “ji berûyan hez dike”. “Hema her beraz” jî ji du avakeran pêk hatiye: “hema” û “her beraz”; “ji berûyan hez dike” jî dîsa ji du hêmanan pêk hatiye: “ji berûyan” û “hez dike”. Axirî, riste ji avakeran pêk tîn û avaker dikarin avakerên din bihewînin.

Her avakerek jî ji cureyekê ye ku em wan bi kategoriyan disenifînin. “Beraz” û “berû” navdêr in; “her” diyarker e (çendîker/*quantifier*); “hema” hoker e; “hez kirin” lêker e; “ji” daçek e. Li gorî wê, “hema her beraz” dibe fraza diyarker, “ji berûyan hez dike” jî dibe fraza lêkerî û “ji berûyan” jî fraza daçekî ye. Ango, di risteyê de her hêman/pêkhate aîdî kategoriyeke ye.

Şekl 1.10. Dara sentaksê ya fonksiyona (rola gramatîk) pêkhatayan.

Axirî di xala sêyem de, digel avaker û kategoriya avakeran em dibînên bê avaker bi çî fonksiyonê/rolê radibe. Di mînakê de “hema her beraz” bikera risteyê ye; li gorî hîpoteza fraza diyarkerê (*DP Hypothesis*) çendikera “her”ê sereya fraza diyarkerê ye; fraza lêkerî “ji berûyan hez dike” pêvebera risteyê ye; lêkera “hezkirin”ê sereya fraza lêkerî ye; fraza daçekî “ji berûyan” berkara rasterast a fraza lêkerî ye; û wiha berdewam dike (Huddleston û yd., 2022: 57).

Bi vî awayî em dibînin ku fraz di nava binyada hiyerarşik ya risteyê de wekî pêkhateyên sereke cih werdigirin û ji bo hêsankirin û watedarkirina ragihandinê bi roleke giring radibin. Di encamê de fraz wekî yekeyên avaker radibin, fonksiyonên rêzimanî tînin cih, agahiyên wateyî dikodînin (*coding*) û bi veguherînên sentaksî têkariyê li hevgeriya risteyê dikin.

Rêzimana Veguherînî-Hilberîner (*Transformational-Generative Grammar*), Teoriya X-Barê (*X-Bar Theory*), Teoriya Rêvebirin û Girêdanê (*Government and Binding Theory*) û Programa Mînimalist (*Minimalist Program*) çend teoriyên sereke yên peyvrezîyê ne ku di navendê de fraz hene û fraz bi awayekî cuda lê bi hev ve têkildar tînin vekolîn. Ji ber ku teoriyên zimannasiyê ji hev re bûne pêlik, gelekî zehmet e ku meriv ji bo her teoriyekê sînorên zexm xêz bike. Lewma, ji ber ku mijara me ya sereke fraz e, ne teoriyên zimannasiyê ye, em ê derbarê van teoriyan de kûr neçin lê em ê rol û fonksiyona frazan a di nava van teoriyan de berçav bikin.

1.2.1. Rêzimana Veguherînî-Hilberîner (Transformational-Generative Grammar)

Rêzimana Veguherînî-Hilberîner (*Transformational-Generative Grammar*, TGG) ku di nêveka sed sala 20em de ji aliyê Noam Chomsky ve hatiye kemilandin, hewl dide rêzik û qayîdeyên sereke yê ku di zimanekî de risteyan saz dikin, bi rêkûpêk bîn eşkerekirin. Di Rêzimana Veguherînî-Hilberîner de fraz wekî binyadên hiyerarşik ên bi avakerên peyvrêziyî saz kirî tîn qebûl kirin ku li derdora sereyê navendî (*central head*) organîze bûne. Ev teorî, binyadên kûr û rûser pêşniyaz/ferz dike ku li gorî wê, ji bo teşeyên rûser yê cuda bîn hilberandin divê bi kirariyên veguherînî temsîla peyvrêziyî ya kûr biguhere (Chomsky, 2002). Rêzimana Veguherînî-Hilberîner, ji bo hilberandina risteyên rêzimanî û analîza diyardeyên zimannasiyî, balê dikişîne ser rola rêzikên binyada frazê, rêzikên veguherînî û rêzikên gerdûnî.

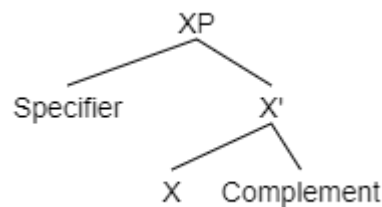
Di Rêzimana Veguherînî-Hilberîner de fraz ji bo modelkirina (*modeling*) binyada peyvrêziyî ya risteyan bi roleke giring radîbin û dibin bingeh ji bo hilberandin û veguherandina risteyên rêzimanî. Fonksiyon û rola frazan a di Rêzimana Veguherînî-Hilberîner de bi çend xalên sereke dikare berfirehî bê ravekirin: Binyada avaker (*constituent structure*), rêzikên binyada frazan (*phrase structure rules*), binyada kûr û binyada rûser (*deep structure and surface structure*), kirariyên veguherînî (*transformational operations*), rêzimanîyî û derbasdarî (*grammaticality and acceptability*).

1.2.2. Teoriya X-Barê (*X-Bar Theory*)

Teoriya X-Barê nûnertiya berfirehkirin û başkirina rêzikên binyada frazan ên di nava Rêzimana Veguherînî-Hilberîner de dike û ji bo organîzasyona frazan a di navbera zimanan de şemayeke gerdunî (*universal scheme*) pêşniyaz dike. Li gorî Teoriya X-Barê, fraz binyadeke hiyerarşik nîşan dide ku ji pozîsyonên diyarkir (*specifier*), sere (*head*) û tamamker (*complement*) pêk tê û her pozîsyon bi hêmaneke zimanî tê dagirtin. Ev teorî, rêzikên (*principle*) sereke yê ku binyada frazan bi rê ve dibin ên wekî: tîkiliya sere û tamamkerê, rêzika projeksiyonê (*projection*) û şemaya diyarker-sere-temamkerê derdixe pêş²⁴ (Chomsky, 1986: 3-4).

²⁴ Rêzbûna hêmanên di vê pênaseyê de ji bo zimanê îngilîzî ye. Di zimanên din de dibe ku cihê hêmanan li gorî binyada sentaksî (SOV, SVO, ...) biguhere.

Di destpêkê de teşeya X-Barê di eslê xwe de ji bo projeksiyona kategoriyên leksîkal hatiye perisandin (bnr. Jackendoff 1977: 53) lê piştê, kategoriyên fonksiyonî yê wekî morfemên kişandinê²⁵ (*inflectional morphemes*) yê lêkeran, diyarker (*determiners*) û gihanek (*conjunctions*) li nav projeksiyonên leksîkal wekî diyarkirên²⁶ (*specifiers*) wan hatine entegrekirin (Wilson û Keil, 2001: 898). Li ser vê rewşê û ji ber vê rewşê nîşandanên cuda peyda bûne. Bo nimûne, hin zimannas artîkila zimanê îngilîzî (*the*) wekî sere qebûl dikin û wextê ev artîkil bê pêşîya navdêrekê, wê frazê wekî fraza diyarker (FDk, *DP*) dihesibînin. Li gorî paratmetreyên (*parameters*) zimanê îngilîzî diyagrama X-Barê wiha ye:

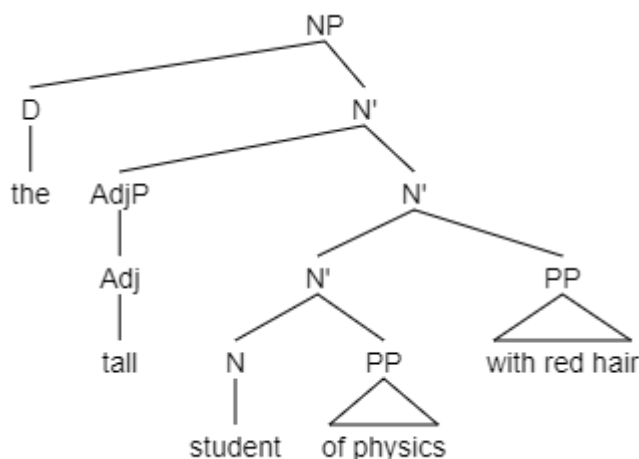
Şekl 1.11. Li gorî Teoriya X-Barê diyagrama avaker.

Li vir, “X” sereyê nîşan dide, “XP” jî li gorî kategorîya leksîkal ya sereyê kategoriya frazê nîşan dide. Yanî, “X” navdêr be “XP” dibe “NP” (faza navdêrî, FN). Têgeha “bar”ê ya di X-Barê de (X’), projeksiyona di navberê de nîşan dide. Ev projeksiyona di navbêrê de, derfetê dide me da ku frazên kompleks bi awayê hiyerarşîktir bîn nîşandan. Derbarê prensib û rêzikên vê teoriyê de em ê di bin sernavê Rêzikên Binyada Frazan de agahiyên berfirehtir bidin lê em ê li vir jî çend mînakên bidin, ji ber ku divê haya me ji çend rêzikan hebe. Di Teoriya X-Barê de her fraz xwedî sereyekê ye. Di hin frazan de dibe ku diyarkir (*specifier*) hebe. Di zimanê îngilîzî de diyarkir berî sereyê tê. Di hin frazan de dibe ku tamamker (*complement*) hebe. Di zimanê îngilîzî de tamamker li dû sereyê tê û wextê tamamker ji frazê bê derxistin, binyad û wateya frazê xera dibe. Di hin frazan de dibe ku pêkhatyên alîkar/veser

²⁵ Di nav kişandinê peyvan de kategoriyeke zimannasiyê heye ku jê re dibêjin “*Agreement*” (rêkeftin, lihevkerin). Cureya kişandinê ye ku ji bo hemû peyvên wî zimanî bi heman awayî pêk tên. Hin cureyên kişandinên rêkeftinî yê di kurmancî de ev in: Zayend, hejmar, nasyarî/nenasyarî, cinavên kesandinê. Gündoğdu (2011: 41) van rêkeftinan dike sê bês: Biker-Pêveber, Berkar-Pêveber û Lihevkerina sifirê (*zero agreement*).

²⁶ Saniya Cebâr Ebûzeyd di teza xwe ya doktorayê de ev têgeh bi kar anîye (Ebûzeyd, S. C., 2019: 14).

(*adjunct*) hebin.²⁷ *Adjunct*, argûmaneke (*argument*) opsîyonel e, dema meriv wê ji frazê derdixe, binyad û wateya frazê xera nabe. Teoriya X-Barê dibêje bi pêvajoya projeksiyonê, fraz bi awayê xwedubarekir dikare berfirehtir bibe. Di Teoriya X-Barê de temamker qîza “bar”ê, xwişka sereyê ye. Lê veser (*adjunct*) hem qîz hem jî xwişka “bar”ê ye.

Şekl 1.12. *The tall student of physics with red hair.*²⁸ (Carnie, 2020c)

Di şiklê li jor de fraza pêşdaçekî (*of physics*) qîza “N-bar”ê û xwişka “N”yê, lewma ew temamker e û nabe ku ji frazê bê derxistin. Lê fraza pêşdaçekî ya din (*with red hair*) û fraza rengdêrî (*tall*) hem qîz hem jî xwişka “N-bar”ê ne. Yanî ev argûman dikarin neyên bikaranîn jî.

Diyagrama X-Barê ji bo zimanê îngilîzî gelekî zelalkirî be jî mixabin wextê mesele tê ser zimanê kurdî²⁹ ku di hemû diyalektên zimanê kurdî de gireyên fonksiyonel hene, nîşandana fraz û risteyên zimanê kurdî gelekî zehmet dibe. Gireyên fonksiyonî yên wekî îzafeyê û yên ku rehê lêkerê xera dikin astengiyên mezin derdixin pêş zimannasan. Lewma wextê me li lîteratûra kurmancî nihêrî, me dît ku di xebatên sentaksî de lêkolera xwe ji nîşandan diyagramê dûr xistine û nîşandana bi kevaneke goşeyî “[]” tercîh kirine. Lewma em ê jî pîranî vê rêyê bi kar bînin da ku di vê mijara nezalalkirî de em daneyên xelet peyda nekin.

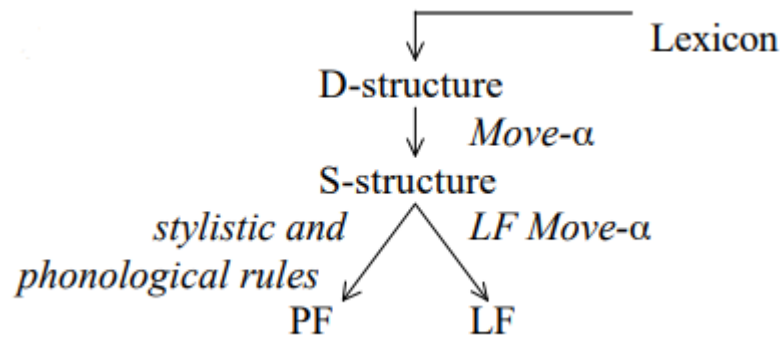
²⁷ Peyva “veser”ê di ferhengê de bi wateya “perçeyê lêzêdebûyî” hatiye pênasekirin (Farqînî, 2022: 2406). Di xebatên berî ya me de em ji bo vê tegehê rastî têgeheke kurmancî nehatin, lewma ji ber wateya wê, me ev peyv bi kar anî.

²⁸ Xwendekarê/a bejndirêj ê/a fîzîkê yê/ya porsor (Xwendekara bejndirêj a fîzîkê ya porsor).

²⁹ Wekî zimanê kurdî, di gelek zimanên malbata Hînd-Ewropî ev taybetî tên dîtin.

1.2.3. Teoriya Rêvebirin û Girêdanê (*Government & Binding Theory*)

Teoriya Rêvebirin û Girêdanê (*Government and Binding Theory*) di salên 1980yî de ji aliyê Noam Chomsky ve hatiye avakirin. Bi vê teoriyê, hin rêzik û sînor hatine danîn ku pêwendîti (*dependence*) û têkiliyên peyvrêziyî yên di risteyan de bi rê ve dibin. Di vê teoriyê de fraz li gorî têkiliyên birêvebirinê, prensîbên girêdanê û rolên teta (*theta roles*)³⁰ tên analîzkirin ku temsîliyeta têkiliyên sentaktîk û semantîk a di navbera hêmanên zimanî de dikin. Armanca teoriyê ev e ku, bi birêvebirina kategoriyan ve taybetmendiyên peyvrêziyî bî lîsanskirin (*licensing*)³¹, cînav û hêmanên vegerok (*reflexives*) bî girêdan û rolên tematîk bî tayînkirin. Teoriya Rêvebirin û Girêdanê dibêje qismêke zêde ya gramera zimanekî ji bo hemû zimanan hevpar e, lewma beşeke ji Rêzimana Gerdunî ye (Black, 1999: 2).

Şekl 1.13. Modela Teoriya Rêvebirin û Girêdanê. (Black, 1999: 2)

Teoriya Rêvebirin û Girêdanê modela dariştîni ya li jor pêşniyaz dike ku ev model bi çar astan ve tê temsîlkirin. Ferheng (*lexicon*), taybetmendiyên xweser yê hêmanên ferhengî (*lexical items*) temsîl dike ku yekîneyên atomîk (*atomic units*) ên peyvrêziyê pêk tînin. Ev taybetmendî nîşan didin bê hêmanên ferhengî ji bo kîjan argûmentan hatine binkategorîzekirin. Hêmanên ferhengî di binyada kûr (*D-structure*) de tînin kombînekirin. Binyada kûr di nav binyada rûser (*S-structure*) de tînin yeksankirin (*mapping*) ku ev temsîla peyvrêziyî ya herî nêzîk a rêzbûna risteyê ye. Binyada rûser

³⁰ *Theta role* (θ -role), weke “Fonksiyona Semantîk” an jî “Rola Semantîk” jî tî zanîn. Teoriya *Theta* yê bala xwe dide têkiliyên fonksiyonî ên di navbera pêveber û argûmanên (*argument*) wê de. Bo nimûne: “Dîlanê bi mifteyê derî vekir.” Li vir “Dîlan” biker/faîl e (*agent*), “derî” berkar e (*patient*), “mifte” amûr e (*instrument*). Lê wextê em li vê mînakê binêrin: “Nameyek ji Dîlanê re hat.” Li vir “Dîlan” wergir e (*recipient*), “name” tema ye (*theme*).

³¹ Têgeheke zimannasiyê ye ku di demajoya sazîkirinê de diyar dike bê kîjan hêmana ferhengî hewce bi kîjan kategoriya taybet, binyada avaker an jî rewşê ve heye an jî destûrê dide wan (Brown û Miller, 2013: 266).

rasterast û bi tena serê xwe nayê şirovekirin, di forma fonolojîk (*phonological form, PF*) û forma mentiqî (*logical form, LF*) de tê hesabandin. PF ew navrûya (*interface*) fonolojiyê ye ku şikl, deng û komkirina hêmanan rasterast tên tîmsîlkirin. LF jî navrûya semantîkê ye. Têkiliyên pêveberê û qada çendîker (*quantifiers*) û operatorên curbicur di binyada frazan a LFyê de bi eşkere tên temsîlkirin (Black, 1999: 2).

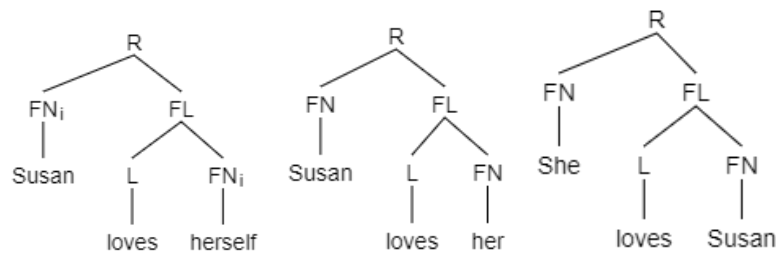
Teoriya Girêdanê bi tîkiliyên referansî yê frazên navdêrî re mijûl dibe (Cook, 1988: 34) ku pîranî di nav risteyeke sade an jî frazeke navdêrî de bi milkê deverî (*local domain*) an jî kategoriya rêvebirinê (*governing category*) tên binavkirin. Ango, teorî bi anaforan (*reflexives*), cînavan û navên taybet (*R-expressions*) re mijûl dibe û lê dinêre bê referansa wan, fraza navdêrî ya hundir e yan a derveyî milkê deverî ye (Kadarisman, 2009: 10). Teoriya Girêdanê ji sê prensîban pêk tê: a) Anaforek divê di nava kategoriya rêvebirinê ya xwe de girêdayî be. b) Cînavek divê di nava kategoriya rêvebirinê ya xwe de azad be. c) Navê taybet azad e (Chomsky, 1981: 188). Bo nimûne:

(4)

a) $[R [FN_i \text{ Susan}] [FL [L \text{ loves}] [FN_i \text{ herself}]]]$ ³²

b) $[R [FN \text{ Susan}] [FL [L \text{ loves}] [FN \text{ her}]]]$ ³³

c) $[R [FN \text{ She}] [FL [L \text{ loves}] [FN \text{ Susan}]]]$ ³⁴

Şekl 1.14. Prensîbên Teoriya Girêdanê.

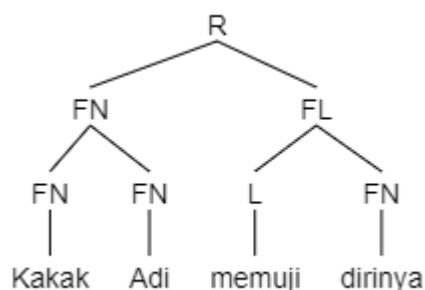
Di (4a)yê de biker “Susan” berkara “herself”ê girêdide (i) û herdu jî di bin hukmê risteyê (R) de ne, anga “R” wan bi rê ve dibe. Di (4b)yê de cînava “her” azad e, ne girêdayî bikerê ye. Di (4c)yê de navê taybet “Susan” azad e. Tê dîtin ku ev hersê

³² Susan ji xwe hez dike.

³³ Susan ji wê hez dike.

³⁴ Ew ji Susanê hez dike.

prensîb jî li zimanê îngilîzî tên³⁵ lê wextê mijar dibe zimanekî din dibe ku hin prensîb nexebitin. Kadarisman (2009: 11) mînaka zimanê endonezî dide ku di vê mînakê de prensîba anaforê naxebite:

Şekl 1.15. Prensîba girêdana anaforê ji bo zimanê endonezî. *Kakak Adi memuji dirinya*.³⁶

Kadarisman dibêje, em dibînin ku di mînaka endonezî de, di fraza navdêrî de rewşa xweyîtiyê (*possessive*) tune, lewma digel ku em dizanin anafor li “*kakak Adi*” vedigere, anafor dikare li “*Adi*” jî vegere. Di kurmancî de, wextê modîfiyeker neyê tewandin em rastî heman rewşê tên. Bo nimûne: 1. Xalê Mihemed xwe avêt erdê. 2. Xalê Mihemedî xwe avêt erdê. Di mînaka yekem de anafor “*xwe*” li “*Mihemed*” vedigere (Mihemed bi xwe xal e) lê di mînaka duyem de ji ber ku di fraza navdêrî de rewşa xweyîtiyê çêbûye, anafor li “*Xalê Mihemedî*” vedigere.

Teoriya Rêvebirin û Girêdanê ji bo avakirina Programa Mînîmalîst (*Minimalist Program*) bûye pêlîkeke saxlem. Lasnik û Lohndal (2010: 40) dibêjin Programa Mînîmalîst li ser bingeha serkeftinên Teoriya Rêvebirin û Girêdanê hatiye avakirin û rasyonelîzekirin.

1.2.4. Programa Mînîmalîst (*Minimalist Program*)

Wextê sal dibe 1993, Noam Chomsky bi navê *A minimalist program for linguistic theory* (Programeke mînîmalîst ji bo teoriya zimannasiyê) nivîsarekê diweşîne û piştê jî di sala 1995ê de pirtûka xwe ya bi navê *The Minimalist Program*ê diweşîne. Ev programa mînîmalîst heta îro jî rê li ber Rêzimana Gerdûnî (*Universal Grammar*) vedike û jê re dibe pêşeng (Sebzecioğlu, 2010: 97).

³⁵ Riste çiqas kompleks jî be hersê prensîb di zimanê îngilîzî de dixebitin. Bo nimûne: [R [FN [FN [FN [FN [FN [N Susan]] [Poss 's]] [N father]] [Poss 's]] [Ni uncle]] [FL [L loves] [FNi himself]]].

³⁶ Bira Adi dicibîne xwe (Biraê Adiyî xwe dicibîne).

Programa Mînimâlîst ne ku tenê dixwaze xwe bigihîne ravekirina taybetmendiyên şiyana zimên, digel wê, dixwaze rave bike bê çima hin taybetmendiyên wê wiha tevdigerin (Lasnik û Lohndal, 2010: 40). Di encamê de, tevî Teoriya Prensîb û Parametreyan (*Principles and Parameters Theory*)³⁷, ev teoriyên me behskirî rê li ber Rêzimana Gerdûnî (*Universal Grammar, UG*) vekirine û ew ava kirine.

Programa Mînimâlîst li ser bingeha “prensîba ekonomiyê” (*the economy principle*) dixebite. Ekonomiya zimên jî kategoriyeke gerdûnî ye ku di siruştê hemû zimanên dinyayê de heye, ew jî bo daxwaza jêdûrketina ji lêçûnên/mesrefên zêde yê derûnî û fîzîkî tê binavkirin ku di hilberandina axaftinê û hemû astên pergala zimên de xwe dide der (Zhurkenovich û yd., 2021: 424). Digel ku Programa Mînimâlîst jî teoriyên berî xwe zêde ne cuda be jî ew berê xwe dide vê pirsiyarê bê çawa dê têkilî di navbera deng û wateyê de bê danîn (Zwart, 1998: 215).

1.2.5. Hevparî û Cudahiyên van Teoriyan

Di navbera van teoriyên peyvrêziyê de ku jî bo giringiya rol û fonksiyona frazan derdikevin pêş, hin hevparî û hin cudahî hene. Çend xal û rêzikên hevpar ev in:

1. Binyada Avaker (*Constituent Structure*): Herçar teorî jî frazan di nava risteyê de, wek pêkhateyên sereke yê li derdora sereyê navendî organîzekirî pênase dikin.
2. Organîzasyona Hiyerarşik (*Hierarchical Organization*): Bi awayekî xwedubarekir, bicihkirina pêkhateyên biçûktir di nava pêkhateyên berfirehtir de, fraz pergaleke hiyerarşik nîşan dide ku siruştê xwedubarekir a zimên dieynîne.
3. Kategoriyên Peyvrêziyê (*Syntactic Categories*): Fraz bi kategoriyên sentaktîk ên spesîfîk ve tîkîlîdarkirin ku her yek jî wan xwedî taybetmendî û mîhengên cihê ne.
4. Pevgirêdaniya Binyadî (*Structural Dependencies*): Fraz, di nava risteyan de li gorî rêzikên binyada frazan û yê birêvebirin û girêdanê, beşdarî têkilî û pevgerêdaniyên binyadî dibin.

³⁷ Li gorî teoriyê, prensîb (*principle*) jî bo hemû zimanên dinyayê derbasdar in lê parametre (*parameters*) li gorî taybetmendiyên her zimanê xweser in.

Digel van hevpariyân, di navbera Rêzimana Veguherînî-Hilberîner, Teoriya X-Barê, Teoriya Rêvebirin û Girêdanê û Programa Mînimâlîst de hin cudahiye berçav ji hene:

1. Kirariyên Veguherînî (*Transformational Operations*): Ligel ku Rêzimana Veguherînî-Hilberîner balê dikişîne ser rola kirariyên veguherînî ku ji binyadên kûr binyadên rûser yê cuda tîn hilberandin, Teoriya X-Barê û Teoriya Rêvebirin û Girêdanê berên xwe didin taybetmendî û organîzasyona hundirîn a frazan.
2. Teoriya Girêdanê (*Binding Theory*): Teoriya Rêvebirin û Girêdanê ji bo lêbelaviya cînav û vegekiran û şirovekirina wan prensîbên girêkir pêşkêş dike ku ev mijar neketiye rojeva Teoriya X-Barê û Teoriya Veguherînî-Hilberîner.
3. Têkiliyên Rêvebirinê (*Government Relations*): Ligel ku Teoriya Rêvebirin û Girêdanê balê dikişîne ser têkiliyên rêvebirinê yê di navbera hêmanên peyvêziyî de, Rêzimana Veguherînî-Hilberîner û Teoriya X-Barê berê xwe zêdetir dide taybetmendiye binyadî û organîzasyona hiyerarşik a frazan.
4. Prensîba Ekonomiyê (*Principle of Economy*): Programa Mînimâlîst hewl dide rave bike bê binyadên zimên bi awayê herî sade çawa dikare bîn avakirin. Lewma Programa Mînimâlîst xwe ji parametreyan dûr dixê û hewl dide bi qayîdeyên gerdûnî curbicuriya di zimên de rave bike.

Axirî, vekolîna frazan di nav teoriyên zimannasiyî yê wekî Teoriya Veguherînî-Hilberîner, Teoriya X-Barê, Teoriya Rêvebirin û Girêdanê û Programa Mînimâlîst de, derbarê organîzasyon, binyad û şirovekirina risteyên zimanê siruştî de ferasetê dide peydakirin. Ev teorî ligel ku derbarê binyad û analîza sentaktîk a frazan de rêzik û prensîbên hevpar nîşan didin, derbarê kirariyên veguherînî, diyardeyên bestinê û têkiliyên desthilatdariyê de xwedî layenêrînê cuda ne. Vekolîna frazan ji aliyê van teoriyan ve, dike ku em bi awayekî kûrtir prensîbên sereke yê binyada peyvêziyî û temsîla zimên têbigihên.

1.2.6. Binyada Avaker (*Constituent Structure*)

Carnie (2010) li ser binyada avaker berhemeke serbixwe bi navê *Constituent Structure* amade kiriye. Di vê berhemê de fonksiyon û rola frazan a avakeriyê gelek

zelal hatiye ravekirin. Herwiha, Tallerman (2015) di berhema xwe *Understanding Syntaxê* (Famkirina Peyvrêziyê) de bi gelek nimûneyan ev mijar zelal kiriye. Lewma derbarê vê fonksiyonê de em ê gelek sûd ji van berheman wergirin. Hêmanên avaker ji bo diyarkirina hiyerarşiyê gelekî giring in, lewma binyada avakerî jî di nava pergala hiyerarşîk a sentaksê de têkiliya perçeyên cuda ên risteyê saz dike. Bi vî awayî diyar dibe bê kîjan morfem/peyv/fraz nêzî hev in, kîjan dûrî hev in, kîjan dikarin bên cem hev, kîjan nikarin... Ji bo tesbîtkirina wan jî hin testên avakeriyê (*constituency tests*) hene. Carnie (2010: 18), behsa van testan dike, dibêje ji bo avakerî bê testkirin gelek diyardeyên standart hene, lê ew di xebata xwe de çend hebên sereke pêşkêş dike. Herwiha, diyar dike ku ji van testan jî gelek caran encamên xelet û nehevgerî derdikevin.

1.2.6.1. Testên Avakeriyê (*Constituency Tests*)

1.2.6.1.1. Testa Beşa Risteyê (*The Sentence Fragment Test*)

Testa herî besît ya avakeriyê ew e ku, peyv an jî komepeyv wekî perçeyeke risteyê (bersiva pirsekê) dikare bisekine yan na. Navê vê testê Testa Beşa Risteyê ye (*The Sentence Fragment Test*). *Sentence Fragment* têgeheke zimannasiyê ye ku wiha tê pênasekirin: Di metnên nivîskî de sekansên (*sequences*) peyv û frazan e ku ne temamê risteyê ne lê dikarin bi tena serê xwe jî bisekinin (Brown û Miller, 2013: 401). Bo nimûne (Carnie, 2010: 18) em li risteya jêr binêrin:

(5) Bruce hez dike li restorantên bi rastî jî lûks, xwarinê bixwe.³⁸

(6)

- a) li restorantên bi rastî jî lûks, xwarinê bixwe (avaker e)
- b) *bi rastî jî lûks, xwarinê bixwe (ne avaker e)

Wextê em pirsra “Bruce hez dike çi bike?” dipirsin, (6a) dibe bersiveke temam lê (6b) nabe, kêr dixuyê, lewma (6a) perçeyeke serbixwe ya risteyê ye û ji ber ku sere lêker e, em wê wekî fraza lêkerî etîket dikin.

Testeke din a binyada avakeriyê, derxistin an jî jêbirin e. Wextê meriv perçeyeke risteyê ji risteyê derxe an jî jê bibe jî dîsa di destê me de risteyeke biwate bimîne, wê çaxê em dikarin bêjin ku perçeyê derxistî avaker e.

³⁸ *Bruce loves to eat at really fancy restaurants.*

(7)

- a) bi rastî jî lûks (avaker e)
- b) *restorantên bi rastî jî (ne avaker e)

(8)

- a) Bruce hez dike li restorantan xwarinê bixwe.
- b) *Bruce hez dike li lûks, xwarinê bixwe.

Xuya dibe ku em (7a)yê ji risteyê derxin dîsa jî di destên me de risteyeke biwate (8a) dimîne. Lê dema ku em (7b)yê ji risteyê derxin tiştê ecêb dimîne. Lewma em dikarin bêjin ku (7a) avaker e, fraz e, perçeyeke serbixwe ya risteyê ye. Lê divê bê zanîn ku meriv nikare hemû avakeran ji risteyê derxîne. Bo nimûne, fraza lêkerî ku me di (6a)yê de wekî avaker diyar kiribû (li restorantên bi rastî jî lûks, xwarinê bixwe), nabe ku ji risteyê bê derxistin.

(9) *Bruce hez dike.

Carnie (2010: 19) dibêje bi ihtîmaleke mezin ji ber ku hin tiştên alîkar pêwîst in wiha dibe. Weku di vê mînakê de tê dîtin, ji ber ku “hezkirin” hewce bi pêvebereke karî (*verbal predicate*) dike an jî ji ber ku binyad bêwate ye.

Tallerman (2015, 153-155) ji bo vê testê balê dikişîne ser vê rewşê ku avaker dikare di nava avaker de cih bigire. Ew rewş, pirçaran di guhdarkirinê de dibe problem. Tallerman, ji bo mijarê zelal bike vê mînakê dide:

(10) *The boy and the girl's uncle stayed to dinner.*³⁹

Di vê minaka zimanê îngilîzî de meriv dikare du pirsan bipirse: Kî ji bo şivê maye? Apê kê ji bo şivê maye? Li gorî van pirsan jî em dikarin van bersivên jêr bidin:

(11)

- a) *The boy and the girl's.*⁴⁰ (kesek ji bo şivê dimîne)
- b) *The girl's.*⁴¹ (du kes ji bo şivê dimînin⁴²)

Tê dîtin ku heger em pirsê ewil bikin, *Who stayed to dinner?* (Kî ji bo şivê maye?); bersiv *The boy and girl's uncle* (Apê lawik û keçikê) ye. Lewma ev fraz

³⁹ Apê/n lawik û keçikê ji bo şivê maye/mane.

⁴⁰ Ê lawik û keçikê.

⁴¹ Ê keçikê.

⁴² Lawik û apê keçikê.

avaker e, û di nav xwe de jî frazên avaker dihewîne. Lê, heger wextê riste baş neyê bihîstin, kesek dikare vê pirsê jî bipirse: *Whose ucle stayed to dinner?* (Apê kê ji bo şîvê maye?). Wê çaxê jî li gorî têgihiştinê bersiv dikare (11a) be jî (11b) be jî.

Lê wextê em vê risteyê li kurmancî bînin, em dibînin ku bi alîkariya veqetandekana û kişandina lêkerê ve ev problem ji holê radibe. Lê dîsa jî em dizanin ku di axaftinê/bilêvkirinê de, ketina dengana di kurmancî de pêk tê.⁴³

Testa beşa risteyê bi me dide zanîn ku du risteyên ku dişibin hev, dibe ku xwedî binyadên cuda bin. Bo nimûne ev herdu mînakên li jêr ji hêmanên di heman kategoriyê de û bi heman rêzê ve pêk hatibin jî di eslê xwe binyada wan cuda ye (Tallerman, 2015: 154).

(12)

- a) Zozanê ev pirtûka bi bergê şîn nivîsî.
- b) Zozanê ev pirtûk bi meaşê pêşîn kirî.⁴⁴
- c) N Dk N D N R L

Helbet axiverê niştecih çawa ku van risteyan bibihîze, dê zanibe ku ev herdu riste ji hev cuda ne. Di (12a)yê de “bi bergê şîn” fraza daçekî ye (FD) û sereya “pirtûk”ê modîfiye dike: “pirtûkeke bi bergê şîn” cureyeke pirtûkan e. Lewra “ev pirtûka bi bergê şîn” avaker e. Lê di risteya (12b)yê de “bi meaşê pêşîn” ji bo me diyar dike bê wê çawa/bi çi pirtûk kiriye û tu tîkiliya wê bi “pirtûk”ê re tune ye. Lewra fraza daçekî “bi meaşê ewil” lêkerê (kirîn) modîfiye dike û opsiyonel e (*adjunct*⁴⁵). Lewma, di testa beşa risteyê de ji bo her pîrsekê, em ê ji bo bersivê beşên risteyê ên cuda bibînin.

(13)

- a) Wê çi nivîsî? [ev pirtûka bi bergê şîn]
- b) Wê çi kirî? [ev pirtûk]
- c) Wê çi kirî? *ev pirtûk bi meaşê pêşîn.

⁴³ Ji bo zêdetir zanyariyan bnr. Prjimarî di Kurmancî de (Açar, 2023)

⁴⁴ Di kurmancî de berkara nerasterast dikare bê pêşiya berkera rasterast jî (Zozanê bi meaşê pêşîn ev pirtûk kirî).

⁴⁵ Ew pêkhate ne ku di risteyê de ji bo pêveberê, modîfiyerên opsiyonel in, ango meriv dikare wan ji risteyê derxe jî (Brown û Miller, 2013: 12)

Heta vir, me ji testa beşa risteyê fahm kir ku pirsî ku dê bê pirsîn divê rêzimanî be, ango test bersiv bixwe ye. Heger hin peyvên rêzî an jî fraz dikarin bibin perçeyê rêzimanî wê gavê bi ihtîmaleke mezin ew perçe pêkhatyê avaker a risteyê ye. Heger berevajî wê be, bi ihtîmaleke mezin ew perçe ne pêkhatyê avaker e lê divê hin testên din jî bîn kirin (Tallerman, 2015: 155).

1.2.6.1.2. Pirsên Dengvedanê (*Echo Questions*)

Testeke din a bikêrhatî Pirsên Dengvedanê (*Echo Questions*) ye. Bi taybet, di zimanê axaftinê de derbirîneke axiver bi binyada pirsîkirinê ve tê dubarekirin. Di zimanê îngilîzî de ji bo avakirina binayada pirsê, katogerîyê peyvî bi navê *wh-words* heye “*what, which, who, when, why, where, how*” (Brown û Miller, 2013: 147; Tallerman, 2015: 155-6). Ji bo kurmancî jî em dikarin van peyvên pirsîkirinê diyar bikin: Çi, kî, kê, kîjan, kengî, çima, çawa, ku û varyantên wan. Bi van pirsan, meriv dikare bike ku ew beşa em dixwazin bê dubarekirin, bi axiver bide dubarekirin. Bersiva pirsê ne çawalêhato ye, bersiv dibe avakereke risteyê.

(14)

- a) *Zozanê çî bi bergê şî nivîsî?
- b) Zozanê çî bi meaşê pêşî kirî?

Di mînaka (14a)yê de ji ber ku “ev pirtûk” aîdî perçeyê jê mezintir e (ev pirtûka bi bergê şî), nabe bersiva “Çî?”yê. Lê di mînaka (14b)yê de bersiva pirsê “ev pirtûk” dikare bi tena serê xwe bisekine, lewma em dibêjin ew avakereke serbixwe ye.

1.2.6.1.3. Hevokên Veqetandî (*Cleft Sentences*)

Testeke din ji bo diyarkirina avakeran ew e ku di risteyên aloz de meriv dikare wê bisepîne. *Cleft Construction* an jî *Cleft Sentences*⁴⁶ çend derfetan dide ku meriv karîbe bi guhertina binyada risteyê, perçeyên risteyê yên serbixwe yên avaker diyar bike. Di zimanê îngilîzî de ev test bi çend awayên cûda pêk tê lê yên sereke ev in: *it-cleft, wh-cleft, reverse-wh-cleft* (Brown û Miller, 2013: 79).

⁴⁶ Bi navê “*Ayrık Tümceler*” ketiye zimanê tirkî. Herçi li vir bi peyva “*sentence*”ê hatibe nîşandan jî ji ber ku perçeyê risteya sereke ye, ji bo kurmancî meriv dikare bibêje “Hevokên Veqetandî”.

Di rêbaza “*it-cleft*”ê de, ji bilî pêveberê her perçeyêke risteyê dikarê bê pêşxistin û fokûskirin. Perçeyê avaker ê fokûskirî bi kopûlayê⁴⁷ ve tê girêdan. Perçeyê din jî dibe hevoka peywendiyê (*relative clause*⁴⁸). Di zimanê îngilîzî de ev qalib wiha çêdibe: “*It is [...] that ...*”. Heger em vî qalibî ji bo kurmancî saz bikin, minakên li jêr derdikevin pêşberî me: “Ew [...] e ku ...”.

(15)

- a) **(Ew)** [ev pirtûka bi berga şîn] **bû** ku Zozanê nivîsî.
- b) *(**Ew**) ev pirtûk bi meaşê pêşîn **bû** ku Zozanê kirî.
- c) **(Ew)** [ev pirtûk] **bû** ku Zozanê bi meaşê pêşîn kirî.
- d) **(Ew)** [bi meaşê pêşîn] **bû** ku Zozanê ev pirtûk kirî.

(16)

- a) Patronê min hefteya borî e-poste şand.⁴⁹
- b) **(Ew)** [e-poste] **bû** ku hefteya borî patronê min şand.
- c) **(Ew)** [hefteya borî] **bû** ku patronê min e-poste şand.

Dema em li mînakên dinihêrin, em dibînin ku qalibê zimanê îngilîzî rasterast li kurmancî nayê. Lewra ji bo kurmancî em dikarin “*it*”ê (ew) bi kar neyînin. Ango em dikarin vî qalibî bi kar bînin: “... *is that ...*”, “... e ku ...”. Bi vî awayî, bi vî metodê ew perçeyê ku li pêşîya kopûlayê dimîne, perçeyêke serbixwe ye, frazeke avaker e.

Di zimanê îngilîzî de *wh-clefts*, hevokek peywendiyê ya azad, kopûlayekê û frazeke navdêrî an jî frazeke lêkerî dihewînin. *Wh-clefts* ji binxêzkirina beşeke nîqaşê û ji bo derbasbûna beşa din tê bikaranîn. Fonskiyona duyem ji bo destpêkirina mijarekê ye (Brown û Miller, 2013: 79).

⁴⁷ Hêmaneke taybet a rêzimanî ye ku (piranî lêker e) ji bo derbirîna nasnameyê an jî endamtiya komekê tê bikaranîn. Di zimanê îngilîzî de kopûla (*copula*) “*be*” ye û xwedî du fonksiyonan e. Erka yekem, wekhevîkirina du tiştan e ku di bîrkariyê de heye: Jûpîter rojgerana herî mezin e di sistema roja me de. Erka duyem, pênasekirin/ravekirina tiştêkî ye ku ew piranî biker e: Zozan keçeke biaqil e. Zozan xemgîn e (Trask, 2007: 59). Di kurmancî de kopûla “bûn” e. Li gorî deman û cînavan teşeya kopûlaya kurmancî diguhêre. Dema niha: me/im, î/yî, e/ye, ne/in. Dema borî: bûm, bûyî, bû, bûn.

⁴⁸ Herçi wekî “risteya peywendiyê” tê bikaranîn jî ji ber ku perçeyê risteyê ye, meriv jê re bêje “hevoka peywendiyê” dê baştir be. Givon (2001b: 175) ji bo hevokên peywendiyê dibêje: “Modîfîyekerên bi qebareyê hevokê yên di nava fraza navdêrî de”. Meriv ji vî pênaseyê fahm dike ku navdêra frazê dibe sereya hevoka peywendiyê.

⁴⁹ *My boss sent the e-mail last week* (Brown û Miller, 2013: 79).

(17)

- a) *What my boss sent last week was [the e-mail].*
- b) Tiştta (ku) patronê min hefteya borî şand [e-poste] **bû**.
- c) *When my boss sent the e-mail was [last week].*
- d) Dema (ku) patronê min e-poste şand [hefteya borî] **bû**.
- e) *What I'am going to eat for dinner is [meat].*
- f) Tiştê (ku) ez ê ji bo şivê bixwim [goşt] **e**.

Tê dîtin ku ev qalib jî rasterast li kurmancî nayê, li şûna qalibên “*wh*” ên îngilîzî, peyvên din ên kurmancî beşdarî risteyê dibin (tişt, dem, wext, cih, a, ê, ên û ww.).⁵⁰ Herweha, li şûna peyva “tişt”ê em dikarin varyantên diyarkerên “ev, ew”ê, “eve, eva, ewe, ewa”yê jî bi kar bînin (Eva/Ewa [ku] patronê min hefteya borî şand e-poste bû). Herweha rêza hêmanên îngilîzî jî lê nayê (hevokek peywendiyê ya azad, kopûlayek û frazeke navdêrî an jî frazeke lêkerî). E dibînin ku di kurmancî de kopûla tê dawiya risteyê.

Reverse-wh-cleft heman avakerên *c-left*ê dihewîne lê bi awayê berevajî: frazek, kopûlayek û hevokeke peywendiyê ya azad. Heger em vê bi vê rêbazê risteyên xwe yên kurmancî saz bikin encama li jêr derdikeve:

(18)

- a) *[The e-mail] was what my boss sent last week.*
- b) [E-poste] bû tiştta (ku) patronê min hefteya borî şand.
- c) *[Last week] was when my boss sent the e-mail.*
- d) [Hefteya borî] bû dema (ku) patronê min e-poste şand.
- e) *[Meat] is what I'am going to eat for dinner.*
- f) [Goşt] e tiştê/ewê/yê (ku) ez ê ji bo şivê bixwim.

Em dibînin ku reverse-wh-cleft bi heman rêzkirina rêbaza zimanê îngilîzî ji bo kurmancî jî derbasdar e. Lê ligel ku zimanê îngilîzî vê testê (*wh-cleft*, *reverse-wh-cleft*)

⁵⁰ Ev hêman di eslê xwe de cînavên peywendiyê ne (*relative pronouns*). Ji bo danasîna hevokên peywendiyê tîn bikaranîn. Ji bo tiştan “*which, that*”, ji bo kesan “*who, whom*” (*who* ji bo biker, *whom* ji bo berkar). Di kurmancî “a, ê, ên” cînavên peywendiyê ne. Ji ber ku anaforîk in, yanî li navdêr an jî frazeke navdêrî vedigerin, hersê cînav jî nasyar in. “a” mê û yekjimar, “ê” nêr û yekjimar û “ên” pirjimar e. Peyvên din (tişt, wext, dem) bi îzafeyê bi hevoka peywendiyê ve tê girêdan (tiştê ku, dema ku, wextê ku).

bi peyvên pirskirinê (*wh words*) çêdike, di kurmancî de hêmanên ku tên bikaranîn cuda ne, ne peyvên pirskirinê ne.

Axirî, ev hemû test û encamên wan, taybetmendiyeke giring a zimanê însên nîşan didin; şiyana barkirin (*move*) an jî cihguhertina (*displace*) frazekê ji cihê wê yê eslî. Herçend, ev perçeyê avaker bi awayê fîzîkî (sentaktîk û bihîzbarî) li cihên cuda derkeve hemberî axiverên niştecih, ew ji aliyê wateyî ve dizanin bê cihê wê yê resen ku der e (Tallerman, 2015: 158).

(19)

a) [_{FN} Ev pirtûk] bû ku Zozanê ... bi meaşê pêşîn kirî.

b) [_{FD} Bi meaşê pêşîn] bû ku Zozanê ev pirtûk ... kirî.

Di risteyên li jor de cihên vala cihên resen ên frazan nîşan didin ku hatine cihguhertin. Axiverên niştecih çawa ku van risteyan bibihîzin dê demildest pê derxin ku di risteyê de barkirin an jî cihguhertin çêbûye. Ev hemû testên ku me behs bi wan kirin, bi alîkariya pêhesînên (*intuition*) axiverên niştecih dixebitin. Bi axiveran re hebûna “darazên gramatîk” -pêhesînên ku dizanin kîjan riste mimkin e kîjan ne mimkin e- nîşanî me dide ku em derbarê frazkirina peyvên di risteyê de xwedî agahiyên bêbîr/bêşiûr (*unconscious knowledge*) in. Testên ji bo binyadên avaker tên kirin, hawirdorên sentaktîk in ku tenê dikare ji aliyê avakeran ve bînin dagirtin. Wextê hûn hin rêzepeyvên ku ne avaker in têxin van hawirdoran, encam dê ji bo axiverê niştecih bêwate be (Tallerman, 2015: 158).

1.2.7. Rêzikên Binyada Frazan (*Phrase Structure Rules*)

Rêzikên Binyada Frazan (*Phrase Structure Rules/Grammars, PSRs/PSGs*)⁵¹ koma rêzikan e ku bi van rêzikan yekeyên binyadî (fraz û riste) yê zimanekî tên saz kirin. Bingeha van rêzikan ji aliyê peyrewên Bloomfeild ve, bi awayê çalak jî di nava deh salên di navbera weşana Wells (1947) û analîzên veguherînê yê Harris (1957) û Chomsky (1957) de hatiye danîn (Blevins û Sag, 2013: 202). Ev rêzik pênase dikin bê peyv çawa û di kîjan rêzê de tên cem hev û komikan ava dikin. Rêzikên Binyada Frazan amûrek e ku ji bo modelkirina (*modeling*) binyada sentaktîk a

⁵¹ Wekî “*Phrase Structure Grammars*” jî tê bikaranîn (Carnie, 2010: 71).

zimanekî tê bikaranîn û çarçoveyekê ji binyada fraz û risteyan re xêz dike (Chomsky, 1957: 26; Carnie, 2010: 71-2). Ango, avabûna fraz û risteyên zimanekî tê formûlekirin.

(20)

- a) $S \rightarrow NP + VP$
- b) $NP \rightarrow D + N$
- c) $VP \rightarrow Verb + NP$

Chomsky di sala 1957ê de ji bo binyada risteyên zimanê îngilîzî ev rêzik (20a-c) diyar kiribûn. Riste (*Sentence, S*) ji fraza navdêrî (*Noun Phrase, NP*) û fraza lêkerî (*Verb Phrase, VP*) pêk tê. Fraza navdêrî ji diyarker (*Determiner, D*) û navdêrê (*Noun, N*) pêk tê. Fraza lêkerî jî ji lêker (*Verb, V*) û fraza navdêrî pêk tê. Chomsky ji bo vê formûla sade mînakê li jêr dide (1957: 26-7):

<i>Sentence</i>	
<i>NP + VP</i>	(i)
<i>T + N + VP</i>	(ii)
<i>T + N + Verb + NP</i>	(iii)
<i>the + N + Verb + NP</i>	(iv)
<i>the + man + Verb + NP</i>	(v)
<i>the + man + hit + NP</i>	(vi)
<i>the + man + hit + T + N</i>	(ii)
<i>the + man + hit + the + N</i>	(iv)
<i>the + man + hit + the + ball</i>	(v)

Şekl 1.16. Verêşîna rêzîkên binyada risteya zimanê îngilîzî.⁵²

Piştire, her ku xebatên zimannasîyê berfirehtir bûn û teoriyên sentaksê kemilîn, formûl jî hatin nûkirin û hêmanên din jî li formûlan zêde bûn. Carnie (2010: 76-7) ji bo zimanê îngilîzî bi van formûlên jêr vê mînakê dide: *A burglar shot the man with a gun.*⁵³

⁵² Zilêm li gogê xist.

⁵³ “Dizekî, bi çekê berda zilêm” an jî “Dizekî berda zilamê biçek”.

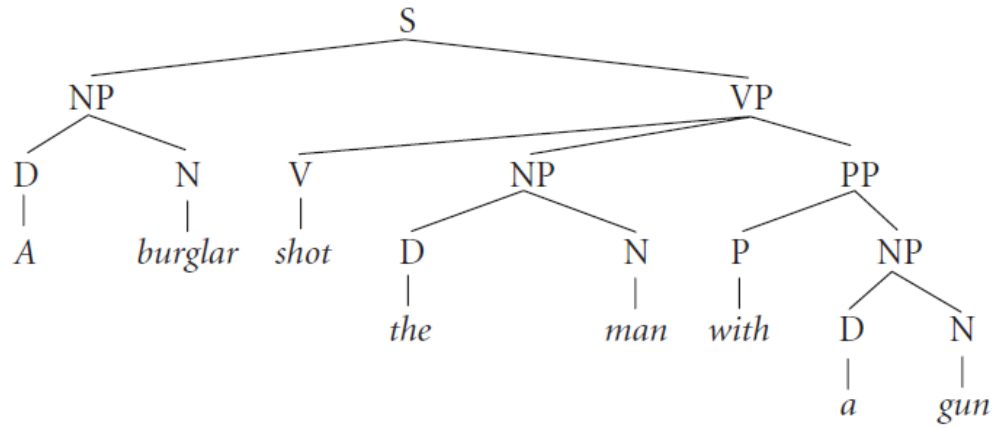
(21)

- a) $S \rightarrow NP VP$
- b) $NP \rightarrow D N$
- c) $NP \rightarrow D N PP$
- d) $VP \rightarrow V NP$
- e) $VP \rightarrow V NP PP$
- f) $PP \rightarrow P NP$
- g) $D \rightarrow \text{the, a}$
- h) $N \rightarrow \text{man, burglar, gun, } \hat{u} \text{ hww.}$
- i) $V \rightarrow \text{shot, took, } \hat{u} \text{ hww.}$
- j) $P \rightarrow \text{with, in, } \hat{u} \text{ hww.}$

(22)

- (i) S
- (ii) NP VP (a)
- (iii) D N VP (b)
- (iv) A N VP (g)
- (v) A burglar VP (h)
- (vi) A burglar V NP PP (e)
- (vii) A burglar shot NP PP (i)
- (viii) A burglar shot D N PP (b)
- (ix) A burglar shot the N PP (g)
- (x) A burglar shot the man PP (h)
- (xi) A burglar shot the man P NP (f)
- (xii) A burglar shot the man with NP (j)
- (xiii) A burglar shot the man with D N (b)
- (xiv) A burglar shot the man with a N (g)
- (xv) A burglar shot the man with a gun (h)

Li gorî vê (22) formûlê wateya “Dizekî, bi çekê berda zilêm” derdikeve û nîşandana wê ya bi diyagramê jî li jêr e (Carnie, 2010: 77):

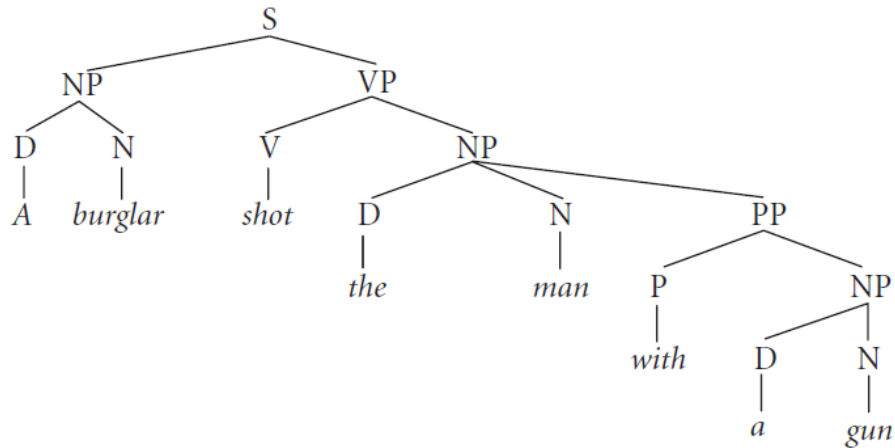
Şekl 1.17. Dara sentaksê ya "A burglar shot the man with a gun" (Dizekî, bi çekê berda zilêm).

Ji ber ku em ê di beşa duyem de li ser mînakên kurmancî bisekinîn, û em naxwazin li vir mînakên du zimanan bidin ber hev, ku armanc têgihiştina xebitîna rêzikên binyada frazan e, em ê mînaka din ya Carnie jî bidin da ku xuya bibe bê ev rêzik çawa bandorê li avaniya zimên dike.

(23)

(i)	S								
(ii)	NP	VP							(a)
(iii)	D	N	VP						(b)
(iv)	A	N	VP						(g)
(v)	A	burglar	VP						(h)
(vi)	A	burglar	V	NP					(e)
(vii)	A	burglar	shot	NP					(i)
(viii)	A	burglar	shot	D	N	PP			(b)
(ix)	A	burglar	shot	the	N	PP			(g)
(x)	A	burglar	shot	the	man	PP			(h)
(xi)	A	burglar	shot	the	man	P	NP		(f)
(xii)	A	burglar	shot	the	man	with	NP		(j)
(xiii)	A	burglar	shot	the	man	with	D	N	(b)
(xiv)	A	burglar	shot	the	man	with	a	N	(g)
(xv)	A	burglar	shot	the	man	with	a	gun	(h)

Cudahiya di navbera (22) û (23)yê de ew e ku di (22vi)yê de fraza daçekî (PP) ji fraza navdêrî veqetiyaye lê di (23vi)ê de fraza daçekî hê di hundirê fraza navdêrî (NP) de ye û di (23viii)ê de ji fraza navdêrî vediqete. Bi vî awayî wateya “Dizekî berda zilamê bi çek.” derdikeve. Dara sentaksê ya vê risteyê jî wiha ye (Carnie, 2010: 78):

Şekl 1.18. Dara sentaksê ya “A burglar shot the man with a gun” (Dizekî berda zilamê bi çek).

Bi pêşxistina teoriyên zimannasiyê ve rêzik û formûl jî bêtir hatine giştîkirin û gerdûnîkirin. Rêzikên leksîkal (senifandina peyv) û rêzikên kategoriya (kîjan peyv dikare bi kîjan peyvê re komê çêke û rêza wan çi ye) bi hev re rêzikên binyada frazan ava dikin.

$$(24) X \rightarrow Y Z$$

Ev rêzik (24) wiha tê xwendin: Girêka (node) Xê bi Y û Zyê tê firehkirin. An jî berevajî wê heger li kêleka hev (an jî li ser hev) Y û Zyek hebe, bi şertê ku ji aliyê rastê herî, meriv dikare ji Y û Zyê X'ê ava bike. Û ev kiriyar bi awayekî xwedubarekir (recursive) dikare bidome. Hin rêzikên kategoriya û leksîkal ên zimanê îngilîzî li jêr in (Bhatt, d.t.: 2-3):

(25) Rêzikên Kategoriya

- a) $S \rightarrow NP \text{ Modal VP}$
- b) $VP \rightarrow V \text{ AP PP}$
- c) $AP \rightarrow AdvP \text{ A}$
- d) $AdvP \rightarrow Adv$
- e) $PP \rightarrow P \text{ NP}$
- f) $NP \rightarrow D \text{ N}$

(26) Rêzikên Leksîkal

- a) N → *girl*
- b) N → *boy*
- c) Adv → *incredibly*
- d) A → *conceited*
- e) V → *seem*
- f) Modal → *must*
- g) P → *to*
- h) D → *that*
- i) D → *this*

Bhatt (d.t.: 3) bi van rêzikan heşt risteyên îngilîzî ava dike:

(27)

- a) *This boy must seem incredibly conceited to that girl.*⁵⁴
- b) *This boy must seem incredibly conceited to this girl.*⁵⁵
- c) *This boy must seem incredibly conceited to that boy.*⁵⁶
- d) *This boy must seem incredibly conceited to this boy.*⁵⁷
- e) *This girl must seem incredibly conceited to that girl.*⁵⁸
- f) *This girl must seem incredibly conceited to this girl.*⁵⁹
- g) *This girl must seem incredibly conceited to that boy.*⁶⁰
- h) *This girl must seem incredibly conceited to this boy.*⁶¹

Digel wê, bi metoda xwedubarekirinê (*recursive*) meriv dikarê heta hetayê formûlê dirêj bike û risteyên nû hilberîne. Bo nimûne:

(28) *The children hope that the teacher knows that the principal said that the school closes for the day* (Fromkin û yd., 2011:98).⁶²

⁵⁴ Ev kurik divê ji wê keçikê re gelekî qure bixuye.

⁵⁵ Ev kurik divê ji vê keçikê re gelekî qure bixuye.

⁵⁶ Ev kurik divê ji wî kurikî re gelekî qure bixuye.

⁵⁷ Ev kurik divê ji vî kurikî re gelekî qure bixuye.

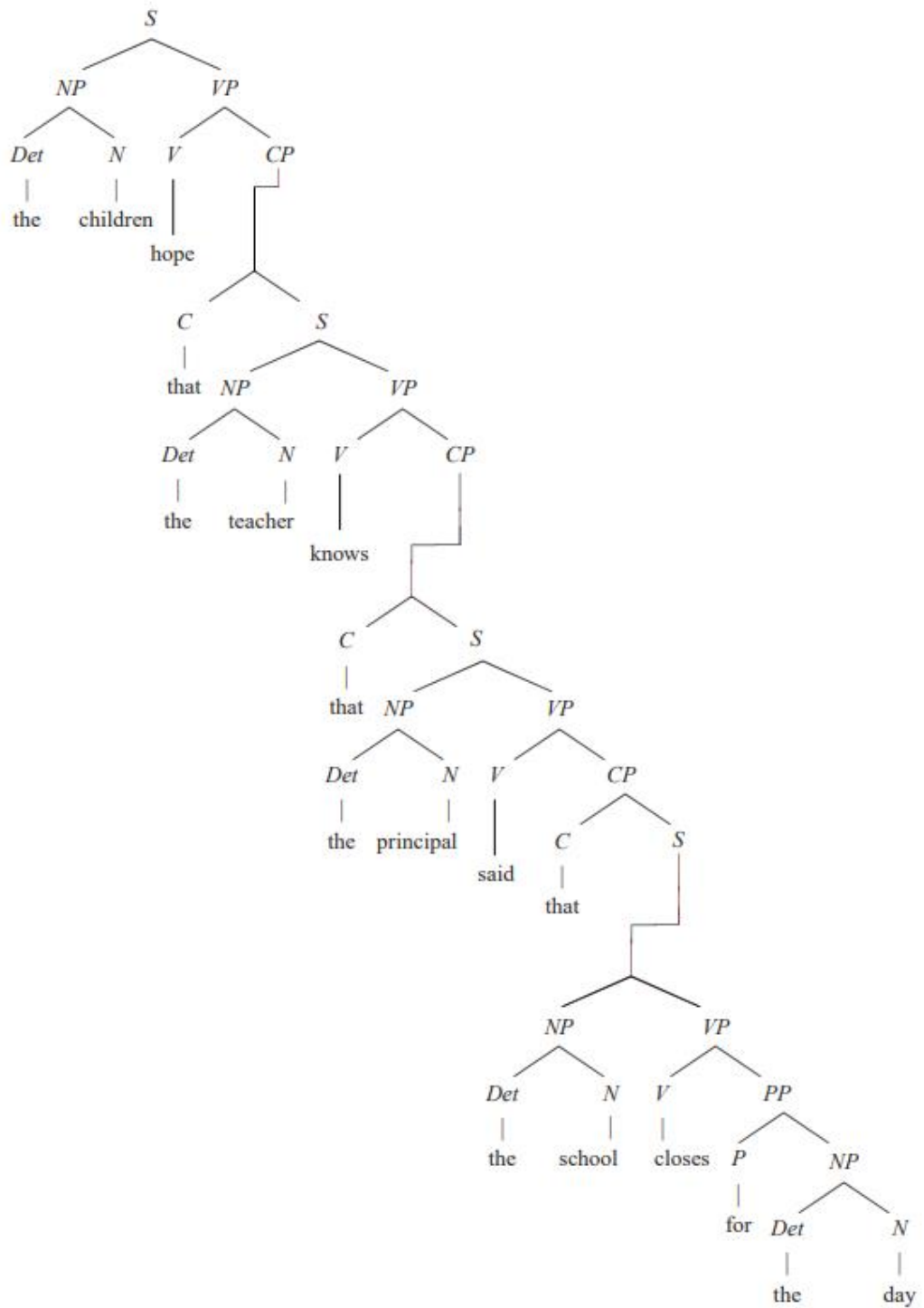
⁵⁸ Ev keçik divê ji wê keçikê re gelekî qure bixuye.

⁵⁹ Ev keçik divê ji vê keçikê re gelekî qure bixuye.

⁶⁰ Ev keçik divê ji wî kurikî re gelekî qure bixuye.

⁶¹ Ev keçik divê ji vî kurikî re gelekî qure bixuye.

⁶² Zarok hevî dikin ku mamoste dizane ku birevêber gotiye ku dibistan ji bo îro girtiye.

Şekl 1.19. Dara sentaksê ya "The children hope that the teacher knows that the principal said that the school closes for the day".

Axirî, îroroj em dizanin ku hemû rêzikên leksîkal û rêzikên kategorîyî yê zimanê îngilîzî bê kêmasî hatine diyarkirin û li gorî wan jî rêzikên binyada frazan hatine danîn. Li gorî wan rêzikan formûlên li jêr ji bo zimanê îngilîzî birêkûpêk dixebitin:

(29)

NP = { (Det) + (Adv) + (Adj+) + N + (PP+) + (ComP) }

VP = { V + (NP) + (PP+) + (AdvP)

V_L + NP

V_L + Adj }

AP = { (Deg) + Adj

Adj + (Deg) + (PP) + (ComP)

Adj + PP }

AdvP = { (Deg) + Adv + (Deg)

(Deg + Adv + ComP) }

PP = Prep + NP (Chomsky, 2002: 26-30; Carnie, 2010: 72-92; Fromkin û yd., 2011: 78-111; Baker, 2003: 266-7; Kim û Sells, 2008: 22-31; Yule, 2010: 102-106; Anderson û yd., 2002:779)

Li vir sembola “{ }”yê komê nîşan dide û her rêzeke komê nîşan dide ku fraz dikare bi wî awayî jî saz bibe. Hêmanên di hundirê kevanekê “()” de opsîyonel in, yanî dikarin di frazê de cih bigirin an jî negirin. Em ê di beşa duyem de hewl bidin ji bona kurmancî jî ji bo her cureyeke frazê formûlên wiha nîşan bikin ku yek ji armancên sereke ya vê xebatê ev e.

BEŞA DUYEM

2. FRAZ DI KURMANCÎ DE

2.1. Îzafê û Ravek

Wekî me berê jî gotî, di xebatên li ser kurmancî de komepeyv/fraz bi têgehên ravek û îzafeyê ve hatine ravekirin. Di zimên de carinan meriv nikare hin rewş, raman û tevgeran tenê bi peyvekê îfade bike. Wê gavê, çend peyv bi hev ve tîr girêdan û wateyeke hevgirtî derdibirin, di kurmancî de em ji van komepeyvyan re dibêjin ravek (Güzel, 2018: 8). Li gorî Tan (2011: 320), ji bo ravekirina tiştêkî, ravek (îzafê) pêwîst e û ev rewşa îzafeyî bi alîkariya veqetandekan pêk tê. Yonat (2020: 56), îzafeyê wekî termeke îranî diyar dike ku ew ji bo avaniya ravekê tê bikaranîn. Yonat ji Haig (2011: 368-9) neqil dike ku îzafeya di kurmancî de sê fonksiyonan tîne cih: fonksiyona girêdanê (*adnominal linking*), fonksiyona anaforîk (*demonstrative/anaphoric*) û fonksiyona zemanî (*tense ezafe/extended ezafe*). Fettahoğlu (2017: 199) di xebata xwe de li ser ravekên navdêrî yê tirkî û erebî xebitiye û ji bo ravekê wiha dibêje; ev komepeyvên ku ji yek an jî zêdetir peyvyan pêk hatine beramberî “*tamlama*” ya zimanê tirkî tîr û di zimanê erebî de wekî (التركيب) tîr binavkirin. Herwiha, têgeha îzafeyê di ferhengê de wiha cih digire: “1. *Eleqe, peywendiya di navbera du tiştan de*. 2. *gr. Raveka navdêrî, koma navan*.” (Devellioğlu, 1980, 567).

Ji pênaseyan jî diyar dibe ku armanca ravekê, temamkirin an jî modîfîyekirina peyvekê (navdêr) ye. Di ravekan de “raveber” gireya îzafeyê werdigire. Raveber, ew navdêr e ku tê temamkirin/modîfîyekirin. Peyv an jî komepeyva din ku raveberê temam dike an jî modîfîye dike, wekî “raveker” tê binavkirin. Aydın û yd. (2021: 88) ji bo raveberê peyva “ravekirî” bi kar anîbin jî hema bêje xebatên rêzimanî yê kurmancî tevan li ser binavkirina raveber û ravekerê li hev kirine. Raveber û raveker bi alîkariya veqetandekan, rewşa îzafeyê ava dikin. Di kurmancî de raveber li pêş, raveker li paş e. Raveber li gorî zayend, hejmar û nasyariyê, gireyên veqetandekê werdigire, raveker heger ji peyvekê pêk hatibe û navdêr be, ditewe. Heger raveker ji peyvekê zêdetir be, navdêra herî dawî ditewe, yê pêş li gorî zayend, hejmar û nasyariyê veqetandekan werdigirin. Raveker heger cînav⁶³ be, cînavên tewandî (min,

⁶³ Di mijarên pêş de em ê bibînin ku ev hemanên ku em ji wan re dibêjin cînavên tewandî, bi alîkariya îzafeya gireyî yê nasyar rewşa rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) ava dikin.

te, wê, wî, me, we, wan) dibin modîfîyeker. Ji ber ku rengdêrên kurmancî ne peyvên guherbar in, heger raveker rengdêr be ne ditewe ne jî veqetandekên werdigire. Heger raveker ji rengdêrekê zêdetir be, herdu rengdêr bi alîkariya veqetandekên serbixwe an jî bi alîkariya gihaneka “û”yê bi hev ve tên girêdan. Heger raveber ji peyvekê zêdetir be herdu peyvên dawî bi gihaneka “û”yê bi hev ve tên girêdan, peyva herî dawî li gorî zayend, hejmar û nasyariya xwe veqetandekê werdigire.

Tablo 2.1. Veqetandekên kurmancî.

	Mê	Nêr	Pirjimar
Nasyar	-a	-ê	-ên
Nenasyar	-eke/-eka	-ekî/-ekê	-ine/-inên

(30)

- a) **Mala** wê.
- b) **Malên** wê.
- c) **Maleke** wê.
- d) **Maline** wê.
- e) Deriyê malê.
- f) Deriyên malê.
- g) Deriyekî malê.
- h) Deriyine malê.
- i) **Mala** wî.
- j) **Mala** wan.
- k) Deriyê Osmên/Osmanî.
- l) Deriyê malan.
- m) **Mala** bavê min.
- n) Deriyê mala Osmên/Osmanî.
- o) Deriyê sor.
- p) Deriyê sor ê mezin.
- q) Deriyê sor ê Osmên
- r) **Mala** sor a mezin
- s) Dîk û mirîşkên min.
- t) Dîk û mirîşkên reş û sipî

Ji mînan (30a-t) jî diyar dibe ku gireya îzafeya (veqetandek) bi dawiya sereyê ve dizeliqe û hemû modîfîyeker li aliyê rastê dimînin. Li vir, pênc rewşên balkêş derdikevin pêş:

1. Heger modîfîyeker navdêr an jî cînav be, modîfîyeker ditewe û rewşa xweyîtiyê (*possessive*) çêdibe (bnr. 31a-c).
2. Heger modîfîyeker cînav be û îzafeya nasyar be, îzafeya û cînav fonksiyona rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) ava dikin (bnr. 31a,b,l).
3. Heger modîfîyeker rengdêr be rewşa artîkilê (*article*) çêdibe (bnr. 31d).
4. Heger modîfîyeker ji yek peyvê zêdetir be peyva dawî ne bi gireyan lê bi veqetandekên serbixwe/nebestî tê îzafekirin (bnr 31e-f). Û wekî di herdu xalên pêşî de diqewime, heger peyva dawî navdêr an jî cînav be rewşa xweyîtiyê (bnr. 31f-g), heger rengdêr be rewşa artîkilê çêdibe (bnr. 31e).
5. Wextê nenasyarî (*indefinite*) hebe; modîfîyeker rengdêr be rewşa artîkilê ya nenasyar (*indefinite article*) çêdibe (bnr. 31h-i); modîfîyeker navdêr an jî cînav be hem rewşa artîkilê çêdibe hem jî rewşa aîdiyetê çêdibe (*a/an ... of (the) ...*), (bnr. 31j-k).

(31)

Kurmancî	English
a) Mal-a wê.	<i>Her house.</i>
b) Mal-a wî.	<i>His House.</i>
c) Mal-a Osmên.	<i>Osman's house.</i>
d) Deri-y-ê sor.	<i>The red door.</i>
e) Deri-y-ê sor ê mezin.	<i>The big red door.</i>
f) *Deri-y-ê sor ê Osmên.	<i>Osman's red door.</i>
g) Mal-ê wê.	<i>A house of hers/One of her house.</i>
h) Deri-y-ekî sor.	<i>A red door.</i>
i) Deri-y-ekî sor ê mezin.	<i>A big red door.</i>
j) Deri-y-ekî Osmên.	<i>A door of Osman's.</i>
k) Deri-y-ekî sor ê Osmên.	<i>A red door of Osman's</i>
l) Mal-ên wê.	<i>Her houses.</i>
m) Mal-ine wê.	<i>Some houses of her/Some of her houses.</i>

n) Mal-ine şivên.	<i>Some houses of the shepherd.</i>
o) Deri-y-ên sor.	<i>The red doors.</i>
p) Deri-y-ine sor.	<i>Some red doors.</i>

Di van hemû ravekan de (31a-p) raveber navdêrî (*nominal*) ye û li gorî modîfîyekerê fonksiyona îzafeyê diguhere. Herweha, ligel ku di van mînakan de peyva avaker (sere) raveber e jî, di rêzimana kurmancî ya klasîk de senifandin û binavkirina ravekan li gorî ravekerê (modîfîyeker) hatine kirin. Ev jî problemeke mezin e li ber têgihiştina zimên, lewma yek ji armancên vê xebatê ew e ku senifandin û binavkirina xelet a ravekan nîşan bide.

Herwiha, digel ku me avaniya ravekê bi îzafeyê, yanî bi temamkirin û modîfîyekerina raveberê ve girêdabû û me gotibû ku ev girêdan bi veqetandekana çêdibe, ji mînakên li jêr (32a-k) diyar dibe ku carinan ravek, bêyî veqetandekana û ji peyvekê jî pêk tînin. Di (32a-d)yê de, ravek bi alîkariya çendîkeran (*quantifiers*) ava bûne. Di (32a-b)yê de raveker hatine pêş raveberê, di (32c-d)yê de raveker hatine paş raveberê. Di mînakên (32e-h)yê de ravek ji peyvekê pêk hatine. Raveber, gireyên diyarker (*determiner/artîkil*) ên nenasyariyê wergirtine. Em dikarin van mînakan wiha jî binivîsin: (32e) Yek xwendekar nehat. (32f) Hin xwendekar nehatin. (32g) Yek xwendekarê xwar. (32h) Yek xwendekarî xwar.

Di mînaka (32i)yê de rengdêra nîşander (*demonstrative adjective*) bûye raveker û hatiye pêş raveberê. Di kurmancî de du kom nîşander hene. Yên xwerû; ev (nêzîk), ew (dûr) û yên tewandî; vê (mê, nêzîk, yekjimar), vî (nêr, nêzîk, yekjimar), van (nêzîk, pirjimar), wê (mê, dûr, yekjimar), wî (nêr, dûr, yekjimar), wan (dûr, pirjimar). Di mînaka (32j)yê de rewşa bangkirinê heye, raveber ji hêla zayendê ve hatiye diyarkirin. Dî mînaka (32k)yê de peyva xwerû “xwendekar” bi tena serê xwe bûye ravek. Ji ber ku di kurmancî de peyvên xwerû jixweber nasyar in (bi alîkariya zero morfemê), raveber ji hêla nasyariyê ve hatiye diyarkirin. Yanî axêver/nûser dizanê bê kîjan xwendekar nehatiye.

(32)

- a) Gelek xwendekar nehatin.
- b) Bîst xwendekar nehatin.
- c) Xwendekar hemû (I) nehatin.
- d) Xwendekar tev (I) çûn.

- e) Xwendekarek nehat.
- f) Xwendekarine nehatin.
- g) Xwendekarekê xwar.
- h) Xwendekarekî xwar.
- i) Ev xwendekar nehat.
- j) Xwendekaro!
- k) Xwendekar nehat.

Lewma, em dibînin ku ravekirina binyada risteyên kurmancî bi mijarên ravek û îzafeyê ve qels dimîne û dibe sedema zêdetir aloziyê. Digel senifandin û binavkirina xelet ya ravekan, di kurmancî de ji bo veqetandekên serbixwe/nebestî jî rewşeke nezelalkirî heye. Berî ku em derbasî mijara frazan bibin, hewce heye em li ser vê mijarê jî bisekînin.

Di kurmancî de veqetandekên nasyariyê dikarin bêyî ku bi peyvên ve bizeliqin, bi awayekî serbixwe di risteyê de cih digirin. Ev îzafeyê wekî fonksiyona nîşander/anaforîk (demonstrative/anaphoric) xuya dike, wekî sereya frazê tevdigere û bi hejmar û zayendê li hev dike (MacKenzie, 1961; Haig, 2011; Gündoğdu, 2023). Bedirxan (1998: 63), wan wekî “Veqetandek di pêşiya rengdêran de” bi nav dike û wiha pênase dike: “Gava veqetandeka binavkirî dikeve pêşiya rengdêrekê ew li şûna wê navdêrê radibe ko berî bîstekê çel li wê kirine û ew bi xeberbêjan nas e. Hingê veqetandek mîna pronavekî navdêrekê dinimîne. Herwekî di bersivên komekên jêrîn de:

(33)

- a) Tu kîjan kumî dixwazî?
- b) Ez ê gewir dixwazim (yanî “kumê gewir dixwazim”).
- c) Tu kîjan destmalê dixwazî?
- d) Ez a sor dixwazim (yanî “destmala sor dixwazim”).
- e) Ez ên gewir dixwazim (yanî “kumên gewir dixwazim”).
- f) Ez ên sor dixwazim (yanî “destmalên sor dixwazim”).”

Wextê meriv li mînakên Bedirxan (33b,d-f) dinihêre meriv demildest hay lê dibe ku ji ravekê⁶⁴ navdêr (sere) hatiye derxistin, gireya îzafeyê (veqetandek) û modîfîyeker

⁶⁴ Ji ber ku em hê derbasî mijara frazan nebûne, em rewşa îzafeyê wekî ravek bi nav dikin.

maye. Lê em dibînin ku veqetandek êdî ne bestî ye, serbixwe ye. Ji bo rewşa xweyîtiyê (*possessive*) jî ev rewş eynî ye (destmala Zozanê > a Zozanê). Lê fonksiyona îzafeyê di vê rewşê de jî xera nabe. Heger modîfiyeker rengdêr be îzafê bi fonksiyona artîkilê (*article*) radibe (*I want the red one*), heger modîfiyeker navdêr an jî cînav be îzafê rewşa xweyîtiyê nîşan dide (*I want Zozan's*).

Hin veqetandekên serbixwe jî dikevin nav ravekê û ji ber ku rengdêr nayên tewandin, sere û modîfiyekera rengdêrî bi hev ve girêdidin. Bedirxan (1998: 67) di heman xebata xwe de behsa vê mijarê jî dike, mînak “kurê Haco ê mezin” dide. Di vê mînakê de “ê” li “kur” vedigere yanî kur mezin e, ne Haco. Heger em mezintiya Haco îfade bikin, divê em bibêjin “kurê Hacoyê mezin”. Bedirxan çend mînakên din jî dane: “Tifinga min a dirêj. Hespêkî min î xurt û beza hebû. Kitêba Hevind a peritî. Mehîna min a kumêt.” Di van mînakan de jî xuya ye ku veqetandeka serbixwe li sereyê vegehiyê û sereyê kîjan veqetandek stendibe, veqetandeka serbixwe jî bî wî awayî hatiye bikaranin û wexta ji yekê zêdetir rengdêrên modîfiyeker hebin, gihaneka “û”yê dikeva navbera wan.

Di van mînakên li jor ên Bedirxan de rewşeke cuda heye. Em dibînin ku di rewşa nasyariyê de wextê hem xweyîti (*possessive*) hem jî artîkil (*article*) hebe xweyîti hukmê li ser artîkilê dike. Bo nimûne:

(34)

a) Tifinga dirêj.	The long rifle.
b) Tifinga min.	My rifle.
c) Tifinga Hevind.	Hevind's rifle./The rifle of Hevind.
d) Tifinga min a dirêj.	My long rifle.
e) Tifinga dirêj a min.	My long rifle.
f) Kitêba Hevind a peritî.	Hevind's shabby book.
g) Kitêba peritî ya Hevind.	Hevind's shabby book.

Li vir, ji ber ku rewşa xweyîtiyê bi navên taybet û rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) hatiye avakirin ne hewce ye careke din diyarker bê bikaranîn. Yanî jixwe diyar e bê behsa çî tê kirin. Lê wextê modîfiyeker navdêreke din be, divê artîkil jî bê bikaranîn. Bo nimûne:

(35)

- a) Tifinga şivên a dirêj. The shepherd's long riffle.
- b) Tifinga dirêj a şivên. The shepherd's long riffle.
- c) Kitêba mamosteyê a peritî. The teacher's shabby book.
- d) Kitêba peritî ya mamosteyê. The teacher's shabby book.

Di rewşa nenasyariyê de qalibê (*a/an ... of (the) ...*) çêdibe û dîsa li gorî modîfîyekerê artîkil û xweyîtî çêdibe. Di vî qalibî de li şûna rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) cînavên xweyîtiyê (*possessive pronouns*) diyar dibin. Bo nimûne:

(36)

- a) Tifingeke min a dirêj. A long rifle of mine.
- b) Tifingeke dirêj a min. A long rifle of mine.
- c) Tifingeke şivên a dirêj. A long rifle of the shepherd.
- d) Tifingeke dirêj a şivên. A long rifle of the shepherd.
- e) Kitêbeke Hevind a peritî. A shabby book of Hevind.
- f) Kitêbeke peritî ya Hevind. A shabby book of Hevind.

Sağniç (1991: 72), wexta ku veqetandek serbixwe bin, wan wekî “cînavên peywendiyê” (a, ê, ên, ya, yê, yên) bi nav dike. Elî (2006: 34) jî di xebata xwe de beşek ji bo van veqetandekan terxan kiriye, dibêje: Wexta ku modîfîyekera duyem rengdêr be veqetandek mîna cînavêkî tê nasîn û sereyê dinimîne. Elî, van veqetandekên serbixwe li gorî sereya nasyar (-a,-ê,-ên) û sereya nenasyar (-e,-î,-en) dike du beş. Mînakên ku Elî di xebata xwe da dane ev in:

(37)

- a) Dara Êvirsê ya kevnar. (Yekjimar, mê, nasyar)
- b) Xortê jîr ê bedew ê ciwan. (Yekjimar, nêr, nasyar)
- c) Şagirtên me yên jîr. (Pirjimar, nasyar)
- d) Guleke sor e binxweş. (Yekjimar, mê, nenasyar)
- e) Hespekî boz î rewan. (Yekjimar, nêr, nenasyar)
- f) Sêvine sor ên mezin. (Pirjimar, nenasyar)

Ciwan (1992: 193) rasterast behsa veqetandekên serbixwe nekiriye lê di mînakên xwe de bi kar anîne. Wî ji wekî Bedirxan, nenasyarî diyar nekiriye û sereyê kîjan veqetandek wergirtibe, ew kiriye veqetandeka serbixwe. Di bin sernavê “Ravekên Zincîrîn” de ev mînak dane:

(38)

- a) Çiyayê bilind ê asê yê bidar.
- b) Partiya Demokrat a Kurdistanê.
- c) Partiya Demokrat a Kurdistana Îranê.
- d) Xaniyê sêtebeqe yê bilind ê spî yê gundî.
- e) Zavayê birayî yê mezin. (Zava mezin e.)
- f) Zavayê birayê mezin. (Bira mezin e.)
- g) Dara sêvên mezin. (Sev mezin in.)
- h) Dara sêvan a mezin. (Dar mezin e.)
- i) Civîna jinên demokrat ên Kurdistana Iraqê. (Jin demokrat in, jin ji Kurdistana Iraqê ne.)
- j) Civîna jinên demokratên Kurdistana Iraqê. (Jin hemserên demokratan in, demokrat ji Kurdistana Iraqê ne.)

Di mînaka “Civîna jinên demokrat ên Kurdistana Iraqê.” de beriya rengdêrê du navdêr hene, veqetandeka serbixwe piştî rengdêrê hatiye û veqetandeka serbixwe ne li sereyê (civîn), li modîfîyekara sereyê (jin) vedigere. Lewma fraza piştî veqetandeka serbixwe ne bi sereyê lê bi yek ji modîfîyekera sereyê (jin) ve hatiye girêdan. Meriv dikare mînakê wiha jî biguherîne: “Civîna jinên demokrat a Kurdistana Iraqê.” Lê cudahiya wateyê derdikeve meydana. Di mînaka yekem de em dizanin ku “jin” ji Kurdistana Iraqê ne, lê di mînaka duyem de em nizanin bê “jin” ji ku derê ne, tenê em dizanin “civîn” li Kurdistana Iraqê li dar ketiye an jî dê li dar bikeve.

Kurdo (1981: 44-5), ji bo navên nêr û yekjimar “î”, navên mê û yekjimar “e” û ji bo pirjimariyê jî veqetandeka “ên”ê bi kar aniye lê li gorî Kurdo, di navbera Kurmanciya Roava (Rojava) û zaravayê Kurdên Sovyetê de hin cudahî hene. Bo nimûne:

(39)

- a) Qîza jîr e biaqil. (Yekjimar, mê.)
- b) Qîza jîr a biaqil. (Yekjimar, mê. Di Kurmanciya Roava de.)
- c) Xortê jîr î biaqil. (Yekjimar, nêr.)
- d) Xortê jîr ê biaqil. (Yekjimar, nêr. Di Kurmanciya Roava de.)
- e) Min xortên bedew ên delal dîtin. (Pirjimar.)
- f) Min xortêd bedew e delal dîtin. (Pirjimar, di zaravayê kurdên Sovyetê de.)

Açar (2014) di gotara xwe de bi berfirehî li ser veqetandekên serbixwe yên pêşiya rengdêran sekiniye û bi taybetî li nasyarî û nenasyariya veqetandekên serbixwe hûr bûye. Wî di xebata xwe de ew wekî qertaf bi nav kirine û erka wan jî wekî “wesfandina ravekê bi rengdêran ve” pênase kiriye. Açar ji bo ravekirina mijarê hem bi xwe mînak amade kirine hem jî ji kilam û destanên kurdî mînak dane.

Tablo 2.2. Li gorî Açar (2014) veqetandekên serbixwe yên berî rengêderan.

	Mê	Nêr	Pirjimar
Nasyar	e	î	ne
Nenasyar	a	ê	ên

(40)

- a) Diya min e delal. (Dê yek e, ew jî delal e.)
- b) Diya min a delal. (Ji yekê bêtir dê hene, em behsa yekê ji wan dikin, yên din ne delal in.)
- c) Birayê min î xwendevan. (Bira yek e, ew jî xwendevan e.)
- d) Birayê min ê xwendevan. (Ji yekî bêtir bira hene, em behsa yekî ji wan dikin, yên din ne xwendevan in)
- e) Malên gund ne mezin. (Malên gund hemû mezin in.)
- f) Malên gund ên mezin. (Malên gund pir in, hin ji wan mezin in, hin ne mezin in.)

Ji mînakan jî xuya dibe ku veqetandekên nasyariyê bi şertê ku sere “yek tenê” be tên bikaranîn. Di bikaranîna nenasyariyê de sere temsîliyeta “pir”ê dike, em ji wê “pir”ê behsa perçeyekê dikin.

Axirî, ravekên zimanê kurmancî li gorî ravekerê hatine binavkirin û dabeşkirin lê tê dîtin ku carinan raveker ji peyvekê zêdetir e û ev peyv ne heman cure peyv in. Hin cure jî bi tena serê xwe nikarin bibin raveker û hewce bi cureyêke din dikin. Herwiha carinan raveker cihê xwe diguherîne û diçe pêşiya raveberê an jî dikeve nav bazindaçekan. Ev pirsiyar jî dibin sedema aloziyê. Di xebatên sentaksî yên kurmancî de hem li ser hejmara cureyên ravekan hem jî li ser binavkirina ravekan lihevkiyên tune. Bo nimûne, ravekerên ku bi daçekê û bi navdêrekê ava dibin wekî Raveka Hokerî tîne binavkirin (Xwendekarê ji Amedê). Digel vê, cînav û rengdêr ku ew jî bi eslê xwe navdêr (*nominal*) in, wekî cureyên cuda hatine binavkirin. Raveka Zincîrî jî ne li gorî cureya ravekerê, li gorî hejmara peyvên ravekerê hatiye binavkirin.

Di xebatên sentaksî de, ji bo famkirina binyad û wateya hevokê cihê peyv û komepeyvyan girîng e. Ji ber ku ravek bi rewşa îzafeyê tîne bikaranîn û xebatên heta niha ku bi navê “ravek”ê li ser vê mijarê xebitîne ji bo ravekê herî kêr du peyvyan pêwîst dikin, di perçekirina hevokê de hin peyv bi tena serê xwe dimînin, an nabin perçeyê ravekan an jî ligel ku ne perçeyê ravekê be jî bi ravekê ve tê zeliqandin. Bo nimûne:

(41)

- a) Xelîlê Mihemedî dikare bi herikbarî pirtûkên kurmancî bixwîne.
- b) Xelîl û Mihemed dikarin bi kurmancî pirtûkan bixwînin.

Di (41a)yê de rewşa îzafeyê heye lewma bi hêsanî meriv dikare li gorî pênasayên ravekan, hevokê perçe bike. Li gorî qayîdeyên ravekan:

(42)

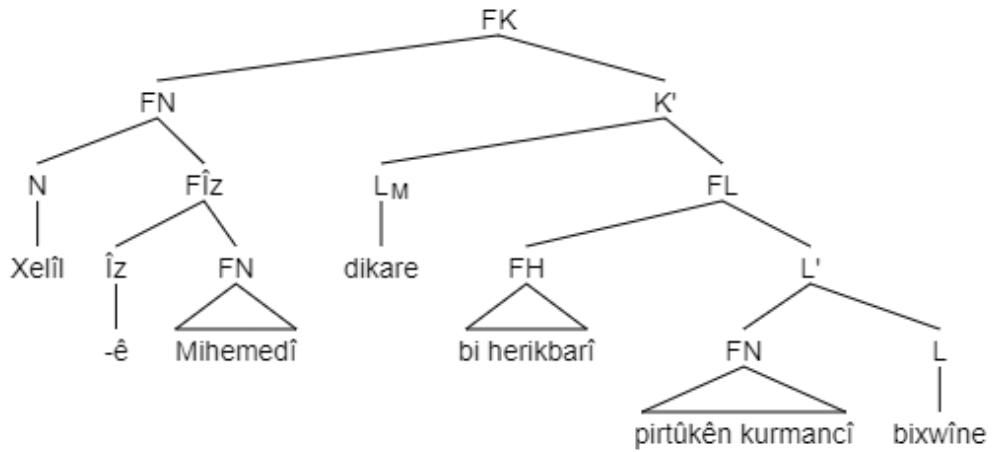
- a) Xelîlê Mihemedî
- b) Pirtûkên kurmancî

Di mînaka (41a)yê de du ravek hene. Ya yekê, (42a) ji ber ku raveker navdêr e, dibe raveka navdêrî. Di (42b)yê de raveker (kurmancî) netewiyaye, divê em wê wekî rengdêr qebûl bikin, lewma ew jî dibe raveka rengdêrî. Di hevokê de hoker “bi herikbarî” heye lê ji ber ku bi tena serê xwe ye, rewşa îzafeyê pêk nehatiye, wekî ravek nayê qebûlkirin. Herwiha, hem lêkera modal (karîn) hem jî lêkera sereke (xwendin) li derve man.

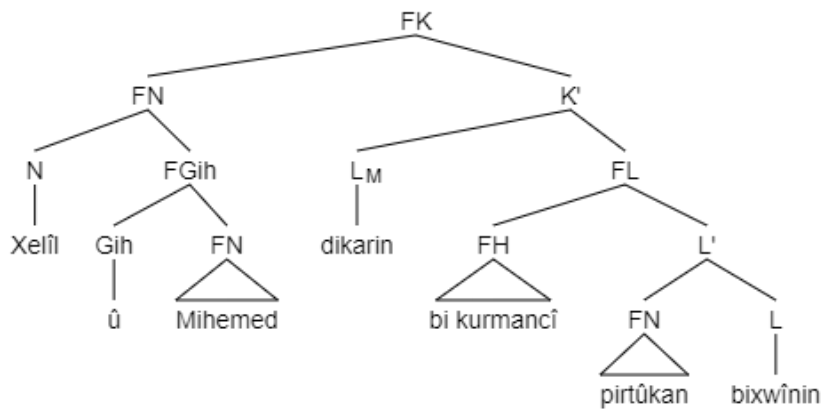
Di mînaka (41b)yê de veqetandek nehatine bikaranin û rewşa îzafeyê jî tune ye. Li gorî qayîdeyên ravekan tu navdêr nehatine temamkirin an modîfîyekirin. Lê li gorî qayîdeyên frazan em dikarin hevokê ji hev veçirînin. Di frazan de binavkirin û dabeşkirin li gorî sereyê, yanî li gorî peyva ku navendî tê kirin. Heger em herdu hevokan (41a,b)yê li gorî qayîdeyên frazan perçe bikin:

(43)

- a) [FK [FN [N Xelîl] [Fîz [îz -ê] [FN Mihemedî]]] [K' [LM dikare] [FL [FH bi herikbarî] [L' [FN pirtûkên kurmancî] [L bixwîne]]]]]
- b) [FK [FN [N Xelîl] [FGîh [Gîh û] [FN Mihemed]]] [K' [LM dikarin] [FL [FH bi kurmancî] [L' [FN pirtûkan] [L bixwînin]]]]]

Şekl 2.1. Dara sentaksê ya "Xelîlê Mihemedî dikare bi herikbarî pirtûkên kurmancî bixwîne".

Şekl 2.2. Dara sentaksê ya "Xelîl û Mihemed dikarin pirtûkan bi kurmancî, herikbar û nermok bixwînin".

Hem ji rêbaza kevaneka goşeyî (43) hem jî ji dara sentaksê (Şekl 2.1.) diyar dibe ku hemû hêmanên risteyê li gorî cure û fonksiyonên xwe tên perçekirin û etîketkîrin.

2.2. Cureyên Frazan

2.2.1. Frazaya Navdêrî (*Noun Phrase*)

Frazaya navdêrî yekeya sentaktîk e ku dikare wekî biker an jî berkarê tevbigere (Trask, 2007: 189). Herwiha, ew ji bo heyberên razber û şenbêr tên referêkirin (Brown û Miller, 2013: 315). Di frazaya navdêrî de (FN) sere navdêr an jî navdêrî (*nominal*) ye. Frazaya navdêrî dikare ji peyvekê an jî ji yekê zêdetir peyvan pêk bê. Frazaya navdêrî çî kurt çî dirêj divê di hundirê risteyê de wekî avaker rabe û di nava wê de têkiliya biker û kar/lêkerê tune be (Mustafa û Omer, 2017: 267). Frazên navdêrî dikarin ji aliyê diyarker (*determiners*), çendîker (*quantifiers*), rengdêr, navdêr, cînav, daçek û hevokên peywendiyê (*relative clause*) ve bî modîfîyekirin (Bûlbûl, 2017).

Di kurmancî de modîfîyekerên frazaya navdêrî dikarin hem bî pêşîya sereyê hem jî bî paşîya sereyê. Herwiha, sere dikare hem pêşmodîfîyeker hem jî paşmodîfîyeker wergire. Bûlbûl (2017: 90) dibêje di kurmancî de modîfîyekerên piştî sereyê bêtir tî bikaranîn û ew bêtir kompleks in. Bûlbûl modîfîyekerên kurmancî wiha rêz dike:

(44)

1. Modîfîyekerên berî sereyê:

1.1. Diyarker (*Determiners*)

- a) Nîşander (*demonstratives/deictic*): ev, ew.
- b) Diyarkerên Neamajekirî (*non-referential*): tu, filan, bêvan, her...
- c) Rewşa sifirê (*zero case*): Ø

1.2. Çendîker

- a) Çendîkerên nenasyar (*indefinite quantifier*): hinek, gelek, hemû...
- b) Çendîkera partîtîf a nenasyar (*partitive indefinite quantifier*): hinek ji, gelek ji, piçek ji...
- c) Çendîkera hejmarî (*numeral quantifier*): çar, bîst, du ... û nîv...
- d) Çendîkera dijber (*contrastive quantifier*): tenê, hew, bes...

1.3. Rengdêr (*Adjectives*)

2. Modîfîyekerên piştî sereyê:

2.1. Çendîker

- a) Çendîkerên nenasyar (*indefinite quantifier*): giş, hemû, tev, din...
- b) Hejmarên rêzîn (ordinals): yekem, sêyem, bîstem...

2.2. Diyarker (*Determiners*)

- a) Paşgirên nenasyariyê (*indefinite suffix*): -ek, -ekê, -ekî, -ine.
- b) Nîşander û paşgira nîşander (*deictic suffix*): ha, han, hanê...
- c) Paşgira baneşanî (*vocative suffix*): -ê, -o, -no.

2.3. Rengdêr (*Adjectives*)

2.3.1. Ên Prototîp

- a) Endaze (*size*): mezin, fireh, zirav, kin...
- b) Reng (*color*): reş, kesk, tarî, ronî...
- c) Taybetiyên bihîzîyarî (*auditory qualities*): bideng, bêdeng, nizm, bilind, nerm...
- d) Teşe (*shape*): rast, xwar, gundorî...
- e) Çêj (*taste*): şêrîn, tahl...
- f) Destdan (*tactile*): şîmatok, tûj...
- g) Jêçêbûn (*substance*): darîn, zêrîn, hesinî...

2.3.2. Ên Kêmprototîp

- a) Nirxî (*evaluative*): baş, xerab, xweşik...
- b) Rewşên bihurbar (*transitory states*): germ, sar, kêfxweş, mijûl...
- c) Rewşên jîyanî (*states of living*): pîr, mirî, sax, betal...
- d) Rengdêrên namdariyê: necar, xanim, bijîşk...
- e) Orîjîna neteweyî: kurd, ereb...

2.4. Temamker (*Complement*)

2.4.1. Cînav

- a) Cînavên kesî (*personal pronouns*): min, te, wî, wê, me, we, wan.
- b) Cînavên nîşander (*demonstrative pronouns*): vî, vê, van, wî, wê, wan.
- c) Cînava veşerok (*reflexive pronoun*): xwe.
- d) Cînava hevûdinî (*reciprocal pronoun*): hev, hevdu, hevûdu.
- e) Cînavên nenasyar (*indefinite pronouns*): hemûyan, gelek, hinekan.

2.4.2. Navdêr

2.4.3. Hevoka Pêwendiyê (*relative clause*)

2.4.4. Frazên daçekî (*adposition phrases*)

Bûlbûl (2017: 95) ji bo pêşmodîfîyekerên rengdêrî bes mînakên namdarî dide lê em dizanin ku rengdêrên pîledar (*comparative, superlative*) û hejmarên rêzîn jî tîn pêşîya navdêran (xweşiktir mal, baştirîn heval, yekem xwendekar).⁶⁵ Herwiha, diyarkerên pîrsê (*interrogative determiners*) jî tîn pêşîya navdêran (kîjan mal, çi roj). Axirî em dizanin ku di kurmancî de navdêrek dikare ji aliyê diyarker (*determiners*), çendîker (*quantifiers*)⁶⁶ û rengdêran (*adjectives*) ve bê pêşmodîfîyekin.

Wextê em tîn ser paşmodîfîyekeran, em dibînin ku hejmara wan jî pêşmodîfîyekeran gelekî zêdetir in. Ev jî nîşan dide ku di kurmancî de sere piranî li aliyê çepê/li pêş (*head initial*) dimîne. Di kurmancî de, diyarker, çendîker, rengdêr, cînav, navdêr, hevokên pêwendiyê û frazên daçekî dikarin bibin paşmodîfîyekerên navdêran. Ji bilî artikula nenasyar (indefinite article) “-ek”⁶⁷, paşgira bangdanê (*vocative suffix*) û rengdêrên namdarî paşmodîfîyeker bi gireya îzafeyê ve bi sereyê tîn girêdan. Çawa ku me berê jî gotî, li gorî cureya paşmodîfîyekerê, îzafe bi fonksiyonên cuda radibe. Bûlbûl (2017: 108) erê dibêje wextê cînav bibe modîfîyekera sereyê, îzafe bi fonksiyona xweyîtiyê radibe lê dibêje di kurmancî de komeke cînavên xweyîtiyê (*possessive pronouns*) tune û lewma jî cînavên kesî (*personal pronoun*) yên tewandî wekî paşmodîfîyeker dide. Herwiha, Bûlbûl wextê ji bo zimanê îngilîzî mînakên cînavên xweyîtiyê (*mine, yours, his, hers, its, ours, yours, theirs*) dide, bi xeletî kategoriya rengdêrên xweyîtiyê (*my, your, his, her, its, our, your, their*) dide.

Bi me, divê li vir rewşa îzafeyê neyê piştguhkirin, lewre heger bê piştguhkirin wer tê fahmkirin ku di kurmancî de ne cînavên xweyîtiyê (*possessive pronouns*) ne jî rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) hene. Ji ber ku di kurmancî de gelek mijar bi sernavên fireh hatine vekolîn⁶⁸, gelek fonksiyonên spesîfîk ên zimên nehatine berçavkirin û hatine piştguhkirin. Yanî, heger em li mînakên (34b,d,e)yê vegezin em ê bibînin ku wextê modîfîyekera fraza navdêrî cînav be rewşa xweyîtiyê bi rengdêrên

⁶⁵ Herwiha, di kurmancî de, di axaftinê de, qalibê zimanê tirkî yê pîledarkirina rengdêran xuya dibe. Bo nimûne: Mala en xweş (*En güzel ev*).

⁶⁶ Çendîker (*quantifiers*), di xebatên zimannasiyê de, gelemperî wekî diyarker (*determiners*) tîn qebûlkin.

⁶⁷ Digel halê tewandî û pirjimariyê: -ekî, -ekê, -ine. Bo nimûne: Mamosteyek hat. Mamosteyekî xwar. Mamosteyekê xwar. Mamosteyine xwar.

⁶⁸ Bo nimûne em dikarin mijarên îzafe û tewangê bidin. Weku me di sernavê 2.1ê de jî rave kir gelek fonksiyonên îzafeyê hatine piştguhkirin. Herwiha, digel ku di kurmancî de tewang di rewş û cihên cuda de diqewime jî di xebatên rêzimanan de cudahiyên wan nehatine vekolîn. Fonksiyonên wan nehatine diyarkirin. Tewanga biştî daçekê, tewanga piştî lêkerê û tewanga piştî navdêrê wekhev tîn nirxandin.

xweyîtiyê çêdibe (*My rifle*). Lewma di cî de ye ku em bibêjin di kurmancî de rengdêrên xweyîtiyê bi fonksiyonekê îzafeyê ava dibe ku modîfîyekera fraza navdêrî cînava tewandî be. Li gorî vê em dikarin kategoriya rengdêrên xweyîtiyê wiha nîşan bidin: “îzafeya gireyî ya nasyar + cînavên tewandî”.⁶⁹ Herwiha cînavên xweyîtiyê jî bi îzafeya serbixwe û cînava tewandî ava dibe: a/ê/ên min, a/ê/ên te, a/ê/ên wî, a/ê/ên wê, a/ê/ên me, a/ê/ên we, a/ê/ên wan.

Digel van, derbarê cînavan de rewşeke din jî heye ku divê em behs bikin. Di zimanê îngilîzî de cînavên kesî yên kesên yekem û duyem ên pirjimar (*we, you*) bi fonksiyona diyarkeran radibin (Postal, 1969: 17-23; Abney, 1987: 282-3; Panagiotidis, 1998: 84; Radford, 2012: 153). Ji mînakên li jêr tê dîtin ku ev rewş jî bo kurmancî jî derbasdar e:

(45)

a) Em xwendekar gelek dixebitin.	We students work hard.
b) Hûn xwendekar gelek dixebitin.	You students work hard.
c) *Ez xwendekar gelek dixebitim.	*I student work hard.
d) *Tu xwendekar gelek dixebitî.	*You student work hard.
e) *Ew xwendekar gelek dixebite.	*He/She/It student works hard.
f) *Ew xwendekar gelek dixebitin.	*They students work hard.

Axirî, ji ber ku artîkil, çendîker, hejmar (*numbers*), cînavên xweyîtiyê û rengdêrên xweyîtiyê wekî diyarker (*determiner*) tîn qebûlîkirin (Trask, 2007: 70-1), em ê jî van kategoriyan wekî diyarker diyar bikin. Û ji ber ku cînav jî cihê navan digirin em ê wan jî wekî navdêr bihesibînin. Bi vî awayî em dikarin modîfîyekerên frazên navdêrî wiha xwerûtir bikin:

(46)

1. Pêşmodîfîyeker

- a) Diyarker (*determiners*)
- b) Rengdêr (*adjectives*)

2. Paşmodîfîyeker

- a) Îzafe

⁶⁹ Îzafe: Gireyên veqetandekê (bnr. Tablo 2.1.1.)

- b) Diyarker (*determiners*)
- c) Navdêr (*nouns*)
- d) Rengdêr (*adjectives*)
- e) Hevoka pêwendiyê (*relative clause*)⁷⁰
- f) Frazadaçekî (*adposition phrase*)⁷¹

Bi vî awayî êdî em dikarin ji bo frazên navdêrî yê kurmançî formûlekê diyar bikin. Em ê li jêr ewilî bi kurtkirinên zimanê îngilîzî piştê jî bi kurtkirinên kurmançî formûla frazên navdêrî bidin.

(47)

NP → (Det+) + (Adj) + N + (Det) + (Ezafe) + (N+) + (Adj+) + (CP) + (PP+)

(48)

FN → (Dk+) + (Rd) + N + (Dk) + (Îzafe) + (N+) + (Rd+) + (FTk) + (FD+)

Di vê formûlê de em dibînin ku ji bo di kurmançî de frazeke navdêrî bê avakirin bes navderêke serbixwe bes e. Hemû hêmanên din ne hêmanên pêwîst in lê opsîyonel in. Herwiha, hin hêman dikarin ji yekê zêdetir bînin bikaranîn (zêdeka “+” di nav kevanekê tê wê wateyê). Ji bo her ihtîmalekê meriv nekarîbe nimûneyekê bide jî em ê li jêr ji bo hin kombînasyonan çend mînakên bidin:

(49)

a) FN → (Dk) + N	Ev zilam
b) FN → (Dk+) + N	Ev şeş zilam
c) FN → (Rd) + N	Apê Mûsa
d) FN → (Dk) + N + (Îzafe) + (N)	Çar malên gundiyan
e) FN → N + (Dk)	Hevalekê

⁷⁰ Hevokên pêwendiyê ew hevokên jêrîn (*subordinate*) in ku sereya fraza navdêrî modîfiye dikin. Di zimanê îngilîzî de sê cure hevokên pêwendiyê hene: 1) Ên bi “wh-words”an ava dibin (*the course which I took*). 2) Ên bi gihaneka “that”ê ava dibin (*the course that I took*). 3) Ên sifir pêwendî an jî tîkildar ku bi awayê sade li kêleka navdêr in (*the course I took*) (Brown û Miller, 2013: 378-9). Di kurmançî de em dikarin bi du awayan hevokên pêwendiyê saz bikin: 1) kursa ku ez diçim(ê). 2) kursa ez diçim(ê). Tê dîtî ku hevokên peywendiyê jî bi îzafeyê bi sereyê ve tê girêdan. Di vê xebatê de em ê hevokên peywendiyê wekî fraza temamker (FTk) bi nav bikin (îng. *complementizer phrase, CompP, CP*). Di kurmançî de ji bo em bi peyvên “wh-word” frazên temamker ava bikin divê beriya van peyvyan (di kurmançî de “a, ê, ên” şuna *wh-words*ê digirin) îzafe çêbibe: kursa bajêr ya ez diçim(ê) (*the course which I took*).

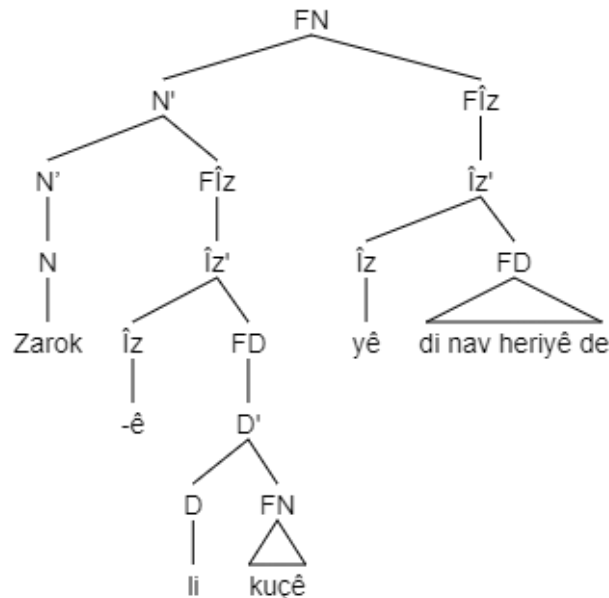
⁷¹ Frazên daçekî ew fraz in ku sere pêşdaçek e, herçî di zimanê îngilîzî de wekî fraza pêşdaçekî (PP) hatibe binavkirin jî ji ber ku di kurmançî de bazinedaçek jî hene, em ê navê fraza daçekî (adpositional phrase) bi kar bînin. Em ê di sernavê Frazadaçekî de berfirehî li ser vê mijarê bisekinin.

- f) FN → N + (Îzafe) + (Rd) Hevalekî baş
g) FN → N + (Îzafe) + (Rd+) Hevalekî baş û jîr
h) FN → N + (Îzafe) + (FTk) Mala ku em jê hatin
i) FN → N + (Îzafe) + (FD) Xaniyê li bajêr
j) FN → N + (Îzafe) + (FD+) Zarokê li kuçê yê di nav heriyê de
k) FN → (Dk+) + N + (Îzafe) + (FD) ev şeş zarokên ji bajêr
l) FN → (Dk+) + N + (Îzafe) + (FTk) ev keçika ku ez jê hez dikim

Ji mînakên jî tê fehmkirin ku herçî îzafe rewşeke fonksiyonî be jî di kurmancî de, di avakirina frazan de bi roleke giring radibe. Digel ku di îngilîzî de frazên daçekî dikarin dû hev bîn (*the tall student of physics with red hair*) em dibînin ku di kurmancî de bêyî îzafeyê (veqetandekên serbixwe), herçî frazên daçekî karibin li dû hev bîn jî fraz an jî riste neteman xuya dibe (Zarokê li kuçê [yê] di nav heriyê de). Heger em rewşa îzafeyê jê derxin binyada frazê diguhere:

(50)

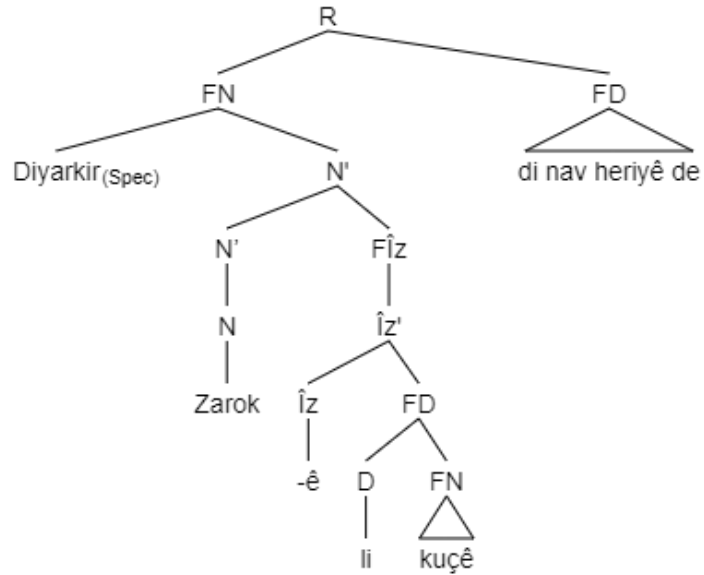
- a) Zarokê li kuçê yê di nav heriyê de.
b) [FN [N' [N' [N Zarok]] [Fîz [Îz' [Îz -ê] [FD [D' [D li] [FN kuçê]]]]] [Fîz [Îz' [Îz yê] [FD di nav heriyê de]]]]

Şekl 2.3. Dara sentaksê ya "Zarokê li kuçê yê di nav heriyê de".

(51)

- a) *Zarokê li kuçê di nav heriyê de.
 b) *[R [FN Diyarkir(Spec)[N' [N' [N Zarok]] [Fîz [îz' [îz -ê] [FD [D li] [N kuçê]]]]]] [FD di nav heriyê de]]

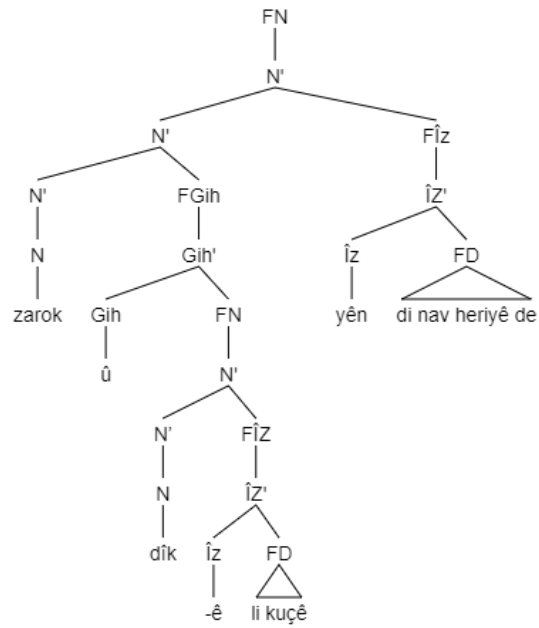

Şekl 2.4. Dara sentaksê ya "*Zarokê li kuçê di nav heriyê de".

Herwiha, di frazên navdêrî de hem sere hem jî modîfîyeker dikarin gihaneka “û”yê bihewînin. Bo nimûne:

(52)

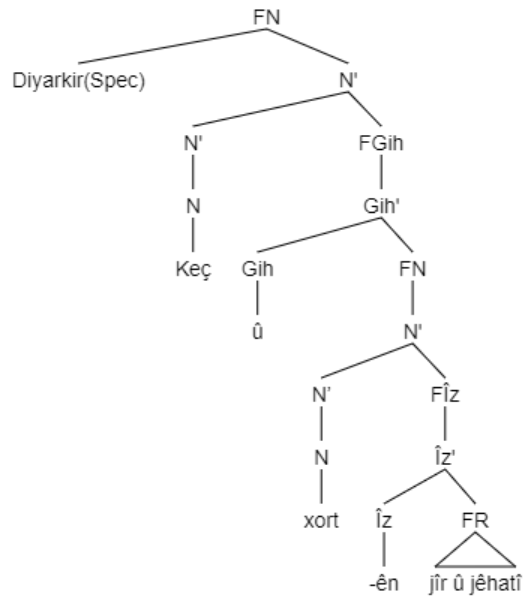
- a) Zarok û dîkê li kuçê yên di nav heriyê de.
 b) [FN [N' [N' [N' [N zarok]] [FGih [Gih' [Gih û] [FN [N' [N' [N dîk]] [Fîz [îz' [îz -ê] [FD li kuçê]]]]]]]] [Fîz [îz' [îz yên] [FD di nav heriyê de]]]]]

Şekl 2.5. Dara sentaksê ya "Zarok û dikê li kuçê yên di nav heriyê de".

(53)

- a) Keç û xortên jîr û jêhatî.
- b) [FN Diyarkir(Spec)[N' [N' [N Keç]] [FGĠh [Ġh' [Ġh' û]] [FN [N' [N' [N xort]] [FĠz [Ġz' [Ġz' -ên] [FR jîr û jêhatî]]]]]]]]]]

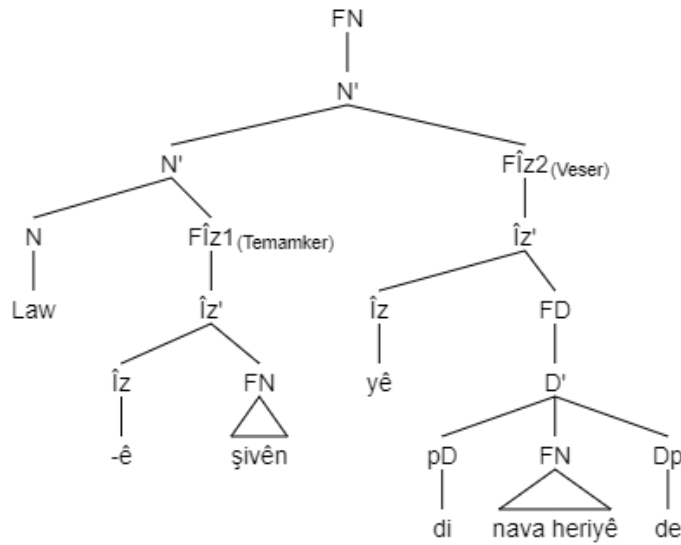

Şekl 2.6. Dara sentaksê ya "keç û xortên jîr û jêhatî".

Ji bo ku di dara sentaksê de diyar bibe bê kîjan perçeyê modîfîyekerê tamamker (*complement*) e û kîjan perçe veser (*adjunct*) e, divê em bi Teoriya X-Barê dara xwe xêz bikin. Bo nimûne:

(54)

- a) Lawê şivên yê di nav heriyê de.
 b) $[_{FN} [_{N'} [_{N'} [_{N} \text{Law}]] [_{F\hat{I}z1}(\text{Temamker}) [_{\hat{I}z'} [_{\hat{I}z} -\hat{e}][_{FN} [\text{şivên}]]]]]] [_{F\hat{I}z2}(\text{Veser}) [_{\hat{I}z'} [_{\hat{I}z} \text{yê}]] [_{FD} [_{D'} [_{pD} \text{di}]] [_{FN} \text{nava heriyê}]] [_{Dp} \text{de}]]]]]]]$

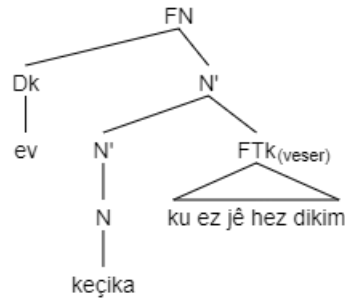

Şekl 2.7. Dara sentaksê ya Teoriya X-Barê "Lawê şivên yê di nava heriyê de".

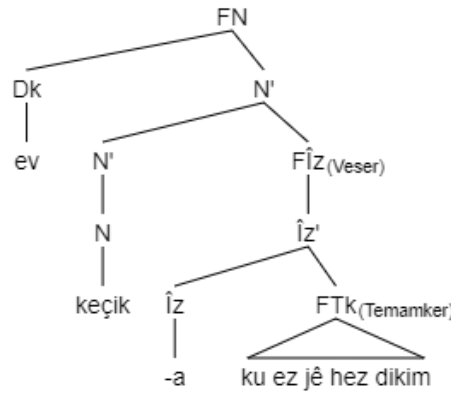
Çawa ku ji dara sentaksê (Şekl 2.7.) jî xuya dibe, fraza îzafeyê (FÎz) ya yekem “-ê şivên” ji ber ku rewşa xweyîtiyê ava dike dibe tamamkera sereya “law”ê. Frazî îzafeyê ya yekem qîza N-Barê ye û xwişka sereyê ye. Lê wextê em li fraza îzafeyê ya duyem binêrin “yê di nava heriyê de”, ew hem qîza N-Barê ye hem jî xwişka N-Barê ye. Yanî ew veser (*adjunct*) e, opsîyonel e, bêyî wê jî fraza navdêrî dikare li ser xwe bisekine. Herwiha em dibînin ku frazên îzafeyê jî xwedî tamamkeran in. Digel wê, frazên daçekî yên di hundirê frazên îzafeyê de jî xwedî tamamkeran in.

(55)

- a) Ev keçika ku ez jê hez dikim.
 b) $[_{FN} [_{Dk} \text{ev}] [_{N'} [_{N'} [_{N} \text{keçika}]] [_{FTk}(\text{Veser}) \text{ku ez jê hez dikim}]]]$
 c) $[_{FN} [_{Dk} \text{ev}] [_{N'} [_{N'} [_{N} \text{keçik}]] [_{F\hat{I}z}(\text{Veser}) [_{\hat{I}z'} [_{\hat{I}z} -a][_{FTk}(\text{Temamker}) \text{ku ez jê hez dikim}]]]]]]]$

Şekl 2.8. Dara sentaksê ya "ev keçika ku ez jê hez dikim".

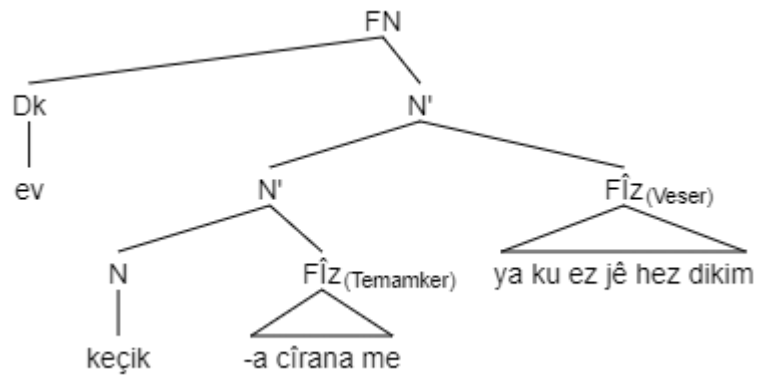

Şekl 2.9. Dara sentaksê ya "ev keçika ku ez jê hez dikim".

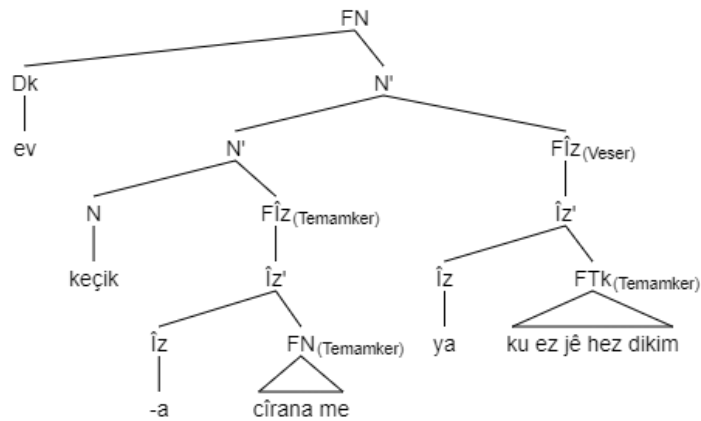
Di Şekl 2.8. de fraza fonksiyonî ya îzafeyê nehatiye diyarkirin (ev nîşandan xelet e) lewma fraza tamamker bûye vesera (*adjunct*) izafeya gireyî. Lê çawa ku di Şekl 2.9. de tê dîtin heger em fraza îzafeyê diyar bikin fraza îzafeyê dibe veser û firaza tamamker "FTk" (*Complementizer Phrase, CP*) jî dibe tamamker fraza îzafeya gireyî. Ji ber ku di modîfikerê de îzafeyê din tune, veser (*adjunct*) jî tune. Wextê bi veqetandekên serbixwe, îzafê beşdarî binyada frazê dibe, veser (*adjunct*) jî xuya dibin. Bo nimûne:

(56)

- Ev keçika cîrana me ya ku ez jê hez dikim.
- [FN [Dk ev][N'[N' [N keçik][FÎZ(Temamker) -a cîrana me]][FÎZ(Veser) ya ku ez jê hez dikim]]]
- [FN [Dk ev][N'[N' [N keçik][FÎZ(Temamker) [ÎZ' [ÎZ -a] [FN(Temamker) cîrana me]]]]][FÎZ(Veser) [ÎZ' [ÎZ ya] [FTk(Temamker) ku ez jê hez dikim]]]]]

Şekl 2.10. Dara sentaksê ya "ev keçika cîrana me ya ku ez jê hez dikim".

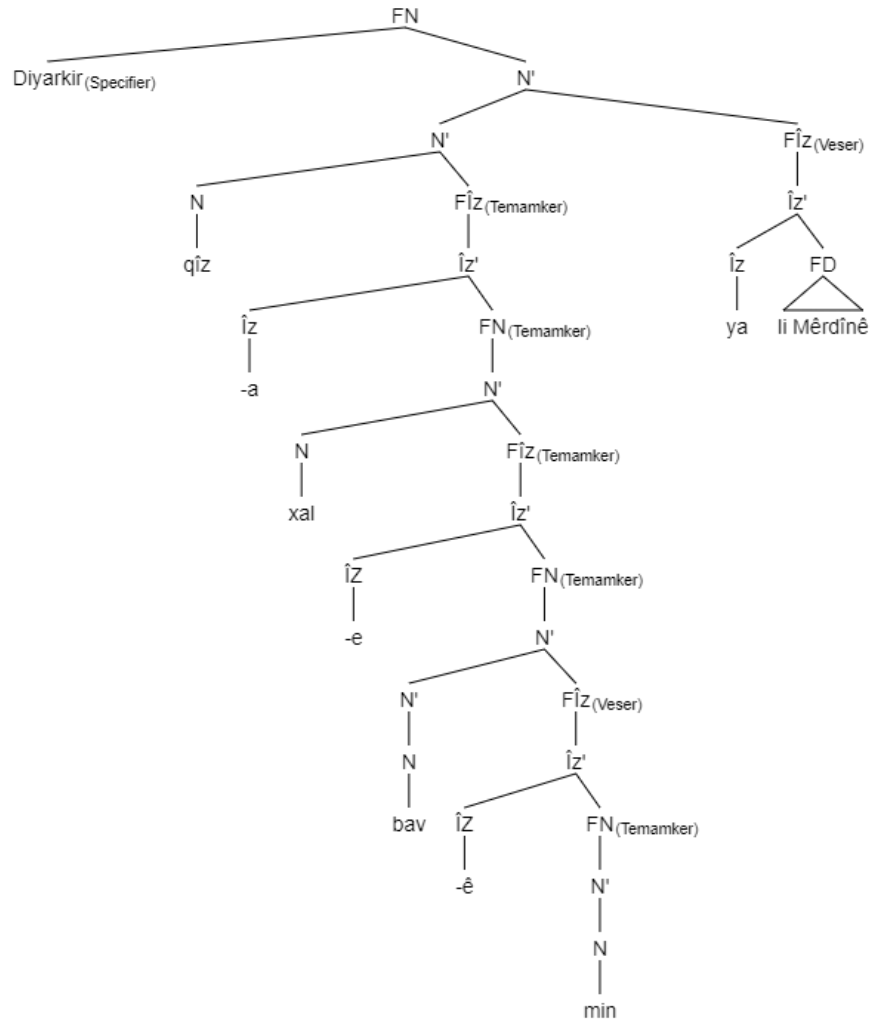
Şekl 2.11. Dara sentaksê ya "ev keçika cîrana me ya ku ez jê hez dikim".

Bi vî awayî em dikarin bibêjin ku di frazên navdêrî yên kurmancî de hêmana nêzî sereyê ku bi îzafeya gireyî bi sereyê ve hatiyê girêdan û rewşa xweyîtiyê ava dike tamamker e.⁷² Îzafeyê din ya ku bi veqetandekên serbixwe bi fraza navdêrî hatiye girêdan û sereyê modîfiye dike, dibe veser (*adjunct*), yanî opsîyonel e. Meriv vê îzafeyê ji frazê derxîne jî fraz dîsa li ser xwe dimîne, wateya eslî ya frazê xera nabe. Ji bo nîşandana vê rewşê em dikarin mînakên li jêr bidin da ku rewş zelaltir xuya bibe:

(57)

a) Qîza xalê bavê min.

⁷² Rengdêr bi awayê siruştî veserên (*adjunct*) navdêran in. Lewma rengderên xweyîtiyê (possessive adjectives) nabin tamamker (*complement*).

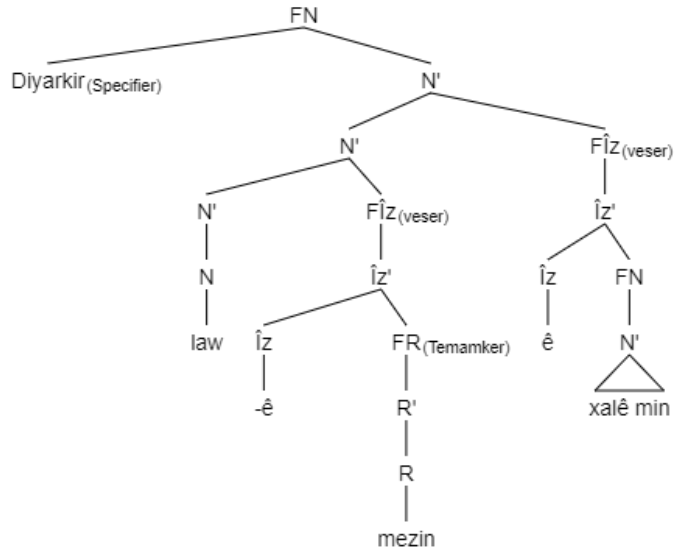

Şekl 2.13. Dara sentaksê ya "qîza xalê bavê min ya li Mêrdînê".

(59)

- a) *Lawê mezin ê xalê min.⁷³
- b) *[FN [Diyarkir(Specifier)][N' [N' [N' [N law]]][FÎZ(Veser)[ÎZ' [ÎZ -ê]][FR(Temamker)[R' [R mezin]]]]]]][FÎZ(Veser)[ÎZ' [ÎZ ê] [FN [N' xalê min]]]]]]]]

⁷³ Diyalekta kurmançî destûrê nade rêzkirineke wiha.

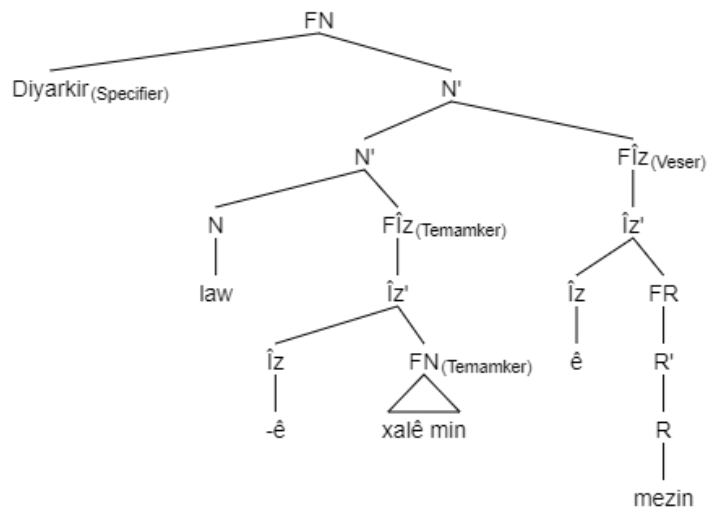

Şekl 2.14. Dara sentaksê ya "*lawê mezin ê xalê min".

Di mînaka (59)ê de em dibînin ku wextê rengdêr beriya xweyîtiyê (*possessive*) were, îzafeya xweyîtiye dibe veser. Lê em dizanin ku rewşa xweyîtiyê di binyada fraza navdêrî de tamamkerê (complement) ava dike. Çawa ku em nabêjin “*qîza mezin a min” lê em dibêjin “qîza min a mezin” divê ev mînak jî wiha be:

(60)

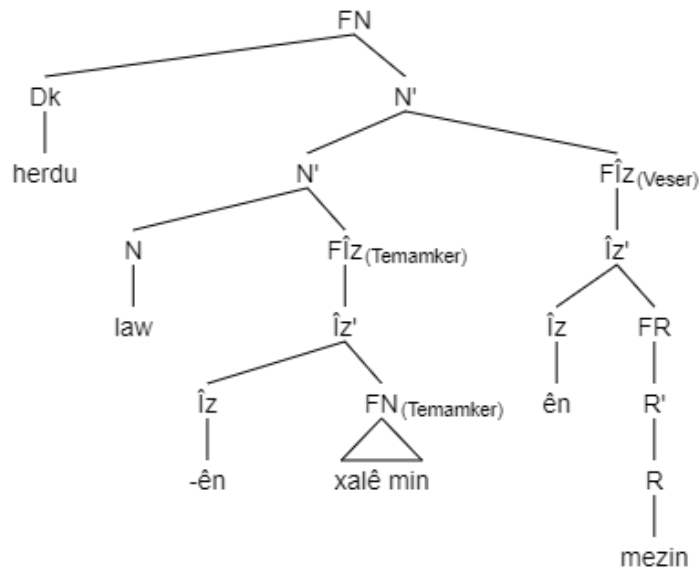
- a) Lawê xalê min ê mezin.
- b) $[FN [Diyar(kir)(Specifier)][N' [N' [N \text{ law}][FÎz(Temamker)[Îz' [Îz \text{ -ê}][FN(Temamker) \text{ xalê min}]]]]][FÎz(Veser)[Îz' [Îz \text{ ê} [FR [R' [R \text{ mezin}]]]]]]]]]$

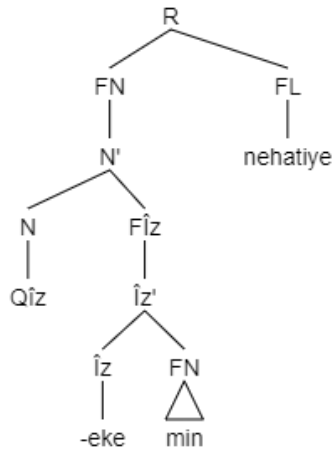
Şekl 2.15. Dara sentaksê ya "lawê xalê min ê mezin".

(61)

- a) Herdu lawên xalê min ên mezin.
- b) [FN [Dk herdu][N' [N' [N law] [Fîz(Temamker)[Îz' [Îz -ên][FN(Temamker) xalê min]]]]][Fîz(Veser)[Îz' [Îz ên] [FR [R' [R mezin]]]]]]]]
- c) Qîzeke min nehatiye.
- d) [R [FN [N' [N Qîz] [Fîz [Îz' [Îz -eke] [FN min]]]]]] [FL nehatiye]]

Şekl 2.16. Dara sentaksê ya "herdu lawên xalê min ên mezin".

Şekl 2.17. Dara sentaksê ya "Qîzeke min nehatiye".

Axirî ji mînakan jî diyar dibe ku îzafê di binyada frazên navdêrî de bi roleke giring radibe. Hemû pašmodîfîyeker bi alîkariya îzafeyê bi sereyê ve tên girêdan. Modîfîyekerên piştî îzafeya gireyî wextê rewşa xweyîtiyê (*possessive*) ava dike ew

dibin temamkerên fraza navdêrî. Îzafeya gireyî wextê rengdêrekê bi sereyê ve girêdide, ji ber ku rewşa xweyîtiyê ava nabe, yanî têkîliya di navbera sere û modîfyekera rengdêrî de ne xurt e, bes hin wesfên ekstra yên sereyê dide, ew dibe veser (*adjunct*). Modîfyekerên bi îzafeya serbixwe hatine girêdan jî dibin veser (*adjunct*). Herwiha, ji Şekl 2.17. xuya dibe ku wextê cînav bi îzafeya nenasyar bi sereyê ve bê girêdan, fraza îzafî dibe temamkera sereyê (qîzeke min: *one of my girls/a girl of mine*). Û dîsa em ji mînakên fehm dikin ku heger em fraza îzafeyê di dara sentaksê de nîşan bidin, binyada frazê zelaltir dibe û tê fehmkirin.

2.2.2. Frazadaçekî (*Adpositional Phrase*)

Koma daçekan li gorî komên din ên peyvan ên wekî navdêr, rengdêr û lêkeran, komeke biçûk e û girtî ye. Daçek (*adpositions*) navê giştî yê pêşdaçek (*prepositions*)⁷⁴, paşdaçek (*postpositions*)⁷⁵, navdaçek (*inpositions*)⁷⁶ û bazinedaçekan (*circumpositions*)⁷⁷ e. Hemû daçek hewceyî navdêran (*nominal*) in, bêyî navdêr nikarin bi tena serê xwe bisekinin (Brown û Miller, 2013: 13). Koma daçekan ji bo nîşandana têkîliya mekan û zemên tên bikaranîn (li, ji, paş, bi ... re, piştî, berî, berê). Di hin zimanan de hersê cure daçek jî hene lê di hin zimanan de hin cure nayên dîtin.

Hagége (2010: 8), daçekan wiha pênase dike: “Daçek peyveke rêzimanî ye -dibe ku bê analîzkirin an jî neyê analîzkirin- ku bi hêmaneke din re fraza daçekî (*adpositional phrase, AdpP*) ava dike û bi wê hêmanê re pêwendiyê datîne. Ev peywendî herdu hêmanan ji aliyê rêzimanî û wateyî ve bi hev ve girêdide.” Di fraza daçekî de sere daçek e û hêmana ku dikeve bin hukmê daçekê dibe temamkera (*complement*) frazê. Heger temamker li paş sereyê be, wekî fraza pêşdaçekî (*prepositional phrase*), heger temamker li pêş sereyê be wekî fraza paşdaçekî (*postpositional phrase*). Ji ber ku di kurmancî de bazinedaçek (*circumpositions*) û navdaçek (*inpositions*) jî hene em ê di vê xebatê de bi navê giştî, wekî fraza daçekî behsa mijarê bikin. Ji ber ku di îngilîzî de daçekên zimanê îngilîzî ekserî pêşdaçek in,

⁷⁴ Bo nimûne: bi, li, ji, piştî, paş, ser û hww.

⁷⁵ Paşdaçekên kurmancî piranî tevî paşdaçekê tên bikaranîn, yanî bazindaçekê ava dikin (bi ... **re**, di ... **de**) lê paşdaçekên ku bi tena serê xwe disekin jî hene. Bo nimûne: Du roj **berê** ez li Mêrdîn bûm.

⁷⁶ Navdaçek dikevin nav du hêmanên û hukmê li herdu hêmanan dikin, ev hêman piranî navderekê dubarekirî ye. Bo nimûne: roj **bi** roj, ref **bi** ref.

⁷⁷ Bazindaçek ji pêşdaçekê û ji paşdaçekê pêk tînin. Temamker di navbera herdu daçekan de dimîne. Bo nimûne: **di** dilê min **de**, **bi** min **re**, **ji** te **re**.

di pirtûkên rêzimanî yê îngilîzî de mijar bi sernavê frazên pêşdaçekî (*prepositional phrases*) tên dayîn.

Pirîcaran, daçek û hoker bi hev tên xelitandin. Hagége (2010: 52), bal kişandiye ser vê mijarê û dibêje gelek zimannasên rojavayî wer dihesibînin ku pêşdaçekên zimanên Hînd-Ewropî ji hokeran hatine. Herwiha, weku em ê di mijara frazên hokerî de jî behs bikin, frazên daçekî pirîcaran dikevin bin kategoriya frazên hokerî. Lê li vir divê em pê zanibin ku ligel ku hoker dikarin bi tena serê xwe bisekinin jî, daçek hewce bi temamkerê dike. Lewma daçek wekî hokerên gerguhêzkirî (*transitivized adverbs*) an jî hoker wekî daçekên negerguhêz (*intransitivized adpositions*) tên binavkirin. Bo nimûne:

(62)

- a) Piştî hatim ew jî hat.
- b) Piştî hatina min ew jî hat.

Di mînaka (62a)yê de peyva ku demê nîşan dide (piştî) bi lêkere ve girêdayî ye, wextê hatinê nîşan dide, lewma ew hoker e. Di mînaka (62b)yê de lêker hatiye navdêrkirin û bi cînava “min”ê re rewşa îzafeyê ava kiriye. Ev fraza navdêrî (hatina min) bûye temamkera pêşdaçeka “piştî”yê. Fraza navdêrî (hatina min) ji bo pêşdaçekê bûye bireser (*object*).

Di kurmancî de daçekên herî berbelav daçekên monomorfemîk (*monomorphemic*)⁷⁸ in (li, ji, bi, bê, di ... re, bi ... re, bi ... ve). Digel wan, hin daçekên din jî hene ku carinan du daçek bi hevdu re tên bikaranîn (digel, berî, piştî, li ser, di bin û yd.). Ev daçekên ji yek peyvê zêdetir pîranî wekî daçekên hevedudanî (compound) bînin hesibandin jî fikreke jê cuda heye ku peyva ewilî pêşdaçek tê qebûlkirin û a din jî tevî peyva din wekî temamkera pêşdaçekê tê hesibandin: 1) [[li] [ser masê]] 2) [[li ser] [masê]] (Hagége, 2010: 131-2). Li vir armanca me dê ne ew be ku em temamê daçekan rêz bikin an jî wan biseniffnin, em dixwazin binyada frazên daçekî bê fahmkirin ku wextê em rastî fraza daçekî bînin em karibin wê nas bikin. Lewma, piştî ku em binyada frazên daçekî fahm bikin, em ê bi dayîna nimûneyan mijarê bidomînin.

⁷⁸ Peyvên ku ji yek morfemê pêk tînin.

Ji ber ku di kurmancî de em rastî xebatekê nehatin ku rêjeya hêmanên temamkerên fraza daçekî diyar dike, em nizanin bê kîjan hêman bi çi rêjeyî tê bikaranîn. Di zimanê îngilîzî de Hagège (2010: 58) 11 hêmanên temamker ên fraza daçekî li gorî rêjeya bikaranînê wiha rêz dike:

(63)

- i. Cînavên kesî (*personal pronouns*)
- ii. Frazên navdêrî (*noun phrases*)
- iii. Nişander (*demonstratives*)
- iv. Cînavên nenasyariyê (*indefinite pronouns*)
- v. Cînavên peywendiyê (*relative pronouns*)
- vi. Navdêra lêkerî (*verbal noun*)
- vii. Hevok (*clauses*)
- viii. Diyarkerên xweyîtiyê (*possessive markers*)
- ix. Cînavên pirsê (*interrogative pronouns*)
- x. Frazên daçekî (*adpositional phrases*)
- xi. Têkiliyên biker-pêveberê (*subject-predicate associations*)

Wextê em çavekî li mijara fraza navdêrî bigerînin em ê bibînin ku ev 11 hêman hemû di formûla avakirina fraza navdêrî de cih digirin. Lewma bi awayekî zelal em dikarin formûla binyada fraza daçekî ya kurmancî wiha diyar bikin.

(64)

- a) PP → Prep + NP
- b) AdpP → Prep + NP
- c) FD → Dp + FN + (pD)

Herdu formûlên serî (64a,b) formûlên berbelav ên zimanê îngilîzî ne. Formûla sêyem (64c), formûla frazên daçekî yê kurmancî ye. Ji bo ku di kurmancî de frazeke daçekî bê avakirin herî kêr pêşdaçêkek û frazeke navdêrî pêwîst e. Heger cureya daçekê bazindaçek be wê çaxê paşdaçêka bazindaçekê tê pişt fraza navdêrî. Digel wê rewşê awarte ji bo frazên daçekî heye ku ew derveyî vê formûlê dimîne. Ev daçekên ku em behs dikin bêtir temamkerê tînan bikaranîn, temamker di axaftinê de an jî di nivîsê de berê hatiye derbirîn û ev daçek amaje bi wê temamkerê dike. Bedirxan û Lescot (1990: 109,247-253) wan wekî daçekên raciviyayî bi nav dikin.

(65)

- a) pê
- b) jê
- c) lê
- d) pê re
- e) jê re
- f) tê de
- g) tê re
- h) jê ve
- i) pê ve
- j) jev

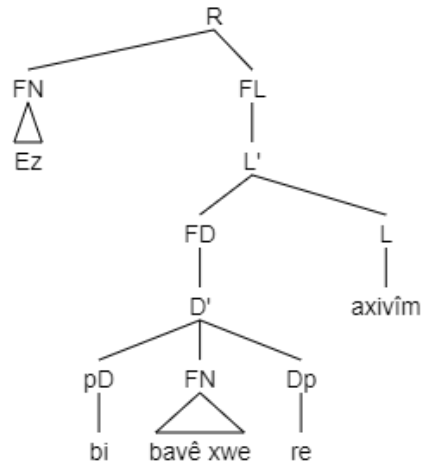
(66)

- a) Bavê min do çû. Berî ku here ez [pê re] axivim.
- b) Bavê min do çû. Berî ku here ez [bi bavê xwe re] axivim.
- c) Ev çem kûr e. Ez [tê re] derbas nabim.
- d) Ev çem kûr e. Ez [di vî çemî re] derbas nabim.
- e) Xanî gelekî mezin e. [Tê de] her tişt heye.
- f) Xanî gelek mezin e. [Di vî xaniyê de] her tişt heye.

Di mînaka (66a)yê de fraza daçekî (pê re) li fraza navdêrî (bavê min) vedigere. Yanî meriv dikare vê hevokê wekî (66b)yê jî saz bike. Dîsa mînakên (66c) û (66e) jî dibe ku wekî (66d) û (66f) bîr sazkin. Ji ber ku li ser dara sentaksê mînak xweştir tîr nîşandan em ê çend mînakan li ser diyagramê nîşan bidin.

(67)

- a) Ez bi bavê xwe re axivîm.
- b) [R [FN ez] [FL [L' [FD [D' [pD bi] [FN bavê xwe] [Dp re]]] [L axivîm]]]]

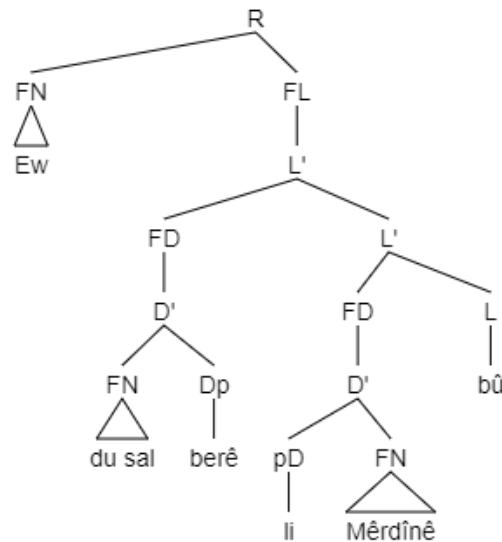
Şekl 2.18. Dara sentaksê ya "Ez bi bavê xwe re axivîm".

Di vê mînakê (67) de em dibînin fraza daçekî ji bazindeçekê pêk hatiye û frazeke navdêrî xistiye bin hukmê xwe, yanî fraza navdêrî bûye tamamkera wê (FN qîza D-Barê û xwişka sereyê "pD, Dp" ye). Herwiha, fraza daçekî (FD) tamamkera fraza lêkerî (FL) ye.

(68)

a) Ew du sal berê li Mêrdînê bû.

b) [R [FN Ew] [FL [L' [FD [D' [FN du sal] [Dp berê]]] [L' [FD [D' [pD li] [FN Mêrdînê]]] [L bû]]]]]]

Şekl 2.19. Dara sentaksê ya "Ew du sal berê li Mêrdînê bû".

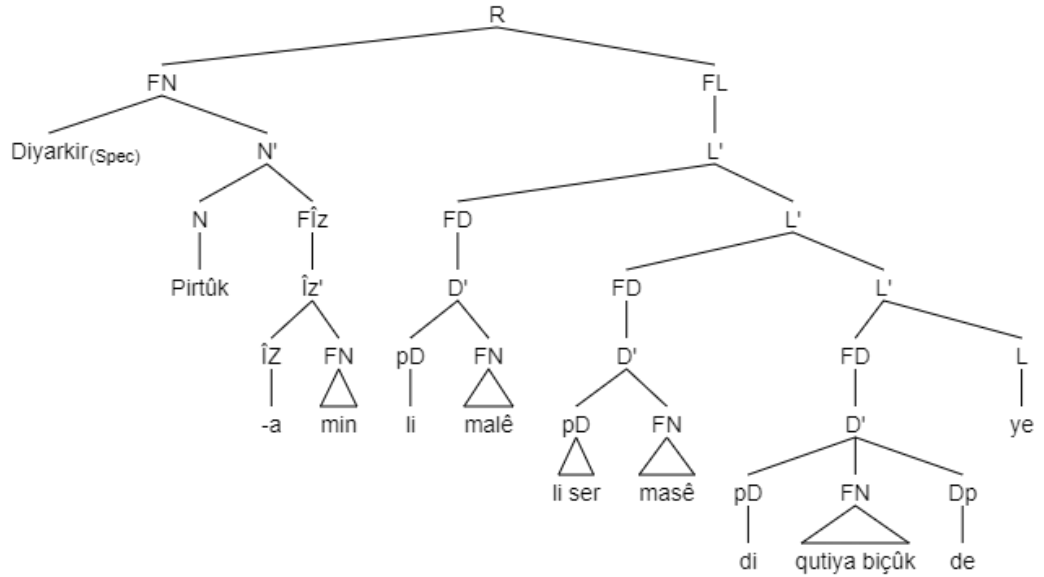
Di mînaka (68)ê de em digel fraza daçekî ya ku tamamker li paş pêşdaçekê (pD) ye (li Mêrdînê), em fraza daçekî ya ku tamamker li pêş paşdaçekê (Dp) ye jî (du sal berê) dibînin.

(69)

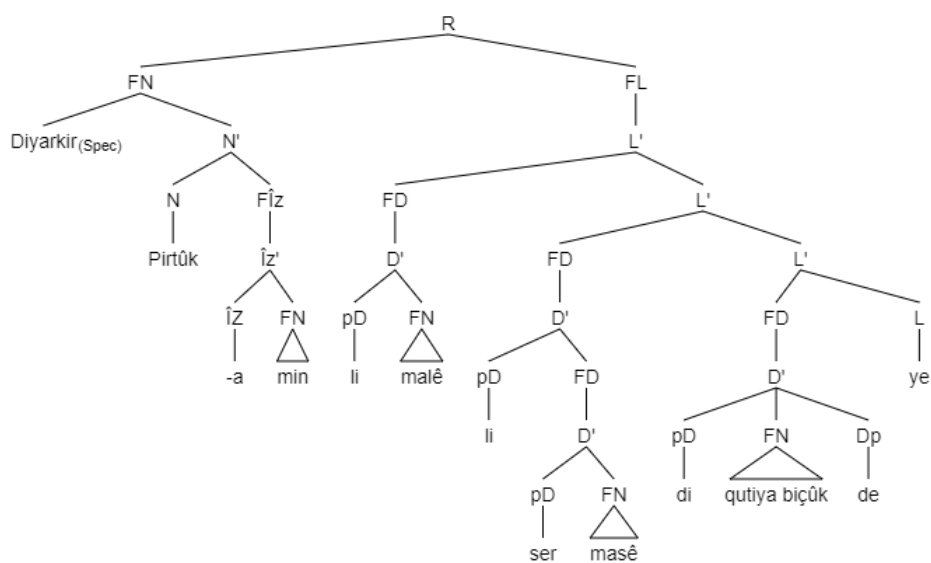
a) Pirtûka min li malê li ser masê di qutiya biçûk de ye.

b) [R [FN [Diyarkir(Spec)] [N' [N Pirtûk][Fîz [îz' [îz -a] [FN min]]]]] [FL [L' [FD [D' [pD li] [FN malê]]] [L' [FD [D' [pD li ser] [FN masê]]] [L' [FD [D' [pD di] [FN qutiya biçûk] [Dp de]]][L ye]]]]]]

c) [R [FN [Diyarkir(Spec)] [N' [N Pirtûk][Fîz [îz' [îz -a] [FN min]]]]] [FL [L' [FD [D' [pD li] [FN malê]]] [L' [FD [D' [pD li] [FD [D' [pD ser] [FN masê]]]]] [L' [FD [D' [pD di] [FN qutiya biçûk] [Dp de]]][L ye]]]]]]

Şekl 2.20. Dara sentaksê ya (69b)yê: "Pirtûka min li malê li ser masê di qutiya biçûk de ye".

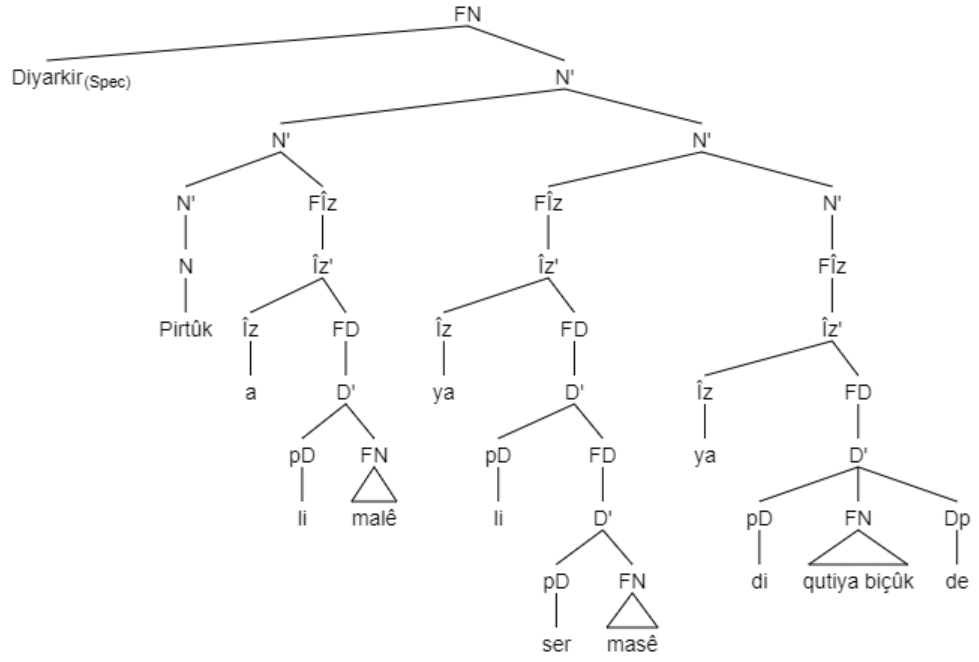

Şekil 2.21. Dara sentaksê ya (69c)yê: "Pirtûka min li malê li ser masê di qutiya biçûk de ye."

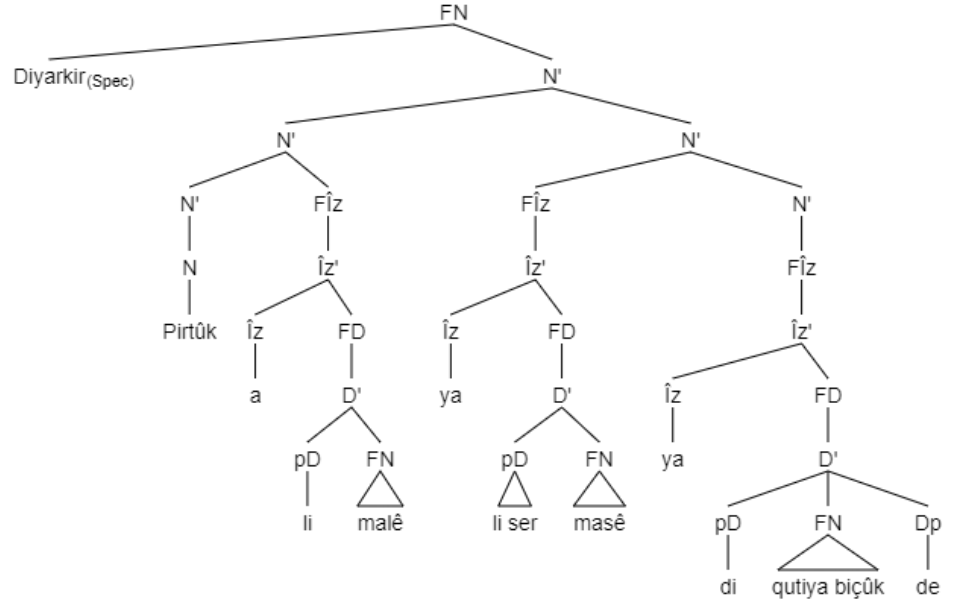
Di van herdu mînakên (69b,c) de, me xwest em fraza daçekî ya ku bi pêşdaçeka ji du peyvên pêk hatiye (li ser masê) bi diyagramê nîşan bidin. Di mînaka (69b)yê de pêşdaçek (li ser) wekî pêşdaçeka hevedudanî hatiye qebûl kirin, lewma sere "li ser" e û temamkera fraza daçekî jî "mase" ye. Di mînaka (69c)yê de "li" û "ser" wekî du pêşdaçekên cuda hatine qebûl kirin. Lewma sereya frazê "li" ye û temamkera fraza daçekî frazeke din a daçekî (ser masê) ye. Sereya fraza temamker jî "ser" e û temamkera wê jî fraza navdêrî "mase" ye. Herwiha, em dibînin ku wextê di hevokê de ji yekê bêtir frazên daçekî hebin, a nêzî pêveberê (li vir pêveber kopûla ye) dibe temamkera pêveberê.

(70)

- Pirtûka li malê ya li ser masê ya di qutiya biçûk de.
- [FN [Diyarkir(Spec)] [N' [N' [N' [N Pirtûk]]] [Fîz [îz' [îz -a] [FD [D' [pD li] [FN malê]]]]]] [N' [Fîz [îz' [îz ya] [FD [D' [pD li] [FD [D' [pD ser] [FN masê]]]]]]]] [N' [Fîz [îz' [îz ya] [FD [D' [pD di] [FN qutiya biçûk] [Dp de]]]]]]]]]]
- [FN [Diyarkir(Spec)] [N' [N' [N' [N pirtûk]]] [Fîz [îz' [îz -a] [FD [D' [pD li] [FN malê]]]]]] [N' [Fîz [îz' [îz ya] [FD [D' [pD li ser] [FN masê]]]]]] [N' [Fîz [îz' [îz ya] [FD [D' [pD di] [FN qutiya biçûk] [Dp de]]]]]]]]]]

Şekl 2.22. Dara sentaksê ya (70b)yê: "Pirtûka li malê ya li ser masê ya di qutiya biçûk de."

Şekl 2.23. Dara sentaksê ya (70c)yê: "Pirtûka li malê ya li ser masê ya di qutiya biçûk de."

Di mînakên (70a,b)yê de hemû frazên daçekî bi îzafeyê bi sereyê ve hatine girêdan. Hersê frazên daçekî jî ji bo îzafeyê temamker in lê wextê bi îzafeyê bi sereya fraza navdêrî ve tîr girêdan dibin veserên sereyê. Hersê frazên daçekî jî cihê sereyê nîşan didin û dikarin bi hev bîr guherîn an jî ji frazê bîr derxistin. Di herdu

hoker (Badıllı, 1965: 73). Çawa ku di zimanê îngilîzî de gelek rengdêr bi paşgira “-ly”yê dibin hoker, di kurmancî de jî gelek rengdêr bi pêşdaçeka “bi”yê fonksiyona hokerê werdigirin. Hin rengdêr digel pêşdaçekê paşgira “-î”yê jî werdigirin⁷⁹: hêsan > bi hêsanî, lez > bi lez. Herwiha gelek rengdêr bêyî ku rastî guherînên teşeyî bîn dikarin di risteyê de bi fonksiyona hokerê rabin. Digel ku rengdêr bes navdêran modîfiye dikin, hoker dikarin rengdêr, hoker û lêkeran modîfiye bikin.

Givon (2001a: 49-87) jî bo koma hokeran dibêje koma leksîkal a herî ne gerdûnî koma hokeran e û heft cureyên hokeran diyar dike:

(72)

- i. Hokerên şêweyî (*manner adverbs*): Şêweya kirina karî derdibire. Bersiva “çî”yê dide. Mînak: zû, dereng, xweş ...
- ii. Hokerên navgînî (*instrumental adverbs*): Dişibin hokerên şêweyî lê digel ku hokerên şêweyî razbertir in, hokerên navgînî şênbertirin. Mînak: bi avê, bi kêrê ...
- iii. Hokerên dem û xuyangê (*time and aspectuality adverbs*): pirîcaran, hertim, carcaran, sibê, nîvro, îro, sêşemê ...
- iv. Hokerên agahiyî (*epistemic adverbs*): teqez, belkî, dibe ku, bêşik ...
- v. Hokerên hewceyî-nirxdarkirinê (*deontic-evaluative adverbs*): bi xêr, jî bo Xwedê, divê ...
- vi. Hokerên ku rengdêran modîfiye dikin: gelekî, pir, zêde ...
- vii. Hokerên kirpandî (*emphatic adverbs*): tenê, heqeten, bi rastî, rasterast ...

Ji senifandina Givon (2001a: 87-94) jî diyar dibe ku sînorên koma hokeran ne zelal in. Lewma Tallerman (2015: 64-5) balê dikişîne ser gengeşiya frazên hokerî ku carinan wekî frazên navdêrî carinan jî wekî frazên daçekî xuya dikin:

(73)

- a) Sibê xweş dixuyê.
- b) Em sibê diçin.
- c) Em ê hefteya bê bi dîqetî plan bikin.
- d) Em ê hefteya bê herin.

⁷⁹ Rewşa navgînî (*instrumental case*).

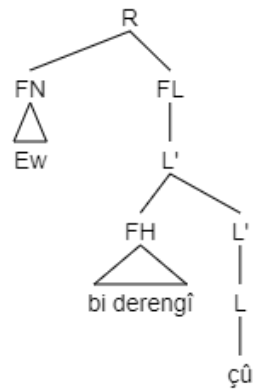
Ji bo xelitandina bi frazên navdêrî, pîvanek heye ku demildest diyar dibe bê ew heman navdêr e an hoker e. Frazên navdêrî dikarin bibin biker (*subject*), berkara rasterast (*direct object*) û tamamkera fraza daçekî (Tallerman, 2015: 65). Di mînaka (73a)yê de navdêr (sibê/sibe) biker e lê di mînaka (73b)yê de heman navdêr ji aliyê demê ve lêkerê modîfiye dike. Dîsa di mînaka (73c)yê de fraza navdêrî (hefteya bê) berkara risteyê ye lê di mînaka (73d)yê de lêkerê ji aliyê demê ve modîfiye dike. Axirî, cureya peyvê her çî be jî hoker bi fonksiyoneke peyvrêziyî radibe ku hevaltiya lêkerê dike.⁸⁰ Lewma divê em bala xwe bidin fonksiyona hêmanê û bi awayî hokerê ji navdêrê cuda bikin.

Derbarê hokerên ku bi daçeka “bi”yê hatine avakirin, divê meriv ewilî senifandinekê bike ku hoker û frazên daçekî bi hev neyên xelitandin. Çawa ku me di mijara frazên daçekî de jî diyar kir, fraza daçekî ji pêşdaçek (an jî paşdaçek) û fraza navdêrî pêk tê û fraza navdêrî tamamkera pêşdaçekê ye. Ê divê neyê jibîrkirin ku navdêra piştî daçekê dikeve rewşa tewangê (*oblique case*), li gorî zayend, jimar û nasyariyê gireyên tewangê werdigire. Lê di van hokeran de xuya dibe ku piştî pêşdaçekê rengdêr cih digire, ne navdêr û em dizanin ku rengdêr nakevin rewşa tewangê. Bo nimûne:

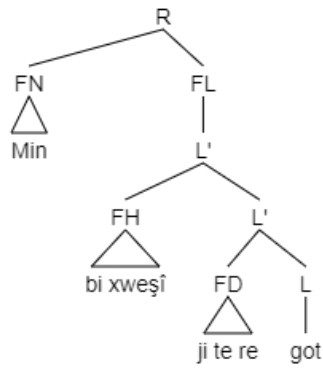
(74)

- a) Ew [bi derengî] çû.
- b) [R [FN Ew][FL[L[FH bi derengî][L[L çû]]]]]
- c) Mîn [bi xweşî] ji te re got.
- d) [R [FN Mîn][FL[L[FH bi xweşî][L[FD ji te re][L got]]]]]
- e) Ew [ji dil] hez dike.
- f) [R [FN Ew][FL[L[FH ji dil][L[L hez dike]]]]]
- g) Ez [bi lez] hatim.
- h) [R [FN Ez][FL[L[FH bi lez][L[L hatim]]]]]

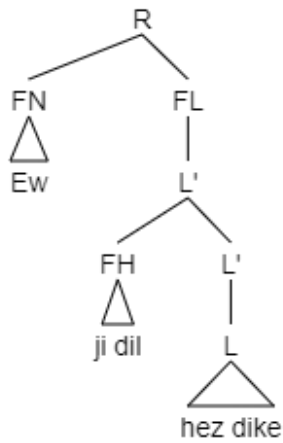
⁸⁰ Di rêzimanên kurmancî de ji bo vê cureyê hem hoker hem jî hevalkar tên bikaranîn.

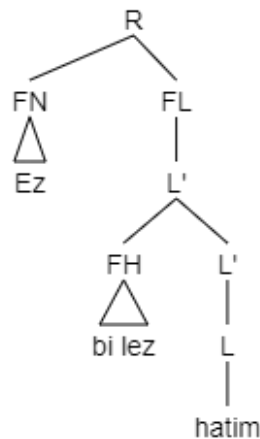
Şekl 2.25. Dara sentaksê ya "Ew bi derengî çû".

Şekl 2.26. Dara sentaksê ya "Min bi xweşî ji te re got".

Şekl 2.27. Dara sentaksê ya "Ew ji dil hez dike".

Şekl 2.28. Dara sentaksê ya "Ez bi lez hatim".

Di her çar mînanan (74) de jî tê dîtîn ku fraza hokerî veser (*adjunct*) e, ne tamamker e, yanî heger meriv fraza hokerî ji risteyê derxe binyada risteyê xera nabe û wateya sereke tê fehmkirin. Herwiha ji mînaka (Şekl 2.26.) xuya dibe ku peyva piştî pêşdaçekê natewe (ji dil). Heger em navdêrê bitewinîn bikin (ji dilî), wê çaxê em ê bibînin ku ev hêman êdî ne fraza hokerî ye, ew êdî fraza daçekî ye û dibe berkara risteyê (Ez ji dilî hez dikim).

Digel wan, frazên daçekî jî dikarin hevaltiya lêkerê bikin ku ew di eslê xwe de ne hoker bin jî di risteyê de bi fonksiyona hokerî radibin. Lewma hemû hêmanên ku bandorê li lêkerê dikin wekî hokerî (adverbial) tên qebûlkirin (Delahunty û Garvey, 2010: 280; Tallerman, 2015: 65). Delahunty û Garvey ji bo mijar bê fahmkirin, van mînanan didin:

(75)

a) *She drove **with great caution**.*⁸¹

b) *She drove **cautiously**.*⁸²

Di mînaka (75a)yê de fraza daçekî “*with great caution*” (bi dîqeteke mezin) ji sê hêmanan pêk hatiye. Piştî pêşdaçekê fraza navdêrî hatiye û fraza navdêrî jî li gorî rê û rêbazên xwe ava bûye. Lê wextê em li mînaka (75b)yê binêrin, em dibînin kî hokereke xwerû “*cautiously*” hevaltiya lêkerê dike. Belkî ji ber ku daçeka kurmancî (bi dîqetî) bi alîkariya pêşdaçeka “bi”yê ava bûye, dibe sedeme xelitandina bi fraza daçekî re.

⁸¹ Wê bi dîqeteke mezin (erebe) ajot.

⁸² Wê bi dîqetî (erebe) ajot.

Fraza daçekî (bi dîqeteker mezin) herçiqas ji aliyê çawaniyê lêkerê “modîfiye bike jî ew di eslê xwe de ne fraza hokerî ye.

Ev rewş ji bo frazên daçekî yê ku mekanê nîşan didin jî derbasdar e. Ev frazên daçekî ji aliyê nîşandana cih ve hevaltiya lêkerê bikin jî ew di eslê xwe de frazên daçekî ne. Bo nimûne:

(76)

- a) Ez li malê şivê dixwim.
- b) Ez ji Mêrdînê hatim.

Di kurmancî de hin hoker dikarin bên serê risteyê (piranî) û nêrîna axêver nîşan bidin. Bereksî hokerên asayî ku hin rewşên kar dişayesînin, ev hoker ji aliyê demê ve bandorê li risteyê dikin (înşallah, belkî, qaşo, teqez, bêşik, helbet, û yd.). Ev rewşa ku bi van hokeran ava dibe wekî rewşa “*irrealis*” tê binavkirin ku rûdanê dixwe rewşeke xeyalî an jî hê pêknehatiye (Givon, 2001a: 305-6; Mithun, 1999: 173).

(77)

- a) Erebeke nû kirî.
- b) Qaşo, erebeke nû kirî.

Frazên hokerî dikarin bên modîfiyekirin. Çawa ku di frazên din de jî eynî ye, di fraza hokerî de jî navê cureya sereyê navê frazê diyar dike. Yanî di fraza hokerî de sere hoker e. Di frazên hokerî de fraz dikare bes ji hokerekê pêk be an jî ji aliyê hêmanên xurtkirinê (*intensifiers*)⁸³ û hokerên pileyî (*degree adverbs*) ve bên modîfiyekirin. Lê di eslê xwe de hêmanên xurtkirinê (*intensifiers*) ji hokerên pileyî ne (Brown û Miller, 2013: 232). Lewma formûla avakirina fraza hokerî wiha tê nîşandan (Delahunty û Garvey, 2010: 280-1).

(78)

- a) AdvP → (Int) + (Adv) + Adv
- b) AdvP → (Adv) + Adv

Li gorî vê, di zimanê îngilîzî de hoker dikarin pêşmodîfiyekeran wergirin lê ne mecbûrî ye. Di kurmancî de jî çawa ku me berê jî behs kir, heger em hokerên bi

⁸³ Zêdeker (*amplifiers*): Bêguman, miheqeq, bivênevê, temamî, gelekî, herî û hww. Kêmker (*downtoners*): kêmî, hinekî, piçekî, bes, hew û hww.

pêşdaçeka “bi”yê sazkirî wekî hokera serbixwe qebûl bikin (divê em qebûl bikin), binyada fraza hokerên kurmancî jî dê wekî ya zimanê îngilîzî be:

(79)

FH → (H) + H

Bi vî awayî, em dibînin ku binyada fraza hokerî gelekî zelal e. Lê ji ber ku hin hoker ne xwerû ne, pêkhatî ne, lewma senifandina wan hinekî zehmet e, diyarkirina frazên hokerî jî carinan zehmet dibe. Frazaya hokerî herî kêr ji hokerekê pêk tê û dikare hokeran, rengdêran û lêkeran modîfiye bikin. Gelemperî di risteyê de wekî veser (*adjunct*) xuya dibin. Lewma, wextê meriv wan ji risteyê derxîne jî riste ji aliyê wateyê ve xera nabe.

2.2.4. Frazaya Rengdêrî (*Adjectival Phrase*)

Pênaseya herî zelal ya rengdêran (*adjectives*) wiha dikare bê kirin: Ew peyv in ku navan diwesfînin, taybetmendiyên wan diyar dikin an jî derbarî wan de agahiyên ekstra didin. Quirk û yd. (1985: 402-3) ji bo nasîna rengdêran çar krîter diyar kirine: 1) Bi awayekî azad dikarin navdêran modîfiye bikin (sêva sor, deriyê mezin). 2) Bi awayekî azad dikarin fonksiyona pêveberê bigirin ser xwe (sêv sor e, derî mezin e). 3) Dikarin bi hêmanên xurtkirinê (*intensifier*) bînin modîfiyekirin (sêva gelekî xweş, deriyê hinekî mezin). 4) Dikarin têkevin şeklê berawirdî (*comparative*) û sûperlatîv (*superlative*) (sêv sortir e., deriyê mezintirîn). Di binavkirina van de hin cudahiyan biçûk hebin jî cureyên rengdêran ên ku koma rengdêran ava dikin ev in:

(80)

- a) Rengdêrên raveker (*descriptive*): mezin, kesk, dewlemend...
- b) Rengdêrên navên taybet (*proper adjectives*): kurd, çînî, emerîkî...
- c) Rengdêrên nîşander (*demonstrative*): ev, ew, vî, wî, wê, wan, van.
- d) Rengdêrên hejmarî (*quantitative*): pênc, bîst, duyem, dehem, hinek, gelek...
- e) Rengdêrên dabeşker (*distributive*): her, hemû, tu...
- f) Rengdêrên pirsê (*interrogative*): çî, kîjan...
- g) Rengdêrên xweyîtiyê (*possessive*): -a min, -ê te...
- h) Rengdêrên baneşanî (*exclamatory*): çî, çito, çawa...
- i) Rengdêrên danberhevî (*comparison*): xweşiktir, mezintir...

- j) Partîsîp (*participle*): hatî, çûyî, mirî... (Bedirxan, 1998: 89; Thomson û Martinet, 1986: 22; Jitpranee, 2017: 60-1;)

Di her zimanî de dibe ku cureyên rengdêran zêdetir an jî kêmtir bin. Bo nimûne çawa ku me berê jî behs kiribû, di kurmancî de rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) bi alîkariya îzafeya gireyê ava dibe (mal-a min: *my house*). Lewma hazir mijar hate ser, em dixwazin dubare bikin, ji ber ku mijarên zimanê kurmancî kûr nehatine vekolîn, di senifandina komên peyvan de jî gelekî kêmasiyên me hene û ew jî dibe astengî ji bo xebatên bihûrgilî. Lê li vir ji ber ku mijara me ne senifandina peyvan e, lê famkirina binyada frazan e, ne ku em ê rabin yek bi yek rengdêran û cureyên wan nîşan bidin. Bi kurtasî em dikarin derbarî rengdêrên kurmancî de bêjin ku rengdêrên xwerû, lêkdayî û yên hevedudanî hene. Rengdêrên kurmancî ne peyvên guherbar in, yanî li gorî zayend, hejmar an jî nasyariyê teşeya rengdêrê naguhere.

Ji ber ku hin peyv hem dikevin koma rengdêran hem jî dikevin koma hokeran, pirçaran rengdêr bi hokeran ve tîn xelitandin. Lê wextê peyv di riste an jî frazê de bê bikaranin, bi fonksiyona xwe diyar dibe bê rengdêr e yan hoker. Bo nimûne:

(81)

- a) Rê vekirî bû, ez di riyeke xweş de hatim.
- b) Rê vekirî bû, ez xweş hatim.

Fonksiyona rengdêrê ew e ku navdêran modîfiye bike. Di mînaka (81a)yê de tî dîtî ku “rê” bi rengdêra “xweş”ê ve hatiye modîfiyekirin. Lê wextê em li mînaka (81b)yê binêrin em dibînin heman peyv “xweş” bi fonksiyona hokerê rabûye û lêkerê modîfiye dike.

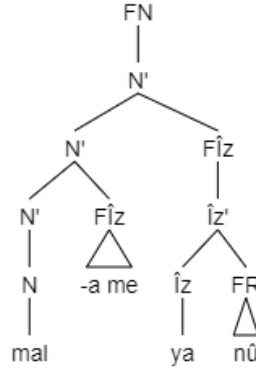
Rengdêr piranî bi rêya îzafeyê bi navdêrekê ve tî girêdan û dibe vesera (*adjunct*) sereya fraza navdêrî. Herwiha, digel îzafeyê, rengdêr dikarin bibin tamamkera (*complement*) kopûlayê jî (Brown û Miller, 2013: 11). Wextê rengdêr dibin tamamkera kopûlayê tîn beriya kopûlayê û di wî awayî de jî hemû taybetmendiyên xwe hildigirin, li navdêran vedigerin û wan modîfiye dikin:

(82)

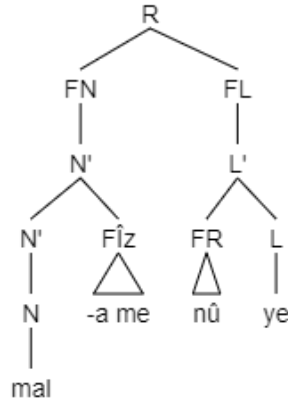
- a) Mala me ya nû.
- b) $[_{FN} [N' [N' [N' [N \text{ mal}]]] [Fîz -a \text{ me}]] [Fîz [îz' [îz \text{ ya} [FR \text{ nû}]]]]]$

c) Mala me nû ye.

d) [R [FN [N' [N' [N mal]]][Fîz -a me]]] [FL [L' [FR nû] [L ye]]]]

Şekl 2.29. Dara sentaksê ya "mala me ya nû".

Şekl 2.30. Dara sentaksê ya "mala me nû ye".

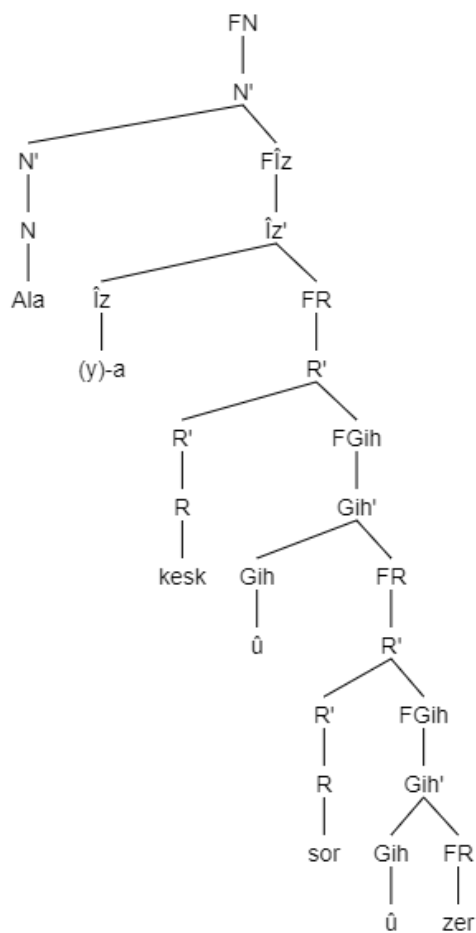
Di dara sentaksê ya “Şekl 2.29.”ê de rengdêra “nû”yê tamamker a fraza îzafeya serbixwe ye û di “Şekl 2.30”î de jî tamamker a kopûlayê ye. Di herdu risteyan de jî rengdêr sereyê modîfiye dikin, wê diwesfînin. Lê em dibînin ku di herdu risteyan de jî rengdêr ji bo sereyê veser in (*adjunct*). Herwiha, me berê jî gotibû ku cînavên tewandî yên kurancî wextê bi îzafeya gireyî bi navdêrekê ve dizeliqin bi fonksiyona rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) radibin. Lewma, herçi me ji serî heta niha ew wekî fraza îzafî bi nav kiribin jî, di eslê xwe de meriv wan bi kategoriya wan ve etîket bike dê baştir be.

Di kurancî de rengdêr piranî paşmodîfiyeker in lê hin cureyên rengdêran dikarin bibin pêşmodîfiyeker û bên pêşiya navdêrê. Rengdêrên hejmarî, nîşander û namdarî ew cure rengdêr in ku dibin pêşmodîfiyeker. Herwiha, kurancî destûrê dide

ku modîfîyekera rengdêrî ji peyvekê zêdetir be. Yanî em dikarin ji yekê zêdetir rengderan bi hev ve girê bidin. Ji bo girêdanê gihaneka “û”yê tê bikaranîn.

(83)

- a) Alaya kesk û sor û zer.
- b) $[_{FN} [_{N'} [_{N'} [_{N} Ala]]] [_{F\acute{I}z} [_{\acute{I}z'} [_{\acute{I}z} (y)-a]] [_{FR} [_{R'} [_{R'} [_{R} kesk]]] [_{FGih} [_{Gih'} [_{Gih} \acute{u}}] [_{FR} [_{R'} [_{R'} [_{R} sor]]] [_{FGih} [_{Gih'} [_{Gih} \acute{u}}] [_{FR} zer]]]]]]]]]]]]]$
- c) Televîzyona reş û sipî.
- d) Xortê jîr û jêhatî.
- e) Pirtûka qalind û giran.
- f) Hespê gewr û beza.

Şekl 2.31. Dara sentaksê ya "alaya kesk û sor û zer."

Di mînakên (83)yê tê dîtin ku rengdêr bêyî problem bi gihanekê “û”yê dikarin bi hev ve bîn girêdan lê wextê em ji aliyê wateyê lê binêrin wer dixuyê ku her rengdêr taybetiyeke cuda li navdêrê bar dike (bnr. Şekl 2.31.). Bûlbûl (2017: 104), jî behsa vê

rewşê kiriye û ev mînak daye “sêvên sor û buha kiribûn”. Di vê mînakê de jî diyar dibe ku sêv hem sor in hem jî buha ne. Herwiha, Bûlbûl behsa hiyerarşiya vê rewşê jî dike û dibêje fokûs li ser rengdêra nezî sereyê ye.

Digel van, weku me di mijara îzafeyê de behs kiribû (bnr. Tablo 2.1.2.), di kurmancî de ji bilî îzafeya standard, bikaranîneke din ya îzafeyê heye ku Açar (2014) vê mijarê wekî “wesfandina ravekê bi rengdêran ve” bi nav dike. Li vir, ji ravekê meqsed ew e ku berî rengdêrê îzafeyê gireyî heye. Li gorî Açar ev veqetandekên serbixwe (e: mê, yekjimar, nasyar; î: nêr, yekjimar, nasyar; ne: pirjimar, nasyar) “yekbûn” a sereyê nîşan didin. Bo nimûne:

(84)

- a) Xwişka min e xweşik. (*My beautiful sister.*)
- b) Birayê te yî hêja. (*Your dear brother.*)
- c) Hevalên min ne delal. (*My cute friends.*)

Wextê meriv van mînakan bi îzafeya standard berawird bike, xuya dibe ku Açar di îdfîaya xwe de biheq e. Beramberî “xwişka min a delal” ku em ji risteyê fehm dikin ji yekê zêdetir xwişk hene û em ji nav wan behsa ya xweşik dikin, risteya “xwişka min e delal” pîrbûnê îdfîa nake, berevajî wê, wateya “yekbûn” a sereyê xurt dike. Lê em dibînin ku hemû mînak bi rengdêrên xweyîtiyê (*possessive adjectives*) ava bûne. Wextê rewşa xweyîtiyê bi navekî ava bikin, riste hinekî ecêb tê guhê meriv:

(85)

- a) *Xwişka Zozanê ye xweşik. (*Zozan's beautiful sister.*)
- b) *Birayê mamosteyî yî hêja. (*Teacher's dear brother.*)
- c) *Hevalên Azadî ne delal. (*Azad's cute friends.*)

Wer dixuyê ku wextê rewşa xweyîtiyê bi navdêran pêk bê û rewşa xweyîtiyê li pêşiya rengdêrê be risteyeke ne rêzimanî dertê holê. Dema ku em rengdêrê bînin pêşiya rewşa xweyîtiyê dîsa îzafeya standard tê bikaranîn ku jixwe êdfî rewşa “wesfandina ravekê bi rengdêran ve” ji holê radibe:

(86)

- a) Xwişka xweşik a Zozanê. (*The beautiful sister of Zozan.*)
- b) Birayê hêja yê mamosteyî. (*The dear brother of teacher.*)

c) Hevalên delal ên Azadî. (*Cute friends of Azad.*)

Di kategoriya rengdêran de mijareke din heye ku di gelek zimanan de hê nehatiye safikirin. Weku me gotî, rengdêr di nav xwe de li gorî wateya wesfandinê dibin beş û ji ber ku meriv dikare di fraz an jî risteyekê de ji yekê zêdetir rengdêran li dû hev bi kar bîne, rêza rêzkirina rengdêran di bin sernavê rengdêran de babeteke serbixwe ye. Di zimanê îngilîzî de rêza rengdêran wiha tê diyarkirin:

(87)

- i. Çendanî/Hejmar (*quantity/number*): çar, deh, hin, gelek...⁸⁴
- ii. Fikir (*opinion*): xweşik, balkêş, gêj, bikêf...
- iii. Qebare (*size*): biçûk, zirav, mezin, qelew, dirêj...
- iv. Temen (*age*): ciwan, kal, pîr...
- v. Şekl (*shape*): nerm, hişk, çargoşe, rast, xwar...
- vi. Reng (*color*): reş, kesk, zer...
- vii. Binyat/Esl (*origin*): kurd, emerîkî, rojavayî...
- viii. Materyal (*material*): polayî, hesinî, çermîn...⁸⁵
- ix. Mebest (*purpose*): wedding, running, sleeping...⁸⁶ (Thomson û Martinet, 1986: 23-4; Berk, 1999: 180 vghz. Bülbül, 2017: 102; Endley, 2010: 96 vghz. Bülbül, 2017: 102; Murphy û Altman, 1998: 182)

Helbet belkî ne mimkin be ku meriv di carekê de hemû cureyên rengdêran li pey hev rêz bike lê di zimanê îngilîzî de rêzkirina rengdêran bi vî awayî ye. Di rêzkirina rengdêran de heger du rengdêrên ji heman cureyê hebin, li dû hev tîr rêzkerin an jî bi gihaneka “û”yê bi hev tîr girêdan.

(88)

a) <i>a</i>	<i>beautiful</i>	<i>big</i>	<i>black</i>	<i>American</i>	<i>car</i>
b) <i>yek</i>	<i>xweşik</i>	<i>mezin</i>	<i>reş</i>	<i>emerîkî</i>	<i>erebe</i>

⁸⁴ Digel ku di rêzimana klasîk de wekî rengdêr tîr qebûlkerin jî, di xebatên modern de ew wekî diyarker (*determiner*) tîr hesibandin (Huddleston û yd., 2022: 89).

⁸⁵ Di kurmancî de navê materyalan rasterast wekî rengdêr jî tîr bikaranîn. Bo nimûne: Deriyê hesin. Sifreya zîv. Bazinê zêr.

⁸⁶ Ligel ku di zimanê îngilîzî de partîsîp (*participle*) bi paşgiran (*-ed, -ing*) çêdibin (Biber û yd., 2003: 191), di kurmancî de bes bi paşgira “-î”yê partîsîp çêdibin. Lewma berevajî zimanê îngilîzî, lêkerên ku paşgira “-ing”yê girtine di kurmancî de wekî navdêr tîr bikaranîn: Sola bazdanê (*running shoes*), Saetên serdanê (*visiting hours*).

(89)

- a) Erebeyeke reş û mezin û xweşik û emerîkî
- b) Erebeyeke emerîkî ya mezin, reş û xweşik
- c) Erebeyeke emerîkî ya mezin û reş û xweşik
- d) Erebeyeke mezin, reş, xweşik a emerîkî
- e) Erebeyeke mezin, reş, xweşik û emerîkî
- f) Erebe mezin, reş, xweşik û emerîkî ye.
- g) Erebe mezin û reş û xweşik û emerîkî ye.

Wer dixuyê ku di kurmancî de rêzkirineke hişk wekî ya zimanê îngilîzî tune. Bi hin cudahiyên biçûk hema bêje hemû mînak bi heman wateyê tîr rêzkirin. Bûlbûl (2017: 102-3) jî bal kişandiyê ser vê meseleyê û li gorî tesbîtên wî jî di kurmancî de rêza rengdêran ne sistematîk e. Lê dibêje wer dixuyê ku rengdêra binyat/esl (*origin*) û materyal (*material*) nêzîktirî sereyê ne. Herwiha, ji mînakên (89)ê diyar dibe ku heger em rengdêran bi gihaneka “û”yê bi hev ve girêbidin (bnr. 89a) an jî bi bêhnokê ji hev bîr veqetandin hiyerarşiya rengdêran ji holê radibe.

(90)

- a) AdjP → (AdvP) + Adj
- b) FR → (FH) + R

Axirî, em têdigihên ku rengdêr derbarê navdêran de agahiyên ekstra didin me lewma di fraza navdêrî de veser (*adjunct*) e. Lê wextê bi fonksiyona pêveberê radibe, bi kopûlayê re tê bikaranîn, dibe tamamkera (*complement*) kopûlayê. Yanî heger em rengdêrê ji risteyê derxin, binyad û wateya risteyê xera dibe. Em dikarin rengdêran bi alîkariya hêmanên xurtkirinê (*intensifier*) modifiye bikin ku ev hêman bi fonksiyona hokerê radibin. Lewma em forumûla binyada fraza rengdêrî li gorî (90b)yê saz dikin.

2.2.5. Frazaya Lêkerî (*Verb Phrase*)

Frazaya lêkerî (FL) yekîneyeke binyada risteyê ye ku ji lêkerekê û hêmanên din ên girêdayî wê pêk tê. Di rêzimana klasîk de riste bi biker û pêveberê tê perçekirin lê di xebatên modern de perçeyê ku wekî biker tevdiqere dibe fraza navdêrî (FN) û perçeyê ku perçeyekê pêveberê temsîl dike dibe fraza lêkerî (FL). Di fraza lêkerî de hertim lêkerek heye û ew lêker sereya frazê ye. Herwiha, gelemperî hin hêmanên din (berkara rasterast, berkara nerasterast) jî bi lêkerê ve tîr girêdan (Trask, 2007: 317). Hin ji van

hêmanan dibin tamamker (*complement*) û hin jî dibin vesera (*adjunct*) lêkerê. Digel wê, dibe ku hin lêkerên alîkar jî beşdarî fraza lêkerî bibin (Brown û Miller, 2013: 463).

Cihê tamamker, veser û lêkerê li gorî binyada peyvrêziya zimanan diguhere. Bo nimûne zimanê îngilîzî ku risteyên wê bi SVOyê⁸⁷ ava dibin lêker tê beriya berkarê (bnr. 91a). Kurmancî ku gelemperî risteyê wê bi SOVê⁸⁸ saz dibin, lêker diçe paşiya berkara rasterast (bnr. 91b) û wextê berkara nerasterast di risteyê de hebe, lêker tê pêşiya berkara nerasterast.

(91)

a) *SVO*: $S \rightarrow NP + VP$

$VP \rightarrow V + NP$

BiLBe: $R \rightarrow FN + FL$

$FL \rightarrow L + FN$

b) *SOV*: $S \rightarrow NP + VP$

$VP \rightarrow NP + V$

BiBeL: $R \rightarrow FN + FL$

$FL \rightarrow FN + L$

(92)

a) *I ate an apple.*

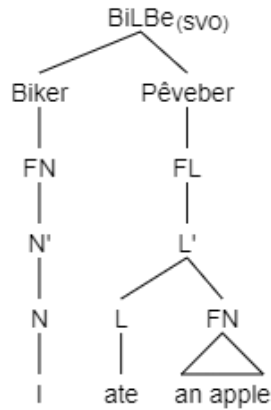
b) [BiLBe(SVO) [Biker [FN[N' [N I]]]][Pêveber [FL [L' [L ate]][FN an apple]]]]

c) *Min sêvek xwar.*

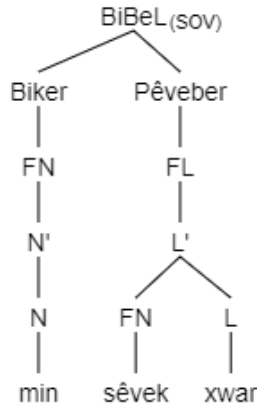
d) [BiBeL(SOV) [Biker [FN[N' [N min]]]][Pêveber [FL [L' [FN sêvek]][L xwar]]]]

⁸⁷ Biker + Lêker + Berkar.

⁸⁸ Biker + Berkar + Lêker.

Şekl 2.32. Dara sentaksê ya BiLBe(SVO)yê. "I ate an apple."

Şekl 2.33. Dara sentaksê ya BiBeL(SOV)ê. "Min sêvek xwar."

Tallerman (2015: 40-2) dibêje di her zimanî de lêker li gorî têtikliyên di nava risteyê de dikevin bin sernavan. Ji van sernavan jî behsa sê beşên berbelav dike: lêkerên negerguhêz (*intransitive verbs*), lêkerên gerguhêz (*[mono]transitive verbs*) û lêkerên cotgerguhêz (*ditransitive verbs*). Lêkerên negerguhêz bes argûmentekê (*argument*) werdigire, ew jî biker e (bnr. 93a,b). Lêkerên gerguhêz hewce bi du argûmentan dike; biker û berkar (bnr. 93c,d). Lêkerên cotgerguhêz jî sê argûmentan werdigirin; biker, berkar û berkara nerasterast (bnr. 93e,f). Lê gelek lekêrên cotgerguhêz dikarin wekî lêkerên gerguhêz jî bèn bikaranîn (bnr. 93g):

(93)

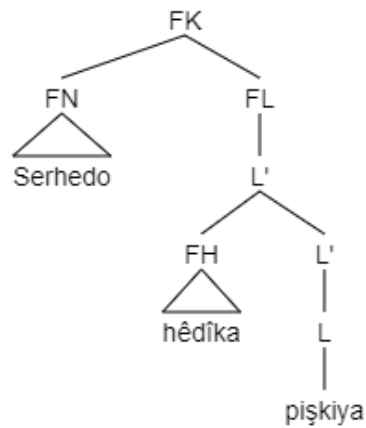
- a) **Serhedo** pişkiya.
- b) **Zozan** qîriya.
- c) **Serhedo şibake** şikand.
- d) **Zozan avê** vedixwe.

- e) **Min nameyek da Zozanê.**
- f) **Serhedo jê re pirtûk** xwend.
- g) **Serhedo pirtûk** xwend.

Nasîna cureyên lêkeran giring e ji bo meriv zanibe bê kîjan perçe tamamker e û kîjan perçe vesera (*adjunct*) fraza lêkerî ye. Ji ber ku argûment perçeyên mecbûrî yên risteyê ne, em ê berkara lêkera gerguhêz û berkar û berkara nerasterast a lêkera cotgerguhêz wekî tamamker nîşan bidin. Herwiha, berkara nerasterast a lêkera negerguhêz jî tamamker a lêkerê ye (bnr. 94c). Helbet her ku riste ji aliyê teşeyê ve dirêjtir û ji aliyê wateyê ve firehtir bibe hêmanên din beşdarî binyada risteyê dibin. Hin ji van hêmanan beşdarî fraza lêkerî dibin ku piranî lêkerê ji aliyê çawanî û cih ve modîfiye dikin. Li vir, fraza hokerî û fraza daçekî bi vê fonksiyona modîfiyekerinê radibin. Ji mijarên berê jî êdî em dizanin ku hêmanên derbarê sereyê de agahiyên ekstra didin me, yanî ew hêmanên ku em dikarin wan ji risteyê derxin, dibin vesera (*adjunct*) sereyê.

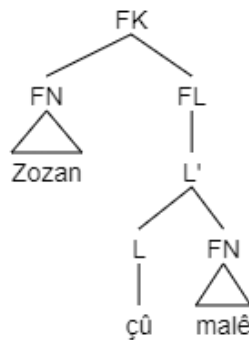
(94)

- a) Serhedo hêdîka pişkiya.
- b) [R [FN Serhedo] [FL [L' [FH hêdîka] [L' [L pişkiya]]]]]
- c) Zozan çû malê.
- d) [R [FN Zozan] [FL [L' [L çû] [FN malê]]]]]
- e) Zozan dizîka çû malê.
- f) [R [FN Zozan] [FL [L' [FH dizîka] [L' [L çû] [FN malê]]]]]
- g) Serhedo li Mêrdînê piştî nivro bi kêfxweşî derket ser dikê.
- h) [R [FN Serhedo] [FL [L' [FD li Mêrdînê] [L' [FD piştî nivro] [L' [FH bi kêfxweşî] [L' [L derket] [FD ser dikê]]]]]]]
- i) Ew mamoste ye.
- j) [R [FN Ew] [FL [L' [FN mamoste] [L ye]]]]]
- k) Navê wî Azad e.
- l) [R [FN Navê wî] [FL [L' [FN Azad] [L e]]]]]
- m) Qehwe şêrîn e.
- n) [R [FN Qehwe] [FL [L' [FR şêrîn] [L e]]]]]
- o) Serhedo xwê xist nav xwarinê.
- p) [R [FN Serhedo] [FL [L' [FN xwê][L xist][FD nav xwarinê]]]]]

Şekl 2.34. Dara sentaksê ya "Serhedo hêdîka pişkiya".

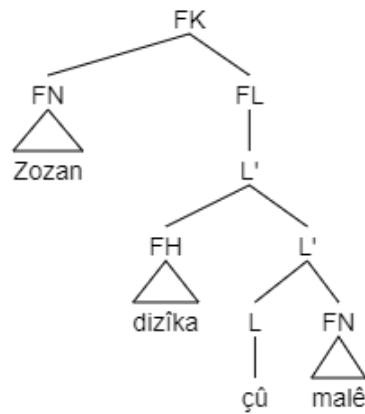
Di risteya “Serhedo hêdîka pişkiya” de lêker negerguhêz e, lewma berkara wê tune lê em dibînin ku fraza hokerî “hêdîka” bi awayekî opsîyonel çawaniya lêkerê nîşan dide. Lewma em fraza hokerî wekî veser (*adjunct*) etîket dikin.

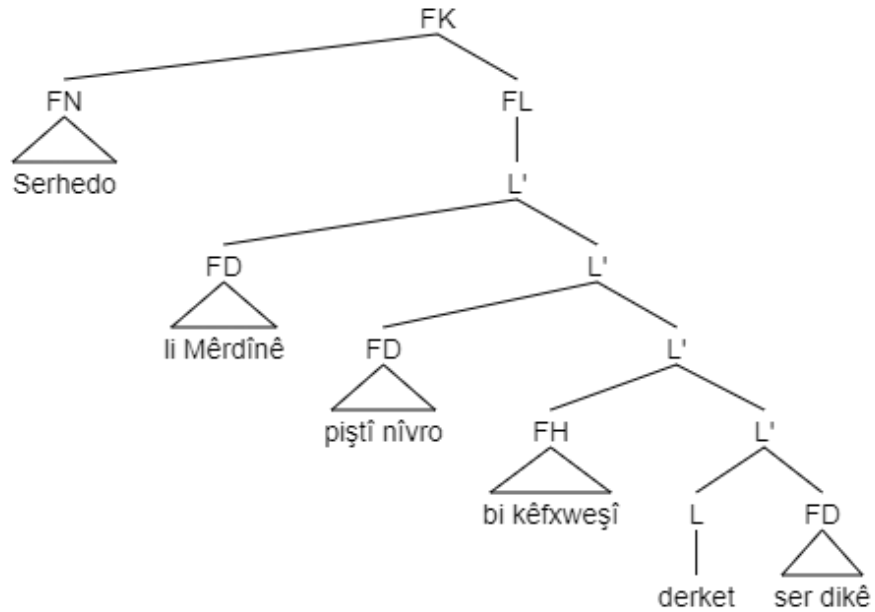
Şekl 2.35. Dara sentaksê ya "Zozan çû malê".

Di risteya “Zozan çû malê” de, digel ku lêker “çû” negerguhêz e jî berkara nerasterast wergirtiye û çalakiyê ji aliyê cih ve tamam dike. Heger em berkara nerasterast (malê) ji risteyê derxin, wateya risteyê diguhere û kêr dimîne.⁸⁹ Gündoğdu (2019), van lêkeran (çûn, hatin, ketin) wekî lêkerên tevgera armanckirî/arastekirî nîşan dide û hêmana wan a armancî/alatîv (goal/allative) wekî hêmaneke pêwîst dihesibîne.

⁸⁹ Heger riste “Zozan çû” bûya, me yê bigota di vê risteyê de ne tamamker ne jî veser heye.

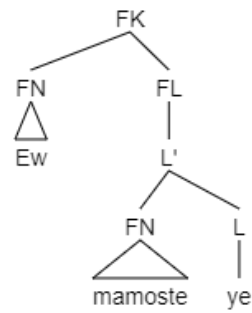

Şekl 2.36. Dara sentaksê ya "Zozan dizîka çû malê".

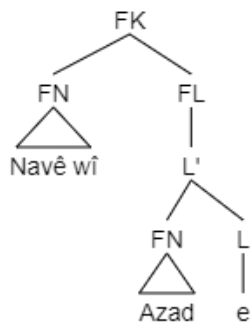

Şekl 2.37. Dara sentaksê ya "Serhedo li Mêrdînê piştî nîvro bi kêfxweşî derket ser dikê".

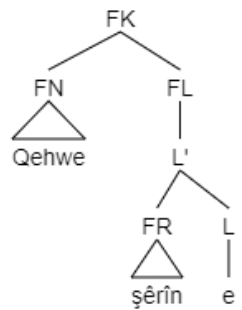
Di risteya “Zozan dizîka çû malê” de em fraza hokerî derxin jî di destê me de risteyeke temam dimîne, wateya wê xera nabe. Dîsa çawa ku di risteya “Serhedo li Mêrdînê piştî nîvro bi kêfxweşî derket ser dikê” de tê dîtîn frazên daçekî û fraza hokerî ya beriya lêkera negerguhêz (derket), veser in, em wan ji risteyê derxin jî wateya risteyê xera nabe (Serhedo derket ser dikê).

Şekl 2.38. Dara sentaksê ya "Ew mamoste ye".

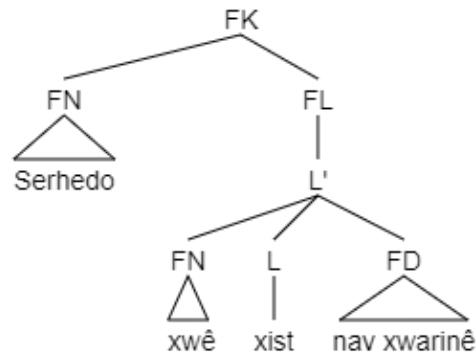
Şekl 2.39. Dara sentaksê ya "Navê wî Azad e".

Şekl 2.40. Dara sentaksê ya "Qehwe şêrîn e".

Weku di gelek zimanan de heye, kopûla (*copula*)⁹⁰ di kurmancî de jî pêveberên navdêrî û pêveberên rengdêrî ava dikin. Di risteyên "Ew mamoste ye" û "Navê wî Azad e" de, navdêrî temamkerên kopûlayê ne. Di risteya "Qehwe şêrîn e" de jî temamkera kopûlayê rengdêr e.

⁹⁰ Lêkera kû naveroka wê tune lê bi awayekî sade du peyvên an jî du frazên bi hev ve girêdide. Wekî lêkera girêdanê (*linking verb*) jî tê zanîn. Di zimanê îngilîzî de kopûla "be" (*am, is, are*) ye. Peywira vê lêkerê ew e ku tiştekî bi tiştekî din ve wekhev (*equative*) bike (Brown û Miller, 2013: 112).

Şekl 2.41. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav nav xwarinê".

Weku tê zanîn, lêkerên cotgerguhêz (*ditransitive verbs*) hem berkara rasterast hem jî berkara nerasterast distînin û herdu hêman jî tamamker in. Ango, divê herdu hêman jî qîza L-Barê (L') û xwişka sereyê (L) bin. Herçi di (Şekl 2.41.)ê de ev rewş pêk hatibe jî diviya herdu hêman ne xwişkên hev bûna. Derbarê vê mijarê de, da ku diyagram li gorî Teoriya X-Barê bê xêzkirin, Carnie (2020b) pêşniyaz dike ku Dengê Aktîv/Avaniya Aktîv (*Active Voice*) li darê bê zêdekirin. Li gorî Carnie, çi sifir morfem (*zero morpheme*) be çi jî gireyên bi lêkerê ve zeliqandî bin, di zimanan de ev morfem referansê bi argûmentan dikin. Ji bo mijarê bê fahmkirin mînakeke zimanê tirkî dide ku morfema avaniya aktîv referansê bi hêmana bikerê dide:

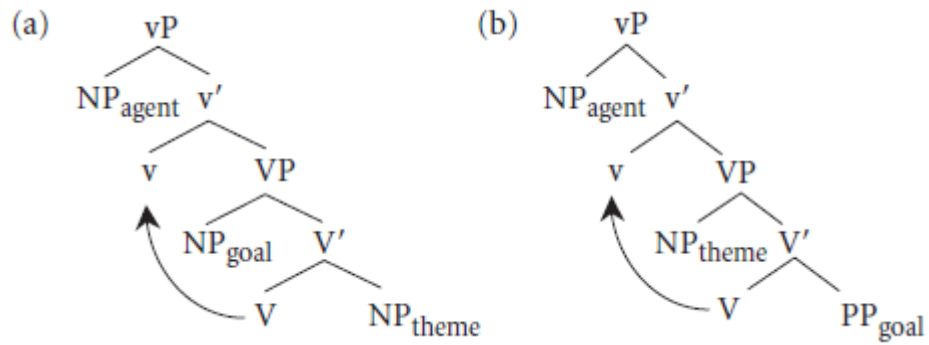
(95)

a) John tezgah-ı temiz-**le**-di
 J. counter-ACC clean-**v**-PST
 "John cleaned the counter."

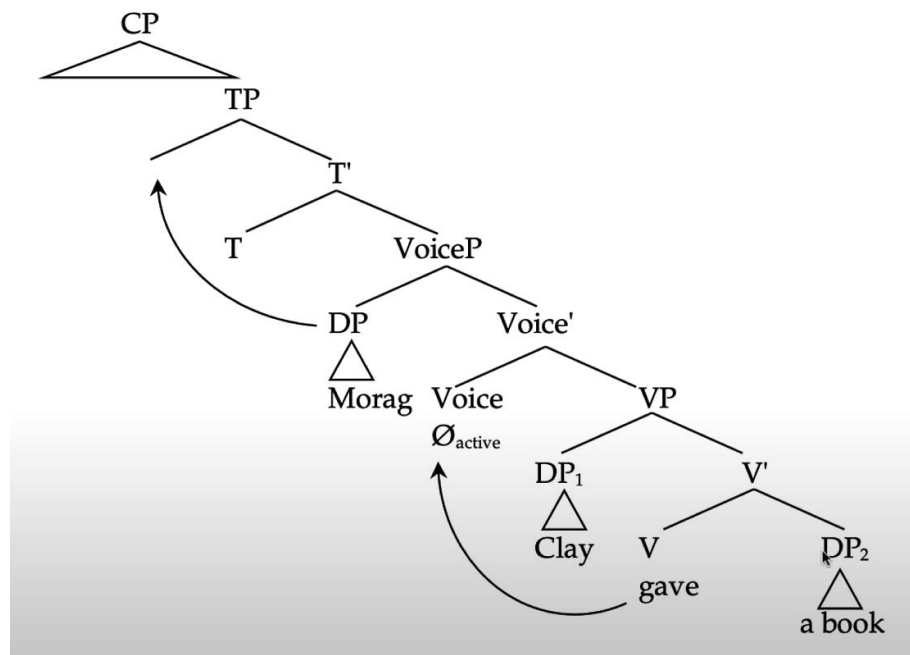
b) *Tezgah* *temiz*
Counter *clean*
 "The counter is clean."

Tê dîtîn ku morfema "-le-"yê bikerê/faîlê (*agent*) diyar dike. Bêyî vê morfemê peyv wekî lêkerê tevnagere. Carnie di heman vîdyoya dersê de dibêje ji bo piraniya lêkerên zimanê îngilîzî ev avaniya aktîv vala ye, yanî sifir aktîv (*Øactive*) e û referansê dide argûmentê derve. Wî ji bo vê risteya îngilîzî çareseriyêke wiha pêşniyaz kiriye (*Morag gave Clay a book*⁹¹):

⁹¹ Moragî pirtûkek da Clayî.

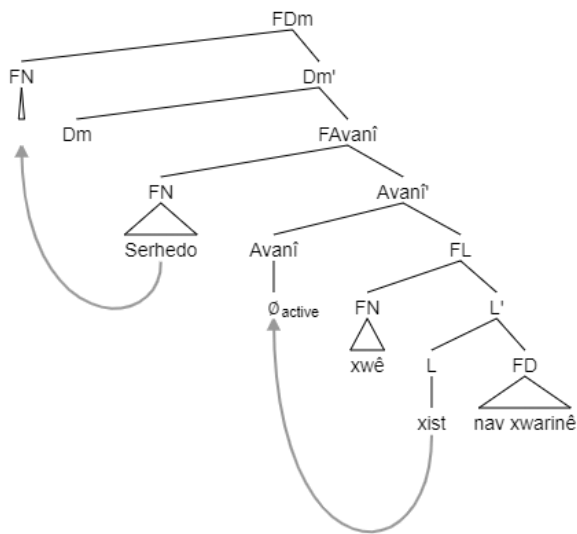

Şekl 2.42. Dara sentaksê ya cihguhertina lêkera cotgerguhêz. (Carnie, 2010 :241)

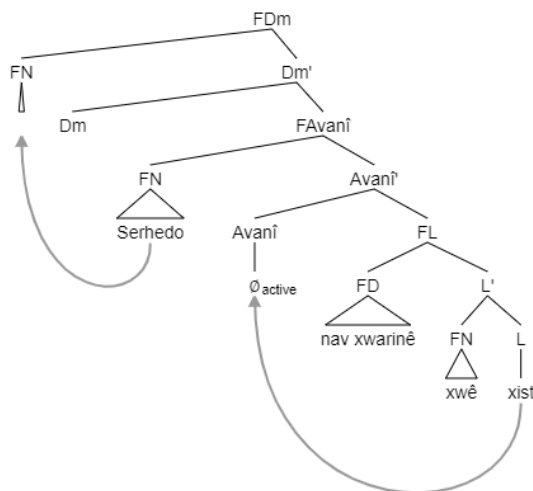
Şekl 2.43. Dara sentaksê ya "Morag gave Clay a book". (Carnie, 2020b)

Tê dîtin ku fraza avaniyê (*VoiceP*) li darê hatiye zêdekirin û lêkerê cih guhertiye, çûye bin *Voice-Barê*. Bi vî awayî herdu berkar jî dibin xwişka sereyê û qîza N-Barê. Em dizanin ku di kurmancî de jî ev rewş heye. Em dikarin bêyî ku faîl (*agent*) bi awayê leksîkal diyar be, frazeke lêkerî ava bikin ku lêker referansê bide faîlê derve (xwê xist nav xwarinê). Li gorî vê rêbazê em dikarin mînaka xwe ya kurmancî wiha nîşan bidin:

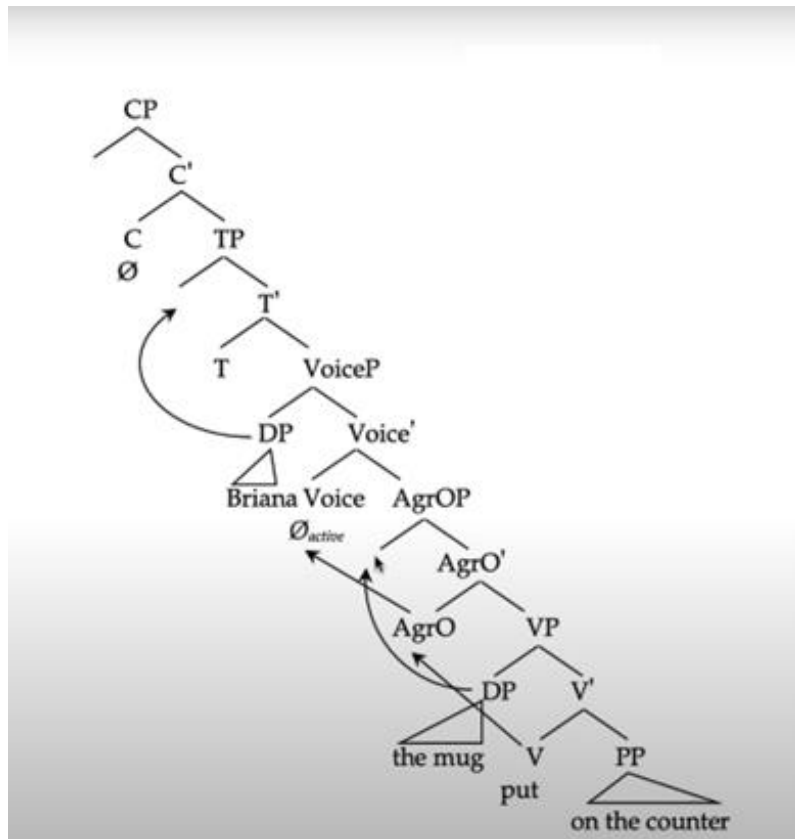
Şekl 2.44. Dara sentaksê ya "*Serhedo xist xwê nav xwarinê".

Haig (2022: 340), ji bo van lêkerên ku du argûmentan werdigirin dibêje ji van argûmentan yek armanc (*goal*) û yek jî tema (*theme*) ye. Hêmana armancê berkara rasterast e û di dema niha de, di rewşa tewandî (*oblique*) de ye. Armanc diçe paşîya lêkerê û dibe ku fraza daçekî be an jî di rewşa tewandî be. Axirî, bi rêbaza Carnie em dibînin ku avaniya aktîv bilind dibe û dibe xwişka fraza lêkerî (FL) û qîza Avanî-Barê (Avanî'). Bi vî awayî fraza navdêrî, berkara rasterast (xwê) dikeve bin hukmê lêkerê û wekî tamamker tê etîketkirin. Lê ji ber ku wextê di risteyê de berkara rasterast hebe, peyvrêziya kurmancî ne SVO ye, li gorî diyagramê lêker tê pêşîya berkarê û rêz xera dibe (*Serhedo xist xwê nav xwarinê). Heger em cihê armanc (*goal*) û temayê (*theme*) biguherin diyagram li jêr derdikeve pêşîya me:

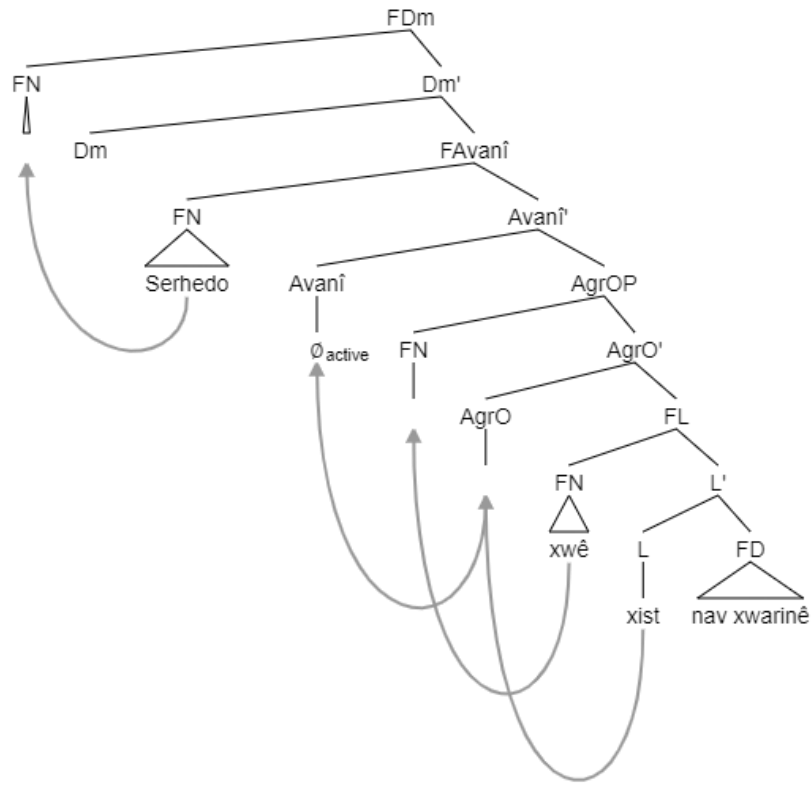
Şekl 2.45. Dara sentaksê ya "*Serhedo xist nav xwarinê xwê".

Wiha jî tê dîtin ku dîsa risteyeke nerêzimanî derdikeve holê (Serhedo xist nav xwarinê xwê). Lewma, çawa ku em dizanin di kurmancî de berkara rasterast berî lêkerê tê (Gündoğdu, 2011: 92-3), divê di vê diyagramê de jî berkar (xwê) biçe pêşiya lêkerê. Bi gotineke din, divê diyarkira (*specifier*) fraza lêkerî (xwê) cihê xwe biguherîne here pêşiya lêkerê. Di vê rewşê de em serî li rêkeftinê (*agreement*) didin da ku berkara akûzatîf were cihê xwe, têkeve pêşiya lêkerê. Ji bo wê jî em piştî fraza avanî (VoiceP) frazeke rêkeftinî (AgrP) ya berkarê (AgrOP) li darê zêde dikin (Carnie, 2020a).

Şekl 2.46. Dara sentaksê ya "Briana put the mug on the counter".⁹² (Carnie, 2020a)

⁹² Briana qedeh danî ser dezgehê.

Şekl 2.47. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav xwarinê".⁹³

Çawa ku ji bo avaniya aktîv em dikarin binyada fraza lêkerî nîşan bidin em dikarin ji bo avaniya pasîv (*passive voice*) jî dara xwe ya sentaksê xêz bikin. Weku Quirk û yd. (1985: 167) jî diyar dikin, di gelek zimanan de cudakirina avaniya aktîv (*active voice*) û avaniya pasîv (*passive voice*) heye. Kurmancî jî yek ji wan e ku tê de ev cudahî heye. Radford (1981: 27) dibêje li gorî rêzimana klasîk ya şayesî, cihguhertina berkarê bi bikerê ve û danîna morfemên pasîv avaniya pasîv ava dike. Lê dîsa jî divê em baldar bin ku di hi zimanan de pênasê û têgihîştina avaniya pasîv dibe ku ji hev cuda bin. Di diyarkirina avaniya pasîv de morfolojî, semantîk û peyvrêzî jî di nav de, divê gelek faktor li ber çavan bînin girtin (Sherzad û Toma, 2024: 563).

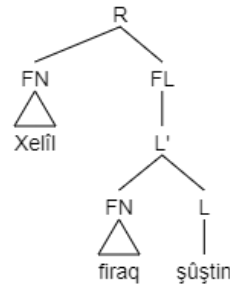
Di kurmancî de avaniya pasîv bi lêkera alîkar "hatin"ê tê avakirin. Lêkera alîkar li gorî demê û li gorî bikerê tê kişandin. Herwiha, weku ku her lêker dikare bibe neyînî, di avaniya pasîv de jî lêker dikare neyînî be. Di avaniya pasîv de bikera lêkera aktîv

⁹³ Ji Chomsky ve heta niha derbarê teoriya Chomsky û li ser teoriyên din gelek nîqaş û pêşniyaz hatine kirin û îro jî zimannas li ser van teoriyan dixebitin û bi lêzêdekirin an jî jêkêmkirinê têkariyê li qadê dikin. Derbarê vê mijarê de jî gelek nîqaş hene, nîşandana du tamamkeran bi vî şêklî pirçaran tenê tê pêşniyazkirin (ji bo zêdetir agahî bnr. Müller, 1995). Gündoğdu (2011: 89-104) di teza xwe de ji bo lêkerên cotgerguhêz (dayîn, şandin) hin mînak dane û ji bo wan çend pêşniyaz kirine. Ji bo zêdetir agahiyê bnr. Radford, 2012: 315-66; Carnie, 2020a.

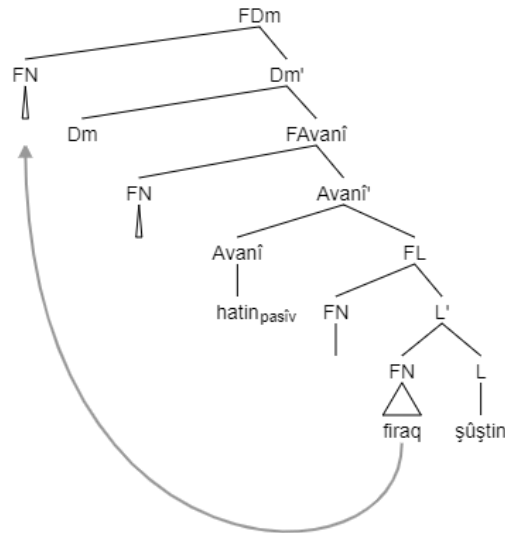
dibe faîlê (*agent*) lêkera pasîv û gelemperî faîl nayê diyarkirin an jî bi fraza daçekî ya “ji aliyê” ve tê nîşandan (Thomson û Martinet, 2000: 188).

(96)

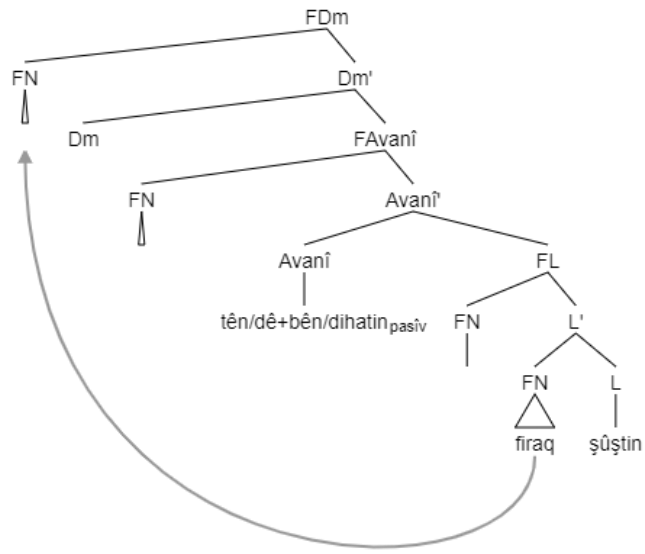
- Xelîl firaq şûştin.
- $[R [FN Xelîl] [FL [L' [FN firaq] [L şûştin]]]]$
- Firaq hatin şûştin.
- $[FDm [FN] [Dm' [Dm] [FAvanî [FN ""] [Avanî' [Avanî hatin_{pasîv}] [FL [FN] [L' [FN firaq - >1] [L şûştin]]]]]]]]$
- Firaq ji aliyê Xelîl ve hatin şûştin.
- $[FDm [FN] [Dm' [Dm] [FAvanî [FD ji aliyê Xelîl ve] [Avanî' [Avanî hatin_{pasîv}] [FL [FN] [L' [FN firaq ->1] [L şûştin]]]]]]]]$

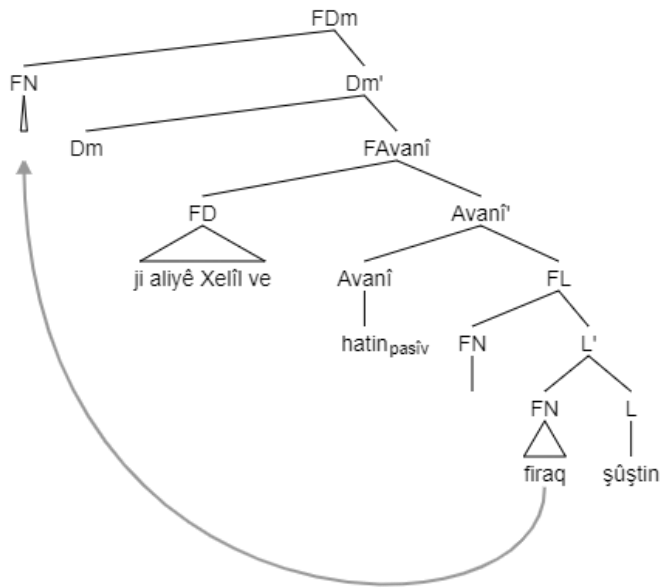
Şekl 2.48. Dara sentaksê ya "Xelîl firaq şûştin".

Şekl 2.49. Dara sentaksê ya "Firaq hatin şûştin".

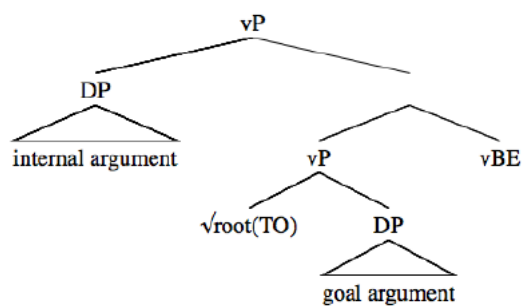

Şekl 2.50. Dara sentaksê ya "Firaq tèn/dê bên/dihatîn şûştin".

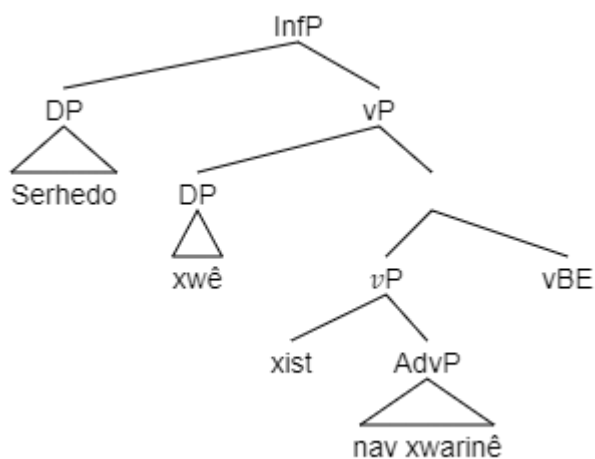
Şekl 2.51. Dara sentaksê ya "Firaq ji aliyê Xelîl ve hatîn şûştin".

Gündoğdu (2018: 297), dit eza xwe ya doktorayê de ji bo lêkerên kompleks ku du argûmentan werdigirin û ji bo raweya aktîv û pasîv dibêje divê sere li dawî be (head final). Lewma, ji bo avaniya van lêkeran diyagrama li jêr pêşniyaz dike:

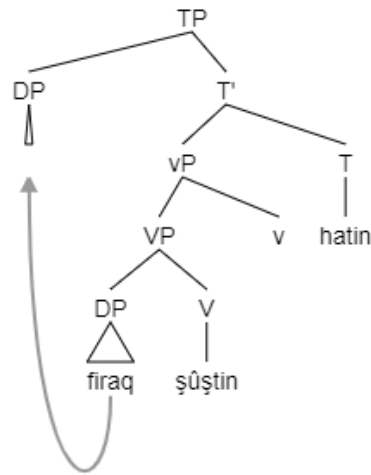

Şekl 2.52. Pêşniyaza Songül Gündoğdu ji bo lêkerên xwedî argûmenta paşlêkerî ya armancî.

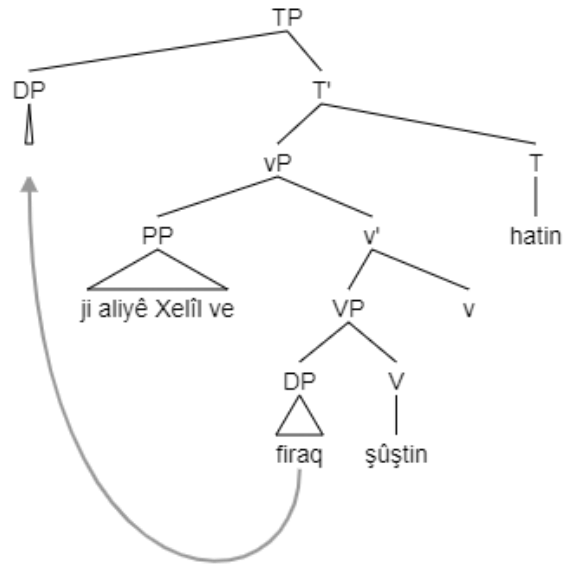
Heger em li gorî pêşniyaza Gündoğdu (2018) mînakên xwe yên li jor, ku me li gorî pêşniyaza Carnie (2020a) nîşan dabûn, ji nû ve bi dara sentaksê nîşan bidin, diyagramên li jêr derdikevin holê:

Şekl 2.53. Dara sentaksê ya "Serhedo xwê xist nav xwarinê", li gorî pêşniyaza Gündoğdu (2018).

Şekl 2.54. Dara sentaksê ya "Firaq hatin şuştin".

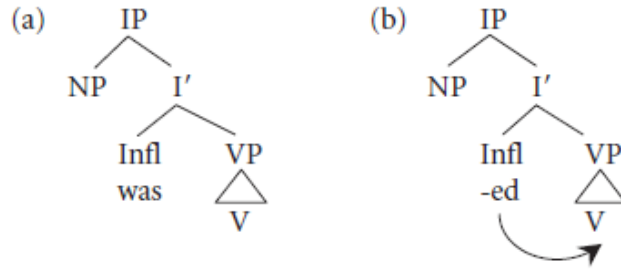

Şekl 2.55. Dara sentaksê ya "Firaq ji aliyê Xelîl ve hatin şuştin".

Di frazên lêkerî de ji bilî lêkerên leksîkal (*lexical verbs*) ku ew lêkerên sereke ne (*main verbs*), hin lêkerên alîkar hene (*helping verbs, auxiliary verbs*) ku bi tena serê xwe nayên bikaranîn an jî wateyeke xurt dernabirin lewma bi lêkerên sereke re tîn bikaranîn. Ev lêkerên alîkar binyadên xuyang, avanî (*voice*), raweyan (*modality*) ava dikin (Trask, 2007: 29; Radford, 2012: 52; Brown û Miller, 2013: 289; Tallerman, 2015: 81). Di zimanê îngilîzî de lêkerên alîkar piranî peyvên serbixwe ne lê hin ji wan dikarin wekî gireyan jî bîn bikaranin (*is, have, has, can, could, should, would, shall, must, may* û yd.). Digel vê, Trask (2007: 29), mînakê zimanê awîstralyayî dide û dibêje

di hin zimanan de ev lêkerên alîkar ne wekî lêker lê bes wekî perçeyên axaftinê tên qebûlkin.

Carnie (2010: 243-4) dibêje lêkerên alîkar li diyarkira (*specifier*) V''yê tê nîşandan lê piştê Emonds (1978) pêşniyaz kiriye ku li şûna wê, kategoriyeke kêşanî (*inflection, Infl*) heye ku hemû taybetiyên keşaniyê temsîl dike. Bi vî awayî frazeke kêşanî (FK) ava dibe û li binê wê jî K-Bar (K') ava dibe:

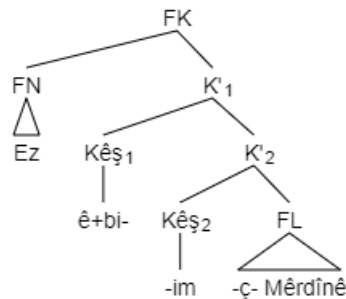

Şekl 2.56. Dara fraza kêşanî (FK). (Carnie, 2010: 244)

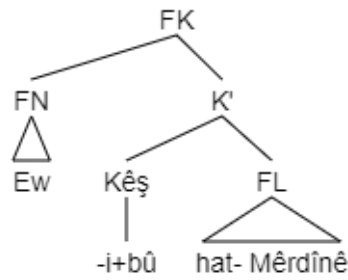
Di kurmancî de hin lêkerên alîkar ên demê (dê, hatin) û lêkerên modal (divê, karîn, xwestin û yd.) wekî peyvên serbixwe tên bikaranîn û hin ji wan jî beşdarî rehê lêkerê dibin. Di “Şekl 2.51.a”yê em dibînin ku lêkera alîkar (*was*) wekî peyveke serbixwe cih girtiye û di “Şekl 2.51.b”yê de partîsîp (*-ed*) bûye sereya I-Barê.

(97)

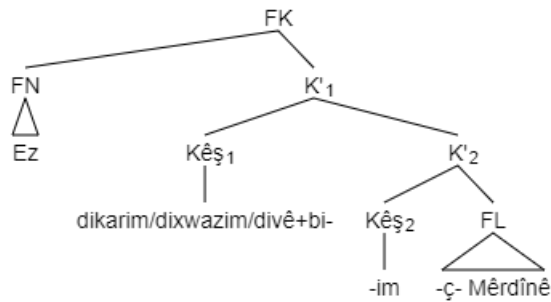
- a) Ez ê biçim Mêrdînê.
- b) Ew hatibû Mêrdînê.
- c) Ez dikarim/dixwazim/divê biçim Mêrdînê.
- d) Ez naçim Mêrdînê.

Şekl 2.57. Dara sentaksê ya "Ez ê biçim Mêrdînê".

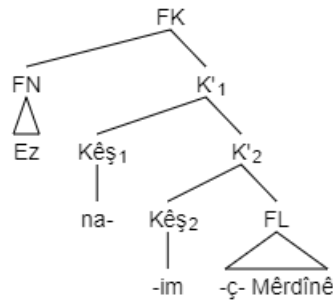

Şekl 2.58. Dara sentaksê ya "Ew hatibû Mêrdînê".

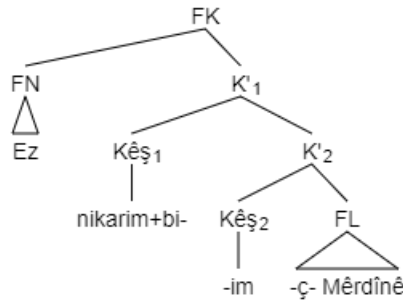
Şekl 2.59. Dara sentaksê ya "Ez dikarim/dixwazim/divê biçim Mêrdînê".

Digel ku rewşa neyîniyê dikare fraza xwe li dar bixe jî (FNey, *NegP*), ji bo rewşa neyînî Carnie (2010: 244) ji Koopman (1984) neql dike ku meriv dikare neyînîyê jî li sereya kêşê bicih bike. Bo nimûne:

Şekl 2.60. Dara sentaksê ya "Ez naçim Mêrdînê".

Di zimanê îngilîzî de çawa ku lêkerên sereke tên neyînîkirin, lêkerên modal jî dikarin têkevîn rewşa neyîniyê (Tallerman, 2015: 106). Di kurmancî de jî bi heman awayî em dikarin lêkerên modal têxin rewşa neyînî:

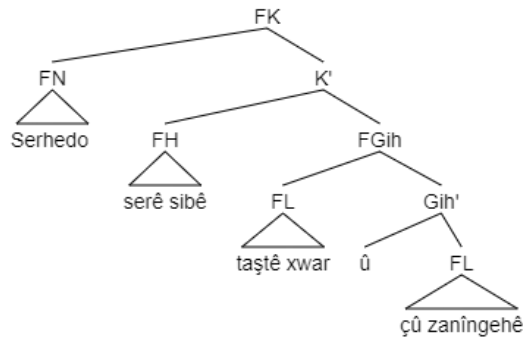
Şekl 2.61. Dara sentaksê ya "Ez nikarim biçim Mêrdînê".

Fonksiyona gihanekê ya di frazên din de me behskirî, ji bo frazên lêkerî jî derbasdar e. Du frazên lêkerî dikarin bi fraza gihanekî ya fonksiyonî bi hev ve bîn girêdan. Bo nimûne:

(98)

a) Serhedo serê sibê taştê xwar û çû zanîngehê.

b) [_{FK} [_{FN} Serhedo] [_{K'} [_{FH} serê sibê][_{FGih} [_{FL} taştê xwar][_{Gih'} û [_{FL} çû zanîngehê]]]]]]

Şekl 2.62. Dara sentaksê ya "Serhedo serê sibê taştê xwar û çû zanîngehê".

Bi vî awayî, em dibînin ku fraza navdêrî, fraza daçekî û fraza hokerî dikarin bibin pêşmodîfîyekerên lêkerên kurmancî. Wekî paşmodîfîyeker jî di rewşa datîv de berkara nerasterast, yanî fraza navdêrî dikare cih bigire. Li gorî vê, em dikarin ji bo frazên lêkerî yê kurmancî formûleke wiha nîşan bidin:

(99)

FL → (FD+) + (FH+) + (FN) + (FR) + L + (FN) + (FD)

Axirî, me hewl da ku frazên lêkerî yê kurmancî bi teoriyên modern ên zimannasiyê ve bîn ravekirin da ku em karibin taybetmendiyan binyadî û fonksiyonî

yên van frazan têbigihên. Bi taybet, Teoriya X-Barê derfetê dide me da ku em taybetmendiyên binyadî yên zimên analîz bikin, lewma me jî sûd ji vê teoriyê û şemaya vê teoriyê wergirt ku binyada frazên lêkerî yên kurmancî berevajî rêzimanên klasîk bi nêrînen zimannasiya modern bîn dîtin. Me dît ku frazên lêkerî bi tşkariya temamker û veseran ve carinan binyadên aloz ava dikin. Hêmanên temamker lêkerê ji aliyê wateyê ve temam dike û di frazê de bi rola pêwîst radibe. Hêmanên veser jî agahiyên ekstra didin me û wateya frazê xurttir dikin lê wateya sereke ya frazê naguherînin.

ENCAM

Me di vê xebatê de bi layenêrîneke ji nav teoriyên modern ên zimannasiyê frazên (komepeyv) diyalekta kurmancî bi binyad û fonksiyonên wan analîz kirin. Armanca me ya sereke ew bû ku frazên kurmancî ji qefesa rêzîmana klasîk azad bibin û di nav dinyaya nû ya zimannasiyê de bi awayekî zanistî li wan bê nêrîn. Çawa ku ji naverok û ji daneyên bidesktetî jî tê fahmkirin êdî ne mimkin e ku em binyada risteya kurmancî bi têgehên berfireh û sîwanî rave bikin. Çi têgeha îzafeyê be çi têgeha ravekê be, di rêzîmana klasîk de ewqasî bi giştî tîr ravekirin ku taybetmendiyên xweser ên kurmancî di nav wan rave û pênaseyan de wenda dibin.

Teoriyên modern ku dixwazin modeleke gerdûnî ya zimên ava bikin, ziman kirine keresteya zanista zimannasiyê û roj bi roj bi ronîya van teoriyan ve xebatên berfirehtir û kûrtir tîr kirin. Famkirina xebitîna zimên, bikaranîna zimên xurttir dike. Bikaranîn xurttir ya zimên ji bo mirovan tê wateya ragihandîneke xurttir. Lewma divê wekî her zimanî, kurdî/kurmancî jî di vî çemî de biherike, di her pêlê de xurttir bibe.

Em li ser vê fikrê ne ku mijara frazan ji aliyê peyvêzîyê ve binyada zimên ava dike û fahmkirin û têgihîştina avabûna frazan dê deriyê bîrbirîneke nû ji mirovan re veke. Di rêzîmana klasîk de komepeyvên kurmancî di bin sernavê “Ravek”ê hatine civandin û senifandin û binavkirinên wan jî li gorî modîfîyekera wan hatine kirin. Lê di teoriyên zanistî yê zimannasiyê de ku îrroj hemû dinya hewl dide zimanê xwe bi van teoriyan ve keşf bike, komepeyv bi sereyên wan ve hatine binavkirin û senifandin.

Ne hewce ye ku em daneyên bidesktetî yê di beşa duyem de dubare bikin lê, berçav e ku mijara ravekên kurmancî ku di rêzaman klasîk de cihêkî berfireh werdigire, êdî derbasdariya xwe wenda kiriye û divê mijar bi temamî li gorî qayîdeyên avabûna frazan ji nû ve bê amadekirin. Li gorî rêzîkên binyada frazan, sereya frazê navê xwe li frazê dike û fraz dikare bi temamker an jî veserê ve bê modîfîyekirin. Temamker wateya sereyê temam dike û bi rola pêwîst radibe. Veser jî sereyê ji aliyê wateyê ve xurttir dike lê wateya sereke ya sereyê naguherîne.

Hema hema di hemû xebatên zimannasiyê yê zimanên dinyayê de fraz li gorî sereyên leksîkal hatine senifandin û binavkirin. Lewma me jî pênc frazên leksîkal li gorî cureya sereyê binavkirin û em li ser wan xebitîn. Fraza navdêrî, fraza daçekî, fraza hokerî, fraza rengdêrî û fraza lêkerî ku ev pênc frazên leksîkal in. Ji bilî wan, li gorî

Teoriya X-Barê em dikarin ji her fonksiyonekê frazekê saz bikin lê di vê xebatê de ji bilî cihên pêwîst me behsa frazên fonksiyonî nekir. Ji ber ku her fonksiyon û taybetmendî bi tena serê xwe xebateke qerase heq dike, me rabûya behsa hemû frazên fonksiyonî bikira ne mimkin e ku xebat bi dawî bûbûya.

Heger em bînin ser mijara îzafeyê; di kurmancî de îzafê jî wekî mijara ravekan gelekî berfireh hatiye ravekirin û xebatên kûr li ser îzafeyê nehatine kirin. Wextê em kûr noq bibin, em ê bibînin ku îzafê hertim ne bi heman fonksiyonê radibe. Bo nimûne, wextê temamkera fraza navdêrî rengdêr be, bi fonksiyona artîkilê radibe (pirtûka sor: *the red book*); wextê temamkera fraza navdêrî cînava tewandî be, rewşa xweyîtiyê ava dike û temamker bi fonksiyona rengdêrên xweyîtiyê radibe (pirtûka min: *my book*); wextê cînava tewandî tê paşîya îzafeya serbixwe, cînavên xweyîtiyê ava dibin (a min: *mine*); wextê du navdêran bi hev ve girêdide rewşa aîdiyetê ava dike (pirtûka Dîlanê: *Dilan's book*, tîfingeke şivên: *a rifle of shepherd*).

Axirî, em dikarin ji daneyên bidestketî binyada riste û frazên kurmancî wiha nîşan bidin:

(100)

- a) $R \rightarrow FN + FL$
- b) $FN \rightarrow (Dk+) + (Rd) + N + (Dk) + (\hat{I}zafê) + (N+) + (Rd+) + (FTk) + (FD+)$
- c) $FD \rightarrow Dp + FN + (pD)$
- d) $FH \rightarrow (H) + H$
- e) $FR \rightarrow (FH) + R$
- f) $FL \rightarrow (FD+) + (FH+) + (FN) + (FR) + L + (FN) + (FD)$

Em dibînin ku fraza navdêrî gelekî firawan e. Sedemeke wê ew e ku mixabin ji bo kurmancî, çawa ku me behsa fonksiyonên îzafeyê kir, hê komên peyvên bi awayekî teqez nehatine senifandin. Bo nimûne, mijara diyarkeran ji bo kurmancî ne zelal e bê em ê hejmaran, rengdêrên xweyîtiyê, rengdêrên nîşander û hww. wekî diyarker qebûl bikin an rengdêr. Herwiha mijara artîkilan jî ne zelal e. Heger em komên peyvên kurmancî bi awayekî zanistî diyar bikin, ew ê fonksiyonên îzafeyê berçav bibin û dê formûla fraza navdêrî jî kintir û zelaltir bibe.

Darên sentaksê diyagramên giring in ji bo dîtbarkirina binyada frazan û hêmanên frazan. Girêdan û cihên temamker û veseran dihêle mirov binyada frazê baştir fahm bike. Heger rast hatibe nîşandan ne giring e ku bi çî awayî dara sentaksê hatibe xêzkirin lê dara sentaksê ya Teoriya X-Barê ji ber ku xwedî prensîp û parametreyên xwe yê serbixwe ye, zêdetir tê tercîhkirin. Diyagrama X-Barê têkiliyên binyadî yê frazan bi awayekî eşkere nîşan dide û modeleke bikêrhatî ji analîzên zimannasiyê re ava dike. Lê divê em ji bîr nekin ku ev model îro çiqas baş bixebite jî, axirî hêmaneke teorîk e û roj bi roj tê bipêşxistin. Herçi, teorî li ser zimanê îngilîzî tî modelkirin û pêşxistin jî di rewşên aloz de zimannas gelemperî bi îdîayekê derdikevin an jî pêşniyaz dikin. Lewma sepandina zimanên din li diyagrama X-Barê dikare rewşên aloztir ava bikin. Wekî me beramberî kurtkirinên zimanê îngilîzî kurtkirinên kurmancî pêşniyaz kirin, di rewşên aloz de jî me darên sentaksê yê aloz tenê wekî pêşniyaz berpêş kirin.

Axirî, ev xebat di çarçoveya teoriyên modern ên behskirî de ji bo mijara frazan xebateke destpêkê ye. Têgihîştina taybetmendiyan binyadî û fonksiyonî yê frazan qadeke berfireh a xebatên zimannasiyê ye. Hêviya me ew e ku ev xebat ji bo xebatên pêş bibe bingeha pêlikekê.

ÇAVKANÎ

- Abney, S. P. (1987). The English noun phrase in its sentential aspect. Ph.D. Dissertation, M.I.T.
- Açar, Z. (2014). Di Kurmancî de Qertafên ku Ravekê bi Hevalnavan ve Diwesfinin. *Kovara Nûpelda*. j. 15.
- Açar, Z. (2023). Pirjimarî di Kurmancî de. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (Ö13), 1452-1467. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1379376>
- Anderson, C., Bjorkman, B., Denis, D., Doner, J., Grant, M., Sanders, N., û Taniguchi, A. (2002). *Essentials of Linguistics, 2nd edition*. eCampusOntario.
- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. (1, 2, 3 Ciltler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Al-Nasir, A. A. (1985). Sibawayh the phonologist: a critical study of the phonetic and phonological theory of Sibawayh as presented in his treatise Al-Kitab. D.Phil. Thesis. University of York. <https://etheses.whiterose.ac.uk/10917/1/354409.pdf>.
- Altun, M. (2011). *Türkçe Kelime Grupları Çözümlemeleri "Türk Romanlarından Örneklerle"*. İstanbul: Mtv Yayıncılık
- Amin, W. O. (1979). Aspects of The Verbal Construction in Kurdish. (Teza Lîsansa Bilind). School of Oriental and African Studies University of London.
- Aydın, M. (2007). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Aydın, T., Adak A., Ergün, Z., û Bülbül, M. (2021), *Kurdîzan Asta destpêkê – Pirtûka Dersê, Kurmancî*. Stenbol: Weşanên Weqfa Mezopotamyayê.
- Aydın, Ö. (2007). Yarım Asırdır Chomsky. Yayımlanmamış yazı.
- Aydoğan, İ. S. (2013). *Guman l Zimanê Kurdî*. Ankara: Weşanên Lîs.
- Badıllı, K. (1965). *Türkçe İzahli Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- Baker, M. C. (2003). Syntax. In M. Aronoff & J. Rees-Miller (Eds.), *The handbook of linguistics* (pp. 265-294). Blackwell Publishers.

- Bedir-Xan, C. A. (1998), *Elfabêya kurdî & Bingehên gramera kurdmançî*. Stenbol: Weşanên Doz.
- Berk, L. M. (1999). *English Syntax, From Word to Discourse*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Biber, D., Conrad, S. û Leech, G. (2003). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Longman.
- Black, C. A. (1999). A step-by-step introduction to the Government and Binding theory of syntax. *Summer Institute of Linguistics*.
- Blevins, J. P., û Sag, I. A. (2013). Phrase structure grammar. In M. den Dikken (Ed.), *The Cambridge Handbook of Generative Syntax* (pp. 202–225). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Brown, K., û Miller, J. (2013). *The Cambridge dictionary of linguistics*. Cambridge University Press.
- Bülbül, M. (2016). Risteyên Peywendiyê û Peyvrêziya Wan (Devoka Mêrdînê). *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 22-45.
- Bülbül, M. (2017). Peyvrêzî Di Frazên Navdêrî De (Devoka Mêrdînê). *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2(1), 89-101.
- Campbell, L. (1998). *Historical Linguistics - An Introduction*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Carnie, A. (2010). *Constituent structure*. (2nd ed.). OUP Oxford.
- Carnie, A. (2020a). [Carnie 2021 Syntax 4th Edition]. (07 Gulan 2024). Video 14.4: Ditransitives Revisited [Vîdyo]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=h8DrnH8N9Lc>.
- Carnie, A. (2020b). [Carnie 2021 Syntax 4th Edition]. (07 Gulan 2024). Voice 14.2 Explaining Double Object Verbs using the VoiceP [Vîdyo]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=5todBXyClmg>.

- Carnie, A. (2020c). [Carnie 2021 Syntax 4th Edition]. (07 Gulan 2024). Video 6.4: Complements vs. Adjuncts [Vıdyo]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=1avF6TiLnmA>.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structure*. Mouton: The Gruyter.
- Chomsky, Noam. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Mouton: The Gruyter.
- Chomsky, N. (1986). *Barriers*. MIT Press.
- Chomsky, N. (1989). Some notes on economy of derivation and representation. *MIT Working Papers in Linguistics* 10: 42-74.
- Chomsky, N. (1993). *Lectures on Government and Binding – The Pisa Lectures*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Chomsky, N. (1993). A minimalist program for linguistic theory. *MIT occasional papers in linguistics no. 1*. Cambridge, MA: Distributed by MIT Working Papers in Linguistics.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. (2nd Edition). De Gruyter Mouton.
- Chomsky, N. (2015). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Ciwan, M. (1992), *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi Kurmanc Lehçesi*. Sweden: Jîna Nû.
- Cook, V. J. (1988). *Chomsky's Universal Grammar: An Introduction*. Basil Blackwell.
- Çiçekdağı, C. (2015). Aristoteles, İbn Sina ve Thomas Aquinas'ın "Peri Hermeneias"ları ("yorum üzerine"leri): Karşılaştırmalı bir değerlendirme. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://hdl.handle.net/11452/7578>.
- Delahunty, G. P., & Garvey, J. J. (Eds.). (2010). *The English language: From sound to sense*. Parlor Press LLC.
- Devellioğlu, F. (1980). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Delikaya, Ö. (2023). *Destpêkek ji bo Peyvsaziya Kurmancî*. Wan: Peywend.

- Ebuzejd, S. C. (2019). *Cihgihorîna Keristan di Ristê da (Govera Behdîni)*. Zaxo: Zanîngeha Zaxoyê.
- Elî, M. E. (2006). *Ji Bingehên Rêzimana Kurdî (Pirtûka Fêrkinê)*. Efrîn. <https://www.scribd.com/document/487025823/Ji-bingehen-rezimana-kurdi-pdf>. (11.04.2024).
- Emonds, J. (1978). 'The Verbal Complex V'-V in French. *Linguistic Inquiry*. 9. 151–75.
- Endley, M. J. (2010). *Linguistic Perspectives on English Grammar: A Guide for EFL Teacher*. Information Age Publishing.
- Farqînî, Z. (2022). *Ferhenga Kurdî – Tirkî*. Çapa Berfirehkirî. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Fettahoğlu, Y. (2017). Arapça-Türkçe İzafet Terkibi ve Türkçe Örneğinde Dil Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*. 12/34, p. 193-203.
- Fromkin, V., Rodman, R., û Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (Int. ed.)*. Boston, MA: Wadsworth.
- Givon, T. (2001a). *Syntax: An introduction Volume I*. John Benjamins Publishing Co.
- Givon, T. (2001b). *Syntax: An introduction Volume II*. John Benjamins Publishing Co.
- Gökdayı, H. (2010). Türkiye Türkçesinde Öbekler. *Turkish Studies*, 5(3), 1297-1319.
- Gökenç, G. S. (2022). Çin Yazısı'nın Temeli Jiaguwen'da Çince Kavramların Gösterimi. M. Kotuk (Ed.). 7th International Zeugma Conference on Scientific Research, The Book Full Papers (369-377).
- Gross, H. (1998). *Einführung in die germanistische Linguistik, iudicium verlag*. München.
- Gündoğdu, S. (2011). The Phrase Structure of Two Dialects of Kurmanji Kurdish: Standart Dialect and Muş Dialect. (Teza Lîsansa Bilind). Zanîngeha Boğaziçiyê.
- Gündoğdu, S. (2018). Argument-Adjunct Distinction in Kurmanji Kurdish. (Teza Doktorayê). Zanîngeha Boğaziçiyê.

- Gündoğdu, S. (2019) Asymmetries in Kurmanji Morphosyntax. in Haig, G., Öpengin, E., Gündoğdu, S. and Anoby, E. (Eds.). *Current Issues in Kurdish Linguistics*. Bamberg University Press.
- Gündoğdu, S. (2023). Ezafe in Northern Kurdish. *Toronto Working Papers in Linguistics (TWPL)*. Special Volume on Linkers. Kahnemuyipour, A. & S. Taghipour (eds).
- Güzel, Ş. (2018). Lêkolîneke sentaksî li ser berhema Camî'eya Rîsaleyan û Hikayetan, (Teza Lîsansa Bilind). <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Hagége, C. (2010). *Adpositions*. Oxford: Oxford University Press.
- Haig, G. (2011). Linker, Relativizer, Nominalizer, Tense-Particle: On the Ezafe in West Iranian. In F. Yap, K. Grunow-Hårsta & J. Wrona (Eds.), *Nominalization in Asian Languages: Diachronic and Typological Perspectives Volume 1: Sino-Tibetan and Iranian Languages*. (pp. 363-392). Amsterdam: John Benjamins.
- Haig, G., û Öpengin, E. (2018). Kurmanji Kurdish in Turkey: structure, varieties and status. In C. Bulut (Ed.), *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic speaking minorities of the peripheries* (157-229). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Haig, G. (2022). Post-Predicate Constituents in Kurdish. *Structural and Typological Variation in the Dialects of Kurdish*. (ed.) Yaron Matras, George Haig, Ergin Öpengin. Palgrave Macmillan. 335-377.
- Harper, D. (d.t.). Etymology of phrase. Online Etymology Dictionary. 25 Berfanbar 2023, ji <https://www.etymonline.com/word/phrase>.
- Huddleston, R., Pullum, G. K., û Reynolds, B. (2022). *A Student's Introduction to English Grammar*. (Second Edition). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. (1977). *X' Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jitpranee, J. (2017). A study of adjective types and functions in popular science articles. *International Journal of Linguistics*, 9(2), 57.
- Kadarisman, A. E. (2009). Chomsky's Universal Grammar: A Chronological And Critical Overview.

- Karahan, L. (1999). *Türkçede söz dizimi: cümle tahlilleri*. Akçağ Basım Yayın Pazarlama.
- Kareem, R. (2016). *The Syntax of Verbal Inflection in Central Kurdish*. (Teza Doktorayê). Newcastle University.
- Kayabaşı, D. (2018). Üretici Dilbilgisi. Özge Can (Ed.). *Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram*. (261-329). İthaki Yayınları.
- Kayaoğlu, M. N., û Çetinoğlu, A. (2013). Mısır Hiyerogliflerini Çözümüne Götüren Dilbilim Anahtarları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(17), 39-52.
- Khoshnaw, S. R. A. (2023). Firawankirdinî Girêyî Naw Le Zarî Kirmancî Nawerastî Zimanî Kurdî Da. (Teza Lîsansa Bilin). Zanîngeha Bîngolê. [https://tez.yok.gov.tr/..](https://tez.yok.gov.tr/)
- Kıran, Z. û Eziler Kıran, A. (2018). *Dilbilime Giriş*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kim, J-B., û Sells, P. (2008). *English Syntax: An Introduction*. (CLSI Lecture Notes). CSLI Publications.
- Kornai, A. û Pullum, G. K. (1990). The X-Bar Theory of Phrase Structure. *Linguistic Society of America*. Vol. 66, No. 1 (Mar., 1990), 24-50.
- Kurdo, Q. (1981). *Zimanê Kurdî Rêziman*. Frankfurt: Weşanên KOMKAR.
- Lasnik, H. û Lohndal, T. (2010). Government-binding/principles and parameters theory. *Wiley Interdiscip Rev Cogn Sci*. 2010 Jan;1(1):40-50. doi: 10.1002/wcs.35. Epub 2009 Dec 30. PMID: 26272837.
- Macdonell, A. A. (1900). *A History of Sanskrit Literature*. New York: D. Appleton and Company. (eBook). <https://www.gutenberg.org/cache/epub/41563/pg41563-images.html>. 06.01.2024.
- MacKenzie, D. (1961). *Kurdish Dialect Studies*. Vol. 1. London: Oxford University Press.

- Matasović, R. (d.t.). Comparative and Historical Linguistics. Linguistic Anthropology. 14 Çile 2024. Ji <https://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-20b-05-00.pdf> hatiye standin.
- Me'rûf, 'E. M. (2010). *Dirusteyî Frêz le Zimanî Kurdî da*. Melbendî Kurdolocî.
- Mithun, M. (1999). The languages of Native North America. New York : Cambridge University Press.
- Murphy, R. û Altman, R. (1998). *Grammar in Use: Reference and Practice for Intermediate Students of English*. Cambridge University Press.
- Mustafa, J. A., û Omer, T. (2017). Function and Position of Noun Phrases in English and Kurdish. 8th International Visible Conference on Educational Studies & Applied Linguistics. doi: 10.23918/vesal2017.a20.
- Müller, G. (1995). A-bar Syntax – A Study in Movement Types. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Panagiotidis, P. (1998). The internal structure of English pronouns. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*, 12(1), 84-94. doi:<https://doi.org/10.26262/istal.v12i1.6669>
- Pelz, Heidrun. (1998). *Linguistik, eine Einführung*. Hamburg: Campe paperback Verlag.
- Perrot, J. (2021). *Dilbilim*. (2. Baskı). (Çev. Işık Ergüden). Ankara: Dost.
- Pollock, J. (1989). Verb movement, Universal Grammar, and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20: 365-424.
- Postal, P. (1969). On So-Called Pronoun s in English. In Reibel. David and Schane, Sanford (Eds.) *Modern Studies in English*. Prentice-Hall Inc.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. û Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and Newyork: Longman.
- Radford, A. (2012). *Syntactic Theory and the Structure of English: A Minimalist Approach*. UK: Cambridge University Press.

- Raheem, K. J. (2019). The structure of Verb phrase in the Kurdish language. *International Journal of Kurdish Studies* 5 (1), 237 – 252 DOI: 10.21600/ijoks.516508
- Rifat, M. (2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Robins, R. H. (1997). *A Short History of Linguistics*. (Fourth Edition). New York: Routledge.
- Sağrıç, F. H. (1991). *Hêmana Rêzimanê Kurdi*. Stenbol: Melsa Yayınarı.
- Šarić, A. (2018). *Nominalizations, Double Genitives and Possessives: Evidence for the DP-Hypothesis in Serbian*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Sebzecioğlu, T. (2010). Ana Yönleriyle Minimalist Program. *Sarkaç*. Sayı 2, Güz 2010. 97-106)
- Sedley, D. (2003). *Plato's Cratylus*. UK: Cambridge University Press.
- Sherzad, R. û Toma, S. S. (2024). Investigating Passive Voice Problems in Kurdish Student' Translations from and into English. *Academic Journal of Nawroz University (AJNU)*. Vol. 13, No. 1, 562-580.
- Sideeg, A. (2016). Key Arguments for the Determiner Phrase Hypothesis. *Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 21 (2). 18-25.
- Tahir, R. S. (2018). The Structure of DP in central Kurdish. (Teza Doktorayê). Newcastle University.
- Tallerman, M. (1998) *Understanding Syntax*. (Third Edition). Hodder Education.
- Tallerman, M. (2015) *Understanding Syntax*. (Fourth Edition). New York: Routledge.
- Tan, S. (2011). *Rêzimana Kurmancî (Çapa Berfirehkirî)*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê.
- Tan, S. (2018). Du xebatên destpêkî yê bi îngilîzî yê rêzimana Kurmancî: Analîzeke zimanzanî û rêzimanî. Teza Lîsansa Bilind. Zanîngeha Mardin Artukluyê. <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Thomson, A. J. û Martinet, A. V. (1986). *A Practical English Grammar (4. Edition)*. Oxford University Press.

- Trask, R. L. (2007). *Language and linguistics: The key concepts* (2nd ed.). P. Stockwell (Ed.). NY: Routledge.
- Toklu, M. O. (2021). *Dilbilime Giriş*. (8. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N. E., û Aydın, Ö. (2006). *Sözdizim. dilbilim temel kavramlar sorunlar tartışmalar*. Ankara: Dil Derneği, 63-76.
- Wells, R. S. (1947). Immediate constituents. *Language*. 23, 81-117.
- Whitney, W. D. (1873). *Oriental And Linguistic Studies*. New York: Scribner, Armstrong, And Co.
- Wilson, R. & Keil, F. (2001). *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences* (MITECS = electronic title). Cambridge, Mass.: The MIT Press. Cognitive Linguistics Bibliography (CogBib). Retrieved 2024-03-16, from <https://www.degruyter.com/database/COGBIB/entry/cogbib.13023/html>.
- Yitik, A. İ. û Arslan, H. (2011). Vedalar Ve Kaynağı Üzerine On the Vedas and Their Origin. *Milel ve Nihal*. 8/1 (March 2011). 225-250.
- Yonat, M. (2019). Kurmancî Kürtçesi Ağızları Hakkında Sosyolinguistik Bir İnceleme (Muş, Adıyaman, Şırnak Örneği). (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/>, 586923
- Yonat, M. (2020). Bikaranîna Îzafeyê di Devokên Kurdiya Kurmancî de (Devokên Bakur, Başûrê Rojhilat û Başûrê Rojava). *Kurdiname*. no. 3, p. 52-75
- Yozgat, U. (2018). Dilbilimde Biçimci ve İşlevci Düzlem. Özge Can (Ed.). *Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram*. (33-83). İthaki Yayınları.
- Yule, G. (2010). *The Study of Language (4th. Ed)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zhurkenovich, S. R., Kozhamuratkyzy, Z. A., Khatipovna, D. G., Tasbulatovna, K. B., & Aisovich, V. R. (2021). The Principles of Economy in Word-Formation in Functional Styles of English . *Arab World English Journal*, 12 (2) 424-435. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol12no2.29>

Zwart, J. W. (1998). The Minimalist Program. *Journal of Linguistics*. 34(1), 213–226.
doi:10.1017/S0022226797006889

PÊVEK

Ferhengoka Têgehane

English	Kurmancî
Accusative	Akuzatîv
Active Voice	Avaniya Aktîv
Adjectival Phrase	Fraza Rengdêrî
Adjective	Rengdêr
Adjective Phrase	Fraza Rengdêrî
Adjunct	Veser
Adposition	Daçek
Adpositional Phrase	Fraza Daçekî
Adverb	Hoker
Adverb Phrase	Fraza Hokerî
Adverbial Phrase	Fraza Hokerî
Affix	Gire
Agent	Faîl/Biker
Agreement	Rêkeftin
Agreement Phrase	Fraza Rêkeftinî
Amplifiers	Zêdeker
Arbitrary	Bêegerî
Article	Artîkil
Aspect	Xuyang
Atomic Units	Yekîneyên Atomîk
Auxiliary Verbs	Lêkerên Alîkar
Binding	Girêdan
Binding Theory	Teoriya Girêdanê
Case	Rewş
Clause	Hevok
Cleft Sentences	Hevokên Veqetandî
Clitics	Klîtîk
Comment	Şirove
Comparative	Berawirdî

Comparative Linguistics	Zimannasiya Berawirdî
Competence	Pêkarîn
Complement	Temamker
Complementizer	Temamker
Complementizer Phrase	Fraza Temamker
Conjunctions	Gihanek
Constituent	Avaker
Constituent Structure	Binyada Avaker
Copula	Kopûla
Dative	Datîv
Deep Structure	Binyada Kûr
Definite	Nasyar
Degree	Pile
Degree Adverbs	Hokerên Pileyî
Deletion	Jêbirin
Demonstrative	Nîşander
Dependence	Pêwendîtî
Determiner	Diyarker
Determiner Phrase	Fraza Diyarker
Direct Object	Berkara Rasterast
Discriptive Linguistics	Zimannasiya Şayesî
Displace	Cihguhertin
Distributionalism	Lêbelavgerî
Ditransitive	Cotgerguhêz/Cottêper
Double Articulation	Cot movikkirin
Downtoners	Kêmker
Ergative	Ergatîv
Ezafe	Îzafe
Ezafe Phrase	Fraza Îzafeyê/Fraza Îzafî
Function	Fonksiyon
Generative	Hilberîner
Genitive	Genetîv, Rewşa Aîdîyetê
Goal	Armanc

Government	Rêvebirin
Government and Binding Theory	Teoriya Rêvebirin û Girêdanê
Head	Sere
Head Noun	Sereya Navdêrî
Helping Verbs	Lêkerên Alîkar
Indefinite	Nenasyar
Indirect Object	Berkara Nerasterast
Inflection	Kêşan
Intensifiers	Hêamên Xurtkirinê
Interface	Navru
Intransitive	Negerguhêz/Têneper
Isomorphic	Hevteşeyî
Langue	Ziman
Lexical	Leksîkal/Peyvi/Ferhengî
Lexical Items	Hêmanên Ferhengî
Lexicon	Ferheng
Linguistics	Zimannasî
Linking Verbs	Lêkerên Girêdanê
Local Domain	Milkê Deverî
Logical Form	Forma Mentiqî
Minimalist Program	Programa Mînimâlîst
Modal Verb	Lêkera Modal
Modals	Modal/Rawe
Modeling	Modelkirin
Modifiers	Modîfîyeker
Movement	Cihguhertin/Barkirin
Native	Xwecih
Node	Girêk/Çiqilk
Noun	Navdêr
Noun Phrase	Fraza Navdêrî
Object	Berkar
Oblique	Tewang/Tewandî
Oblique Case	Rewşa Tewangê/Rewşa Tewandî

Operations	Kirarî
Paradigmatic	Rêzeyî
Parole	Gotin
Participle	Partîsîp
Passive Voice	Avaniya Pasîv
Performance	Pêkirin
Personal Pronouns	Cînavên Kesî
Phonological Form	Forma Fonolojîk
Phrase	Fraz, Komepeyv
Phrase Structure Grammars	Rêzimanên Binyada Frazan
Phrase Structure Rules	Rêzikên Binyada Frazan
Portmanteau	Portmanto
Possessive	Xweyîtî
Possessive Adjectives	Rengdêrên Xweyîtiyê
Possessive Pronouns	Cînavên Xweyîtiyê
Postmodifiers	Paşmodîfîyeker
Postposition	Paşdaçek
Predicate	Pêveber
Prefix	Pêşgir
Premodifiers	Pêşmodîfîyeker
Preposition	Pêşdaçek
Prepositional Phrase	Fraza Pêşdaçekî
Prescriptive Grammar	Rêzimana Rêzikparêz
Principles and Parameters Theory	Teoriya Prensîb û Parametreyan
Prosody	Prosodî
Quantifier	Çendiker
Reciprocal Pronouns	Cînavên Hevûdinî
Recursive	Xwedubarekirin
Reflexive Pronouns	Cînavên Vegerok
Reflexives	Vegerok
Relative	Peywendî/Pêwendî
Relative Clause	Hevoka Pêwendiyê/Hevoka Peywendiyê
Relative Pronouns	Cînavên Peywendiyê

Replacement	Pevguherîn
Sentence	Riste
Specifier	Diyarkir
Structural	Binyadî
Structuralism	Binyadîgerî
Structuralist	Binyadîger
Structure	Binyad
Subject	Biker
Suffix	Paşgir
Superlative	Pileyaya Bilind
Surface Structure	Binyada Rûser
Syntactic Structure	Binyadên Peyvrêziyî
Syntagmatic	Rêzikî/Asoyî
Syntax	Peyvrêzî/Sentak
System	Pergal
The Economy Principle	Prensîba Ekonomiyê
Theme	Tema
Topic	Mijar
Transformational	Veguhêrînî
Transformational-Generative Grammar	Rêzimana Veguhêrînî-Hilberîner
Transitive	Gerguhêz/Têper
Universal Grammar	Rêzimana Gerdunî
Verb	Lêker
Verb Phrase	Fraza Lêkerî
Voice	Avanî
Voice Phrase	Fraza Avanî/Fraza Avaniyê
X-Bar Theory	Teoriya X-Barê
Zero Case	Rewşa Sifirê